

van bijlmermeerpolder tot

AMSTERDAM ZUIDOOST

evert verhagen

Over de eerste Amsterdamse bemoeienissen met de polder en over de oorspronkelijke idee voor een verticale tuinstad – die later in de Bijlmermeer gerealiseerd zou worden – gaat dit boek. De fouten die gemaakt werden en de mislukkingen komen aan de orde. In de directe omgeving zijn onlangs nieuwe woongebieden gerealiseerd, het nieuwe zakencentrum kent een explosieve groei. De hoogbouwwooningen in de Bijlmermeer zijn nu ondergebracht bij een eigen woningbouwvereniging die – toepasselijk – de naam Nieuw Amsterdam draagt. Amsterdam Zuidoost kreeg een eigen stadsdeelraad die voortvarend aan de slag ging. Het hoofdwinkelcentrum de 'Amsterdamse Poort', in het hart van het gebied is een trekpleister voor de gehele regio. 'Van Bijlmermeerpolder tot Amsterdam Zuidoost' gaat over de potentiële kracht van het gebied, over de inzet van wie er gewoond hebben, wie er nog steeds wonen en wie er werken.

Wat nog niet zo lang geleden een gewone Hollandse polder was werd een van de meest geruchtmakende voorbeelden van na-oorlogse hoogbouw – de Bijlmermeer. Vaak moeten de bewoners ervan uitleggen waarom ze er wonen en hoe het mogelijk is dat ze het er uithouden.

De bewoners van Nellestein, Holendrecht, Gein, Venserpolder en Reigersbos hebben het liever over Amsterdam Zuidoost. Voor het bedrijfsleven heeft Amsterdam Zuidoost een magische klank. Hier klopt het nieuwe economische hart van Amsterdam. De geschiedenis van de Bijlmerpolder is afgesloten met een anderhalve meter dikke zandlaag. Het recente verleden van dit unieke stadsdeel is minstens zo interessant.

DE DIEMEN

GEMEENTE

DIEMEN

OVERDIEMEN

WESPERSKARSEL

POLDER

HUIDERSTRAATWEG

Z.P. 223

Z.P. 189

DUIVENDRECHT

GEMEENTE WESPERSKARSEL

BIJLMEER

Z.P. 420

Z.P. 379

EL

DE NIEUWE

Z.P. 480

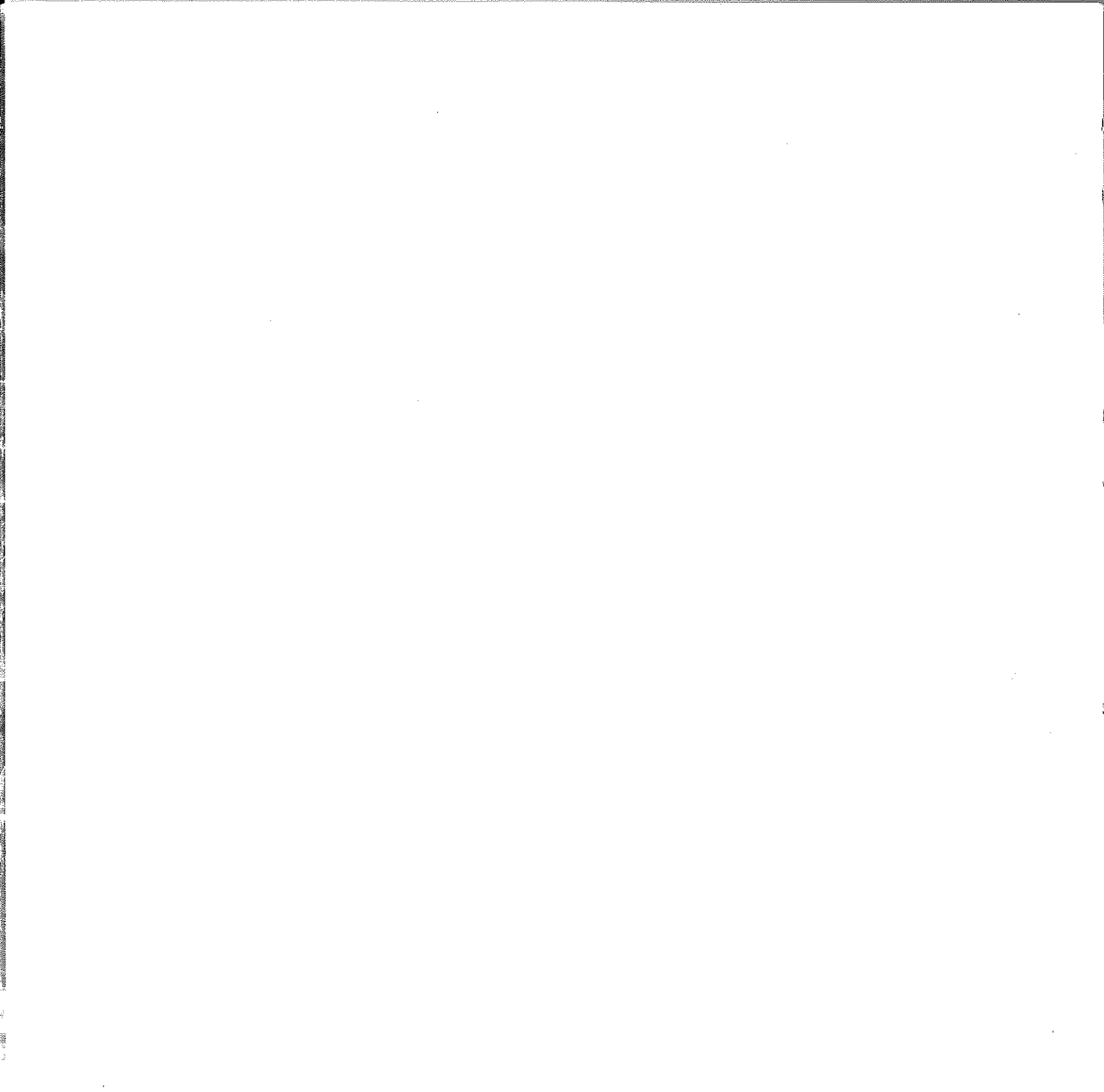
BULLEWIJK

GEIN-EN

Z.P. 220

van bijlmermeerpolder tot
AMSTERDAM ZUIDOOST

van bijlmermeerpolder tot

AMSTERDAM ZUIDOOST

evert verhagen

Sdu-uitgeverij

© Sdu uitgeverij, Den Haag, 1987

© tekst: Evert Verhagen

ISBN 90 12 05440 0

Productie: Bas Lubberhuizen, Amsterdam

Eindredactie: Ernst Ris, Amsterdam

Vertaling Engels: Anthony Burrett, Amsterdam

Vormgeving: Studio Ton van der Spruit, Amsterdam

Foto omslag: Thijs Koobs Bnf., Amsterdam

Overige illustraties: zie fotoverantwoording

Zetwerk, druk en lithografie: Sdu Drukkerij, Den Haag

Behoudens uitzonderingen door de Wet gesteld mag zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n) op het auteursrecht niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of anderszins, hetgeen ook van toepassing is op de gehele of gedeeltelijke bewerking. De uitgever is met uitsluiting van ieder ander gerechtigd de door derden verschuldigde vergoedingen van kopiëren, als bedoeld in artikel 17, lid 2, Auteurswet 1912 en in het K.B. van 20 juni 1974 (Stb. 351) ex artikel 16b Auteurswet 1912, te innen en/of daartoe in rechte op te treden.

Copyright reserved. Subject to the exceptions provided for by law, no part of this publication may be reproduced and/or published in print, by photocopying, on microfilm or in any other way without the written consent of the copyright-holder(s); the same applies to whole or partial adaptations. The publisher retains the sole right to collect from third parties fees payable in respect of copying and/or to take legal or other action for this purpose.

INHOUD

1	Inleiding	6
2	De Bijlmermeerpolder	8
3	Een bijeenkomst op zee	14
4	De Bijlmerkwesitie	19
5	Stadsontwikkeling	24
6	Wonen in wonderland	35
7	Hoge huren weinig bureu	43
8	De bekendste flat van Nederland	48
9	Blue Movie	52
10	Het Stadsspoor	59
11	Nieuw Amsterdam	63
12	Blakka Foto	69
13	Een huis met een tuintje	77
14	Het geraamte is goed	84
15	Zonder omwegen	89
16	Blij met de Bijlmer	96
17	Het Bijlmerkasteel	101
18	De Bijlmerstrip	105
19	De Bijlmermeer in data	110
20	Summary/Illustrations	112
21	Noten	119

INLEIDING

Zonder twijfel is de Bijlmermeer de meest besproken woonwijk van Nederland. Een uniek stedenbouwkundig concept, uitgevoerd in een polder die tot op dat moment nog maar weinig periodes van bloei had gekend. De geschiedenis van de Bijlmermeer is een aaneenschakeling van gemiste kansen, maar ook van even zoveel grootse mogelijkheden, vanwege de locatie van het gebied.

De toekomst van de Bijlmermeer is van oudsher door Amsterdam bepaald. Het waren Amsterdamse kooplieden die in het begin van de zeventiende eeuw toestemming kregen de polder voor het eerst droog te maken. Ze vergaderden in de Amsterdamse herberg De Munt over het beheer van het gebied dat ze toegewezen hadden gekregen. Het waren de Burgemeesteren van Amsterdam die in 1672 besloten de dijken van de meer door te laten steken in een poging de Franse legers tot staan te brengen.

Amsterdamse kooplieden bouwden er aan het einde van de Gouden Eeuw de statige hofstede 'Bijlmerlust'. De stad Amsterdam bracht in het jaar 1707 de kosten op voor het herstel van de dijk rond de polder, die daarna weer ruim honderd jaar onder water zou staan. De watermolens waarmee de polder in het begin van de 19e eeuw drooggemalen werd waren eigendom van de stad Amsterdam.

In de zestiger jaren van deze eeuw werden bijna 350 jaar geschiedenis begraven onder een zandlaag van anderhalve meter. Hier moesten woningen voor Amsterdammers komen: 'Om de nieuwe toekomst van honderdduizend Amsterdammers' heette het in de folders. De ideeën voor de opzet van de wijk kwamen van de dienst Stadsontwikkeling en het gemeentebestuur van de stad Amsterdam. De uitvoering en het beheer: de gemeente Amsterdam zou het allemaal beter kunnen regelen dan wie dan ook. In die tijd ontstond op nationaal niveau de Bijlmerkwesitie.

Amsterdam zou uiteindelijk opnieuw aan het langste eind trekken: het bestuur over de nieuwe stad werd in 1976 definitief aan Amsterdam toegekend.

In de polder verrees de woonstad van de toekomst. Woonblokken van tien verdiepingen werden in een honingraatpatroon rechtstreeks van de tekentafel in de maagdelijk opgespoten polder gezet. Licht, lucht en ruimte – dat waren de trefwoorden die de hoopvolle toekomst van het gebied bepaalden. De functionele stad is gebaseerd op ideeën die in de dertiger jaren van deze eeuw door het Congres van Moderne Architecten op een boot in de Middellandse Zee zijn vastgelegd en door de Franse architect Le Corbusier in 1941 gepubliceerd in zijn beroemd geworden Charter van Athene. De volledige scheiding van de functies wonen, werken recreëren en vervoer werd tien jaar na aanvang van de bouw van de verticale tuinstad verankerd in een gedetailleerd bestemmingsplan.

Veel mensen zijn in de Bijlmermeer gaan wonen. Velen van hen zijn er, een illusie armer, ook weer weg gegaan. Maar de bijdrage die de Bijlmermeer levert aan het woongenot van de gemiddelde Nederlander wordt in het algemeen schromelijk onderschat: niet alleen is ruim 90% van de bewoners tevreden dat men er woont (onderzoek van bureau Veldkamp 1984), aangenomen mag worden dat meer dan 90% van de rest van de Nederlanders blij is dat men er niet woont.

Volgens sommige deskundigen had veel ongemak voorkomen kunnen worden als de wijk met alle voorzieningen die daar bij horen veel sneller afgebouwd was. Anderen zeggen nu dat deze stedenbouwkundige mislukking nooit had mogen verrijzen.

Maar de Bijlmermeer biedt nu woonruimte aan ruim veertigduizend Amsterdammers. De omliggende gebieden – die vroeger de Oost- en West-Bijlmerpolder en het Bijlmerbroek genoemd werden – heten nu Holendrecht, Reigersbos en Gein. Daar werden opnieuw duizenden woningen gebouwd die op hun beurt moeten afrekenen met het idee dat de stad van de toekomst zou bestaan uit op elkaar gestapelde wooneenheden in een grote, parkachtige ruimte: daar werden de anti-Bijlmers gebouwd. De bekende straten met eengezinshuizen en tuintjes bepalen hier het beeld.

De Bijlmermeer maakte in haar jonge bestaan de ene crisis na de andere door: de groeistuipten van de eerste jaren met het voortdurende gebrek aan voorzieningen, de breed uitgemeten bezwaren tegen het wonen in hoogbouw terwijl de overloopgebieden als de nieuwe panacée gepresenteerd werden, de komst van bijna de halve bevolking van de voormalige kolonie Suriname, waarvan een groot gedeelte in de Bijlmermeer terecht kwam. De media hadden het over een getto: de Bijlmer bleek intussen uit te groeien tot het prototype van een multi-culturele samenleving. De leegstand in de woningen begon op te lopen: graadmeter van de belangstelling voor het wonen in de functionele stad, de nakomer van het modernisme. Er werden plannen gemaakt om de eentonigheid van dertienduizend goedbedoelde maar gelijke woningen te doorbreken. Nieuwe plannen die telkens weer de laatste kans voor de Bijlmermeer genoemd werden. Uiteindelijk werd er ook nog wat gedaan: op enkele plaatsen werd het autoverkeer op het maaiveld toegelaten. Het beheer van de woningen werd ondergebracht in één organisatie. De huren gingen omlaag en er werd zelfs gesloopt: enkele overbodig geworden parkeergarages legden het loodje. Amsterdam Zuidoost kreeg haar eigen bestuur, zij het met beperkte bevoegdheden. De honingraten die al tijdens het ontwerp en de bouw waren uitgekleeft worden met behulp van allerlei toevoegingen van een nieuw pak voorzien: extra liften, afgesloten galerijen, de gekleurde verflagen op de betonnen buitenkanten.

In 1987, negentien jaar nadat de eerste bewoners in het gebied kwamen wonen, wordt het hoofdwinkelcentrum, het kloppend hart van van Amsterdam Zuidoost, opgeleverd. Daar bouwde de Nederlandse Middenstandsbank ook haar markante en alom geprezen hoofdkantoor. De locatie van Amsterdam Zuidoost, maar vooral van het gebied dat gelegen is tussen de spoorlijn en de autosnelweg van Amsterdam naar Utrecht zorgt er voor dat hier het nieuwe zakelijke centrum van Amsterdam verrijst. Opnieuw belooft de ligging van dit gebied grootse mogelijkheden.

Met de nieuwbouw van kantoren ontstaat een voorzichtige toenadering tussen wonen en werken. De brug tussen deze twee gebieden moet nog geslagen worden: de Bijlmer-strip naar een scenario van Rem Koolhaas. In de Bijlmer-strip worden de functies weer verstrengeld. De functionele stad maakt plaats voor de ideale stad, de mono-cultuur van alleen maar wonen wordt vervangen door het de harmonische beeld van de organisch gegroeide, in dit geval organisch aangepaste stad. Alle ingrediënten zijn nu aanwezig: de gedeeltelijke bestuurlijke zelfstandigheid, één beheersorganisatie voor het wonen, een spectaculaire kantooragglomeratie, voorzieningen op allerlei terrein en een snelle verbinding met de moeder-stad. Het wonen, het werken en de recreatie: de nieuwe toekomst van honderdduizend Amsterdammers is nog maar net begonnen.

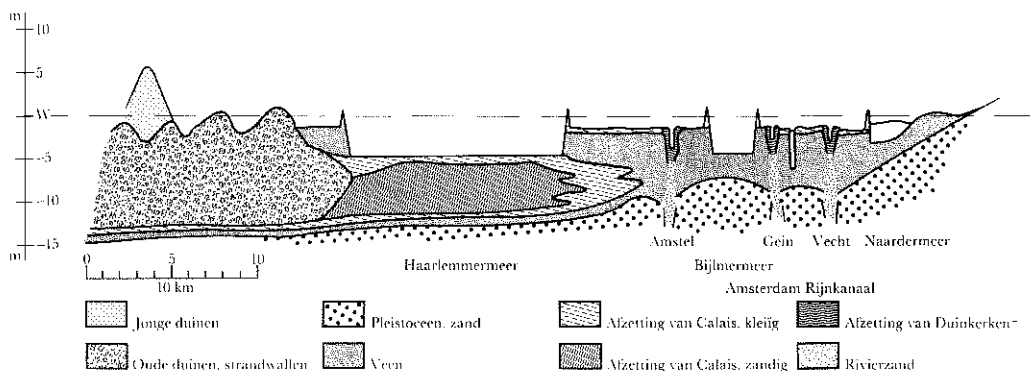
DE BIJLMERMEERPOLDER

Zee, wind en rivieren vormden in de voorbije duizenden jaren een uniek landschap in het westelijke deel van Nederland. Veen-, zand- en kleigebieden wisselden elkaar af. De behoefte aan nieuw land en het afgraven van het veen leidde tot het ontstaan van polders: gebieden waarvan het bodemoppervlak zich onder de zeespiegel bevindt. Een van die polders was de Bijlmermeer.

Omstreeks 7500 jaar geleden werd het midden van ons land doorsneden door een groot aantal verwilderde rivieren. Zee en wind vormden toen het begin van een zandrichel, ongeveer op de plaats waar zich nu de kustlijn bevindt. Deze zandrichel groeide langzaam uit tot een lang lint van strandwallen. Later vormden zich, door de overheersende invloed van de westelijke wind op deze strandwallen duinen. De rivieren, gevoed door water uit Rijn en Maas, mondden uit in de door de strandwallen gevormde lagune.

De afloop van de laatste grote ijstijd die invloed op ons land had, ongeveer 10.000 jaar geleden, werd veroorzaakt door een langzame stijging van de gemiddelde temperatuur. Die klimaatsverbetering zorgde er ook voor dat de grote ijsmassa's rond de Noord- en de Zuidpool gingen smelten. Daardoor begon de zeespiegel te stijgen. Met het rijzen

van de zeespiegel werden de strandwallen steeds hoger en vulde de lagune zich op. Het uitmonden van de grote rivieren in de door deze strandwallen gevormde lagune en de wisselwerking met de zee zorgden voor het ontstaan van een uniek landschap. De ondergrond werd gevormd door een flauw naar het westen afhellend oppervlak, waarover de stijgende zee vanuit het noordwesten gestaag kon oprukken. Het zoete water van Rijn en Maas maakte dat zich in de lagune veenlagen konden ontwikkelen. Als

2 Op deze schematische doorsnede van Noord-Holland, van de kust enkele kilometers onder Zandvoort, tot het IJsselmeer bij Muiden, zijn in het Westen de strandwallen te zien op een flauw hellend oppervlak, met daar bovenop de duinen. Onder de Haarlemmermeer bevindt zich de oude blauwe zeeklei (afzetting van Calais). Het landschap wordt doorsneden door de rivieren de Amstel, het Gein en de Vecht, die nu hun definitieve loop gekregen hebben. Van recente datum is het door mensenhanden gegraven Amsterdam-Rijnkanaal. Onder de bodem van de Bijlmermeer is geen kleilaag aanwezig. Omdat zand gemakkelijker water doorlaat dan klei was deze polder moeilijk droog te houden.

het zeewater weer eens binnendrong werden alleen in de buurt van de inbraakpunten de veenlagen vernietigd. Op grotere afstand ontstonden in het stilstaande water kleiplaten die het veen bedekten. De aanvoerkreken werden later opgevuld met zand.¹

In het deel van de lagune dat nu gesitueerd is tussen de Vecht en de Amstel ontstond zo een drassig, venig landschap. Zeewater drong hier vrijwel niet naar binnen. Aan de randen van de rivieren ontstonden wallen van rivierklei, vanwege de regelmatig voorkomende overstromingen door plotseling optredende hoge waterstanden. Op de wat hoger gelegen delen vormden zich de eerste nederzettingen: Weesp en Muideren langs de Vecht, Amsterdam aan de monding van de Amstel.

De door de inbraak van de zee gevormde kleilagen kwamen hoofdzakelijk in het gebied direct achter de kustlijn voor. Deze dikke kleilaag wordt in de schoolboeken de oude blauwe zeelei genoemd. Daar bovenop ontwikkelde zich een nieuwe veenlaag. Na het afgraven van het veen vormde de onderliggende kleilaag de oppervlakte van veel droogmakerijen. Het droogmaken van een bepaald gebied was eigenlijk alleen goed mogelijk als zich onder het jonge veen zulke kleilagen bevonden. Die polders hebben een lekvrije bodem waardoor ze gemakkelijk drooggehouden kunnen worden. Zo bestaat bijvoorbeeld de bodem van de Purmer (drooggemaakt in 1622) en de Wormer (1626) uit oude blauwe zeelei. Onder het afgegraven veen bij Vinkeveen en Loosdrecht wordt echter alleen zand aangetroffen. Daar vinden we de Vinkeveense en Loosdrechtse plassen. Een droogmakerij met een zandbodem is nauwelijks droog te houden en de veel minder vruchtbare zandbodem kan de hogere bemalingskosten nooit goedmaken.

Tussen de Amstel en de Vecht was dus een drassig, venig landschap ontstaan, afgewisseld met wat hoger gelegen zand- en kleiruggen. Van Amsterdam naar Weesp liep in de zestiende eeuw al een zandpad, dwars door een gebied dat toch vooral gekenmerkt werd door een overvloed aan water. Ergens aan dat zandpad, aan de rand van een van de grotere plassen lag een gehucht met een kerkje: de Bijlmer.

De Gouden Eeuw was voor de stad Amsterdam een periode van expansie. Zo ontwierp Hendrick de Keyzer in

3 Aan het einde van de zestiende eeuw was Holland op zijn smalst: veel water, afgewisseld met zandruggen, en drassig veen, hier en daar bedekt met een kleilaag. De eerste nederzettingen, Amsterdam en Weesp, werden met elkaar verbonden door een zandpad. Ergens aan dat zandpad,

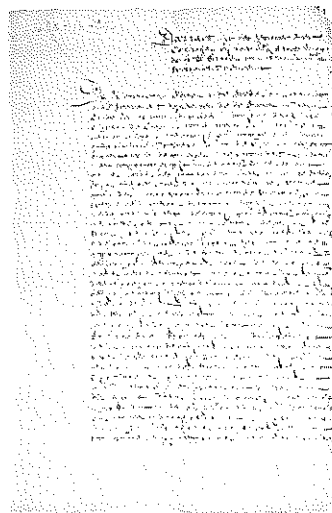
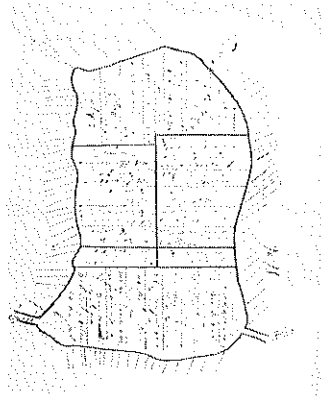
aan de rand van een van de grotere plassen, lag een gehucht met een kerkje: de Bijlmer. Deze 'Caerte van Waterlant en Amstellant' uit 1575 is getekend door Joost Jansz. Beeltnijder.

1610 het unieke plan voor de aanleg van de grachtengordel. Enkele Amsterdamse kooplieden lieten hun oog vallen op de Bijlmermeer. Ze vroegen bij de Staten van Noord-Holland en West-Friesland octrooi aan om het gebied op eigen kosten droog te mogen maken. Die toestemming werd op 22 december 1622 aan Abel Matthijszoon Burch verleend. Dat ging niet zo gemakkelijk: vier jaar later had hij de meer eindelijk droog.²

Er volgde nog wel enige discussie tussen Amsterdam, Weesp en de ingelanden van de Bijlmermeer over het gebruik van de ringdijk als onderdeel van het zandpad dat beide steden met elkaar verbond. Maar het droogmaken en het gebruik van de polder was toch vooral een Amsterdamse aangelegenheid: het toenmalige bestuur van de polder vergaderde meestal in die stad, in de herberg De Munt, in de zomer soms ook in het rechthuis van de Bijlmermeer.

De venige grond van de Bijlmerpolder bleek niet echt

4 De Staten van Holland en West-Friesland verleenden op 22 december 1622 met dit document het octrooi tot droogmaking van de Bijlmermeer aan Abel Matthijszoon Burch.

5 Toen de polder eenmaal droog was kon het land worden verdeeld. De oppervlakte van de percelen werd in 1626 nog uitgedrukt in 'morgen'. Een morgen is ongeveer 0,9 hectare.

6 Na de watersnoodramp van 1702 stuurde de gemeente Amsterdam op 26 augustus 1707 een rekening aan Weesp voor de helft van de kosten die gemaakt waren om de Bijlmermeer-dijk te dichten. Het totale bedrag (met 4% rente) was 65.295 gulden en 15 cent. De gemeente Weesp zou het niet kunnen betalen, zodat het gehele bedrag voor rekening van Amsterdam kwam.

vruchtbaar te zijn. Van de 476 hectare kon eigenlijk alleen in de zomer gebruik worden gemaakt. De ondergrond van de polder was lek zodat er wellen voorkwamen. Zo liep de eerste Amsterdamse bemoeienis met de polder meteen al op een mislukking uit.

Op 20 juni van het rampjaar 1672 besloten de Burgemeesters van Amsterdam dat de dijken van de Diemer- en de Bijlmermeer doorgestokt moesten worden. De polder moest deel uit gaan maken van de Hollandse Waterlinie toen een aanval van de Fransen op Amsterdam werd gevreesd. De Bijlmermeer, die voor het grootste gedeelte uit water bestond, werd in de Franse tijd bestuurlijk ondergebracht bij de stad Weesp.

In 1678 begon het droogmaken opnieuw. De afspraken over het gebruik van het zandpad waren in 1677 vernieuwd. In dat jaar werd ook de hofstede 'Bijlmerlust' gebouwd, op de plek waar de ringdijk evenwijdig liep aan het zandpad van Amsterdam naar Abcoude. Erg lang zou het nuttige gebruik van de polder ook nu niet duren: in de nacht van 5 op 6 april 1702 werd Nederland getroffen door een watersnoodramp. Het oprukkende water vernielde niet alleen de dijken bij Muiden, ook de dijk van de Bijlmerpolder werd over een grote lengte weggeslagen door de noordwesterstorm. Men zag er nu geen heil meer in de polder voor de derde maal droog te maken. Het zou ruim honderd jaar duren voor de droogmakerij opnieuw ter hand werd genomen. Wel werd de dijk met daarop het zandpad hersteld. Weesp begon de kosten echter al snel bezwaarlijk te vinden, zodat de baten en de lasten voor rekening van Amsterdam kwamen. Deze stad stortte haar uit de grachten opgebaggerde modder in het water langs de dijk.

Toen de heemraden en ingelanden in 1815 het verzoek indienden tot droogmaking van de polder bij Koning Willem I, verzochten zij tevens om een zelfstandige bestuurlijke status, los van de stad Weesp. Toestemming voor het droogmaken kregen ze: over de bestuurlijke status zou twee jaar later worden beslist.

Pas in 1825 was de polder weer helemaal droog. Vanaf de tijd dat de windmolens vervangen konden worden door een stoomgemaal werd de polder productief: veertig boeren hadden er hun bedrijf.

In 1817 was de zelfstandige gemeente Bijlmermeer gevormd. Daartoe behoorden naast de polder de Bijlmerlanden: de Oost-Bijlmerpolder, de West-Bijlmerpolder en

VERHUURINGE
 Van eenige
 PERCEELEN WEY EN
 WARMOESIERS
LANDEN
 E N
WONINGEN,
 Als ook het
VISWATER,
 In en om de **BYLEMERMEER.**

Tegens Zaterdag den 15 December 1753. des Voormiddags de klokke tien uren in de Herberg de Munt te Amsterdam.

De Heeren Dykgraaf en Heemraden van de Bylmermeer, zyn van meeninge publicq aan de meestbiedende te bechuuren de Wey en Warmoesiers Landen, als ook het Viswater in en omtrent de Bylmermeer, als de Meer en Ringflooden, op zodanige conditien als ten dage/tyd / en plaatsz voorszreben zullen werden voorgelezen. Een ieder doe zyn profijt.

Zeg het voort.

Te Amsterdam by HENDRIK SLIGTENHORST, Boek- en Papierverkooper byzyden de Beurs by het Antwerpsche Post-Comptoir.

het Bijlmerbroek. Bij Koninklijk Besluit van 20 december 1846 werd deze gemeente ondergebracht bij de gemeente Weesperkarspel. Pas in 1928 zou het beheer over het zandpad tussen Weesp en Amsterdam overgedragen worden aan de provincie Noord-Holland.

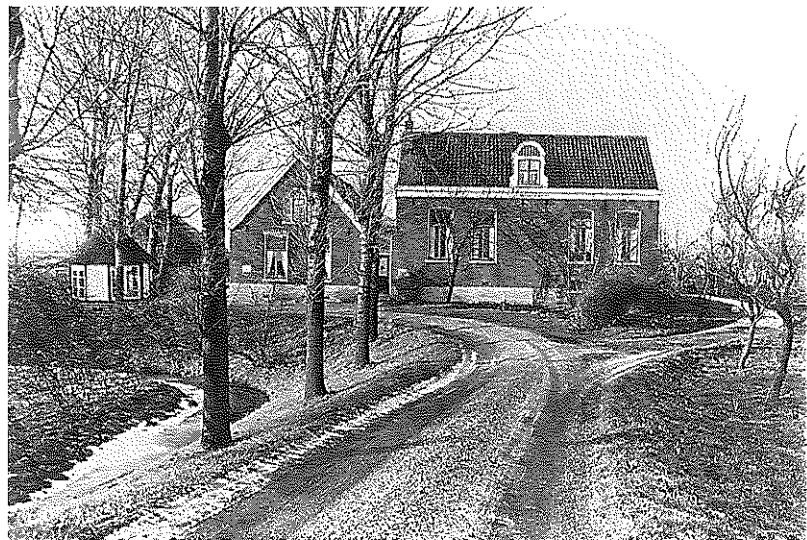
Aan de dijk die de Bijlmermeerpolder omsloot werden boerderijen gebouwd met namen als Bellevue, Eben Haezer, Bijlmerlust en Landzicht. Een van de boerderijen, Bijlmerzicht, werd vanaf 1940 bewoond door J. L.

7 Landen, woningen en viswater te huur in de Bylemermeer. Daarvoor moest men op 15 december 1753 naar Herberg de Munt in Amsterdam.

8 Tussen 1816 en 1846 was de Bijlmermeer een zelfstandige gemeente. Op 20 februari 1816 verleende de hoge raad van de Adel aan de gemeente Bijlmermeer dit wapen.

9 De boerderij 'Bijlmerzicht' vanaf 1940 tot 1968 bewoond door J. L. Kruiswijk.

Kruiswijk. Een paar jaar voor het begin van de Tweede Wereldoorlog was Kruiswijk in Amsterdam komen wonen. Hij had daar een melkzaak, werk dat wel meer door boerenzoons aangepakt werd als er voor hen niet direct een boerenbedrijf beschikbaar was. De eerste oorlogsjaren brachten daar verandering in. Kruiswijk moest onder de wapenen. Uit de strijd teruggekomen kreeg hij, op 32-jarige leeftijd, in 1940 de kans een boerderij te pachten. Het land en een aantal aanwezige bedrijven waren opgekocht door een margarinefabrikant, die dat

een veilige manier vond om zijn geld te beleggen. Kruiswijk: 'En ik was blij dat ik daar kon beginnen. Bijlmerzicht was een mooie boerderij. Het was bepaald niet gemakkelijk om in het hart van Nederland aan een boerenbedrijf te komen.'³

Na verloop van tijd had Kruiswijk 22 hectare land. Het grootste deel daarvan lag niet in de Bijlmermeer, maar in de Oost-Bijlmerpolder, het gebied waar later het Floriade-park in aangelegd zou worden. 'Dat was het beste land. Ik had maar vier hectare in de Bijlmermeer, de rest daar. Het maakte niet zo veel uit dat het land wat verder weg lag, de koeien moesten toch met de hand gemolken worden. Nu zou zo iets niet meer mogelijk zijn.'

Al aan het eind van de jaren vijftig was er sprake van dat de Bijlmerpolder bebouwd zou worden. Kruiswijk: 'Daar heeft niemand echt om getreurd, het was een slechte polder met veel kwellen. De kwellen gaven zout water, vooral in het hart van de polder. Je kon de koeien daar niet opsluiten, ze kregen er diarree van.' Hij heeft meer moeite met de manier waarop de polder uiteindelijk bebouwd werd en vooral met het feit dat het onder zeggenschap van Amsterdam gebeurde. De boerenbedrijven werden uitgekocht. Bijlmerzicht was in 1956 eigendom van Kruiswijk geworden. Zes jaar later besloot de gemeente Weesperkarspel, waar de Bijlmermeer toen nog toe behoorde, met het opspuiten van de polder te beginnen. In 1968 zou ook het bedrijf van Kruiswijk door de gemeente Amsterdam onteigend worden. Hij verhuisde naar een boerderij aan het riviertje het Gein, tussen Driemond en Abcoude. 'Als ik nu in de Bijlmer kom heb ik moeite om me te oriënteren, ik kan de plekken waar mijn eigen land of dat van de andere boeren lag niet meer terug vinden.'

In een van de andere boerderijen woonde de familie Van Beusekom. Dat was 'Bijlmerlust', de oudste woning in het gebied. Deze hofstede was aan het einde van de 17e eeuw aan de westzijde van de polder door een zekere Lambert Marcellis gebouwd. Het prachtige huis was net op de voorlopige lijst van Monumentenzorg terecht gekomen, toen de gemeente Amsterdam tot bebouwing van het gebied besloot. Dr. J. F. de Meyer, oud-staatssecretaris van Sociale Zaken voor de KVP bood de gemeente Amsterdam aan Bijlmerlust te kopen, het af te breken en

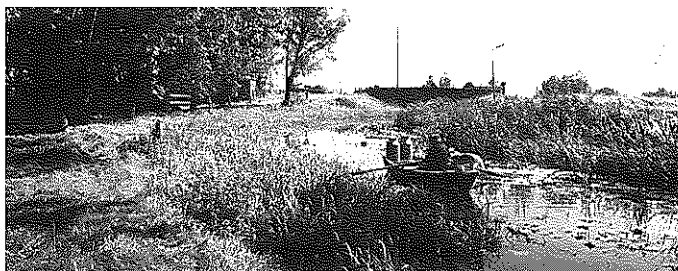

10 De Bijlmer-ringdijk op een foto van Jacob Olle uit 1896.

11 Het vee werd met de handgemolken en de melk per boot van het weiland naar de boerderij vervoerd.

12 Aan de ringdijk stonden ook dijkhuisjes, woningen voor de landarbeiders.

13 Het bruggetje over de poldersloot leent zich goed voor een buurpraatje.

het elders te herbouwen.

De boerenhofstede werd in 1969 steen voor steen ontmanteld en in een bocht van het Gein, vier-en-een-halve kilometer zuidelijker opnieuw opgebouwd. De Meyer: 'Ik ben een groot voorvechter van het behoud van het weidse Hollandse landschap en de daarin harmonieus en stijlvol passende zeventiende- en achttiende-eeuwse huizen'⁴ Men moet nu naar de Tol aan het Gein om een van de laatste resten Bijlmerhistorie te kunnen bewonderen.

Kruiswijk vindt Bijlmerlust een vlag op een modderschuit. 'Het is als een stukje wegwerpmateriaal aan het Gein neergezet. Het was het eerste huis dat in de Bijlmermeer gebouwd werd. Het huis had daar behoren te blijven staan, als een symbool van die oude polder.'

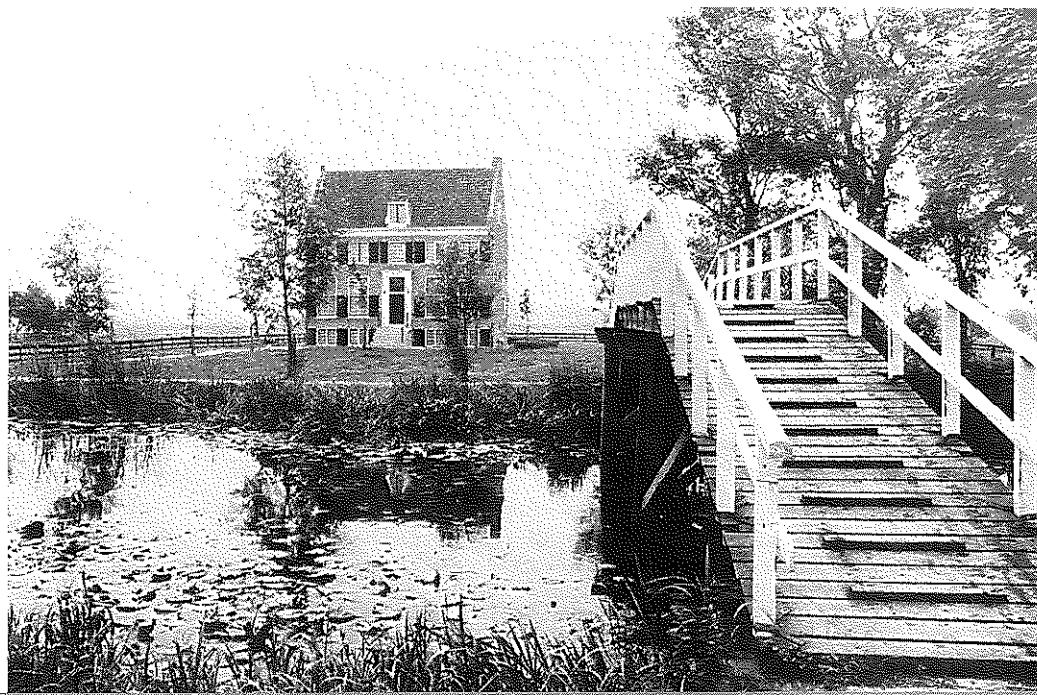
Aan de westzijde van de polder liep ooit het zandpad, later de straatweg van Amsterdam, via Abcoude naar Utrecht. Hier staan nu kantoren met namen als Centerpoint, Atlas of Nieuw Amsterdam. Waar ooit de kooplieden van de Gouden Eeuw bijzondere bouwwerken lieten neerzetten is nu moderne architectuur van internationale allure verschenen voor de managers van onze tijd.

14/15 Op 18 februari 1678 kocht Jacob Jansz. Marcelis (1637-1719) een stuk grond in de Bijlmermeer ter grootte van 8 morgen. Op het terrein stonden een huis en enige schuren. Zijn kleinzoon, een kind van zijn dochter, erfde de grond op voorwaarde dat hij de naam Marcelis aannam. Lambert Marcelis bouwde de hofstede Bijlmerlust.

Deze naam komt in de officiële actes voor het eerst voor in 1734 als Lambert Marcelis sterft.

De zoon van Lambert Marcelis verkoopt Bijlmerlust met grond en al (in totaal 60 morgen) op 22 december 1757 aan Eldert Willemsz. Loenen, voor 15.000 gulden. De boerenhofstede met het omliggende land zal tot 1925 in bezit van de familie Loenen blijven. In dat jaar weet Jonkvrouw Henriëtte van Reenen het huis met de grond voor 26.758 gulden te verwerven.

Het statige Bijlmerlust wisselde nog enige malen van eigenaar tot het in de zestiger jaren in bezit kwam van de familie van Beusekom. De boerenhofstede zou in verband met de uitbreidingsplannen van Amsterdam moeten verdwijnen. Er werd een oproep gedaan aan geïnteresseerden om Bijlmerlust te behouden. Er kwamen twee reacties. Een daarvan was van de toenmalige parlementariër en oud-staatssecretaris J. de Meijer die pas twee jaar later iets op zijn aanbod hoorde. Hij kocht Bijlmerlust. Het huis werd steen voor steen afgebroken en bij de tol aan het riviertje het Gein herbouwd.

EEN BIJEENKOMST OP ZEE

Wie denkt dat de Bijlmermeer het ontwerp is van een kinds geworden stedenbouwkundige die gefascineerd raakte door de blokkendoos van zijn kleinzoon heeft het mis. Het denken over een functionele manier van bouwen dateert al van de eerste helft van deze eeuw. De Bijlmermeer is daarmee een uitvloeisel van opvattingen over architectuur die hun bedenkers zowel befaamd als verguisd gemaakt hebben.

In het begin van deze eeuw stond de Nederlandse architectuur bij de 'moderne' vakgenoten in hoog aanzien. Op het eerste Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM), in 1928 in La Sarraz, Zwitserland, waren de Nederlanders M. Stam, G. Th. Rietveld en H. P. Berlage uitgenodigd. Met de verkiezing van de stedenbouwkundige ir. C. van Eesteren tot voorzitter, op de derde bijeenkomst in Brussel, werd de invloed van de Nederlandse delegatie aanzienlijk versterkt.⁵ Dezelfde Van Eesteren, die daar voor het eerst een CIAM-congres bijwoonde, was in 1929 benoemd tot hoofdarchitect van de Afdeling Stadsontwikkeling bij de Dienst der Publieke Werken in de gemeente Amsterdam. Hij was daarmee een van de weinigen in het gezelschap van moderne architecten en stedenbouwkundigen met een belangrijke positie in de praktijk.

In 1920 was in Rotterdam de vereniging 'De Opbouw' opgericht. Zeven jaar later vormde zich in Amsterdam de architectenvereniging 'De 8'. Beide organisaties hadden voortdurend met elkaar te maken, vooral door toedoen van de CIAM-congressen, waaraan ze vanaf 1928 samen deelnamen. Later was het door hen uitgegeven blad 'De 8 en Opbouw' (8 + O) een sterk bindende factor. Deze twee verenigingen vormden de ruggegraat van het Nieuwe Bouwen in Nederland. Samen met G. Th. Rietveld en J. J. P. Oud behoorde C. van Eesteren tot de invloedrijke beweging De Stijl, waarvan de oprichters van 'De 8' de

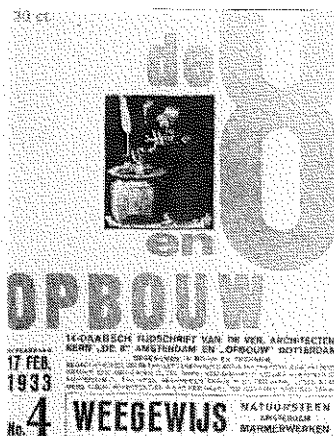
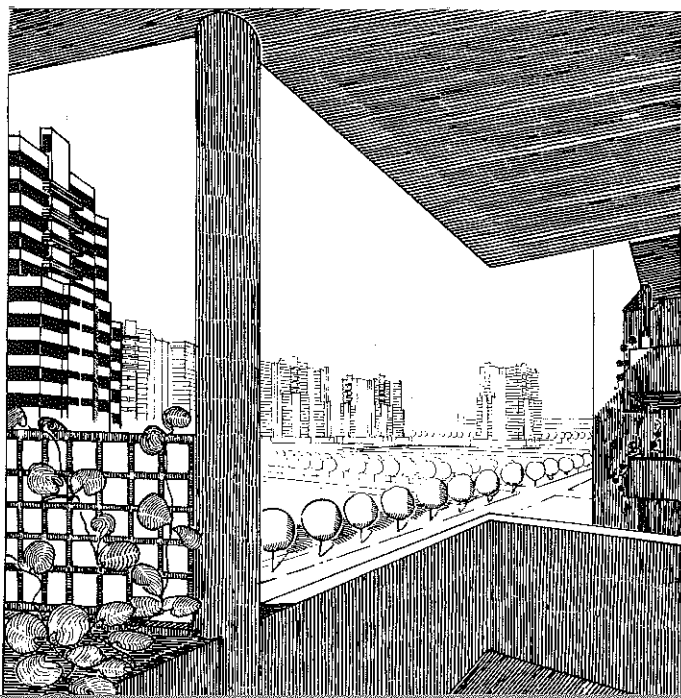
beginselverklaring gelezen moeten hebben toen ze nog op school zaten.

De architecten van 'De 8' en 'Opbouw' bleken voorvechters van het bouwen in meer dan vier verdiepingen. Samen met J. G. Wiebenga realiseerde J. Duiker het eerste hoogbouwproject in Nederland: het Nirwanaflatgebouw in Den Haag, dat in 1929 gereed kwam. Maar ook W. van Tijen bouwde in de dertiger jaren al flats: in Rotterdam de Parklaanflat en samen met M. Brinkman en L. C. van der Vlucht de Bergpolderflat in dezelfde stad.

Samen met A. Boeken en J. G. Wiebenga schreef J. Duiker een 'Adres aan de Gemeenteraad van Amsterdam' waarin om een wijziging van de bouwverordening werd gevraagd, zodat het bouwen in meer dan vier verdiepingen mogelijk gemaakt zou worden.⁶ Ze vonden niet dat hoogbouw gebruikt moest worden voor het opvoeren van de bebouwingsdichtheid, maar noemden als voordeel vooral de mogelijkheid om modern comfort, (centrale verwarming, warm water, wasserijen, liften en vuilstortkokers) binnen ieders bereik te brengen. De gemeente Amsterdam stelde in 1929 een Commissie voor de Hoogbouw in, maar deze oordeelde uiteindelijk negatief. Vooral liften en vuilstortkokers zag de commissie juist niet als voordelen, maar als opgeheven nadelen. Toch realiseert de architect J. F. Staal in Amsterdam in 1930 het tweede hoogbouwproject in Nederland: de wolkenkrabber op het Victorieplein. In het boekje Hoogbouw⁷ uit 1929 ziet Duiker als

voordeel van deze bouwvorm vooral dat dicht bij de stad een soort gestapelde villa's voor arbeiders tot stand kunnen komen, mits men maar zorgt voor voldoende parken en vijvers:

'Stel u voor, vrijstaande gebouwen in parken geplaatst, waar de bewoner dus toegang heeft, waar de straat een karakter als parkweg aan ontleent, waardoor iedere bewoner voor zich en zijn gezin zijn deel kan hebben van dat park aan zijn voet, waar zuivere luchtcirculatie heerscht, waar sportvelden kunnen liggen, waar kortom zonder opoffering en tijdverlies het levensgeluk kan worden verhoogd, het leven voor de huisvrouw wordt verlicht door de praktische woongemakken, hygiëne, gezondheid, licht en lucht worden verkregen en waar bovendien tal van bedrijfsorganisaties worden vergemakkelijkt.'⁸ Duiker had weinig vertrouwen in de bewoners. Hij stelde dat woningen die over meer beschikken dan het strikt functionele in het algemeen al snel tot een krot degraderen.⁹ Dat is voor hem het belangrijkste argument om zuiver functioneel te bouwen. De idee dat mensen niet weten hoe ze moeten wonen, maar dat hen dat wel aangeleerd kan worden is in die tijd nog vrij algemeen. Bij 'De 8 en Opbouw' overheerst de mening dat de bewoner zich aan moet passen aan de architectuur: 'Men moet niet denken dat de bewoner, ook al begrijpt hij misschien niet waarom, ongevoelig blijft voor goede

16 De architecten die zich in Amsterdam verzameld hadden in 'De 8' en in Rotterdam in 'De Opbouw' gaven samen een tijdschrift uit: 8 + O.

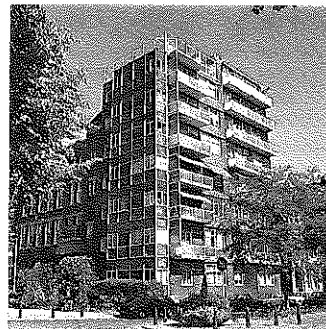
architectuur. Hij ondergaat de goede werking daarvan. Zo niet terstond, dan toch op den duur.'

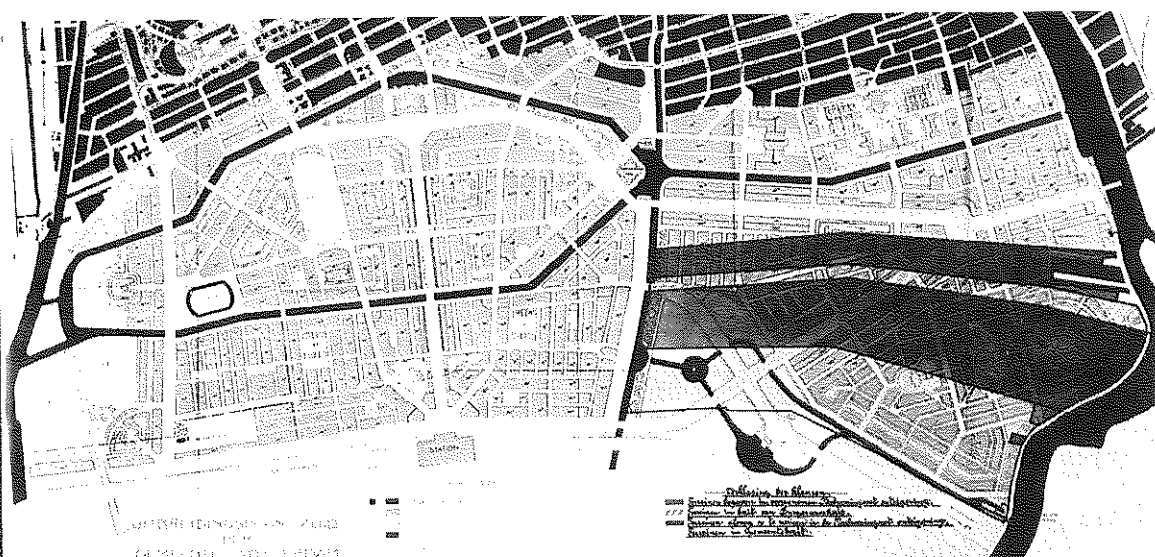
De architect Van Tijen woonde op de zevende verdieping van de flat aan de Parklaan in Rotterdam die hij zelf ontworpen had. Hij wilde daarmee aantonen dat een acceptabele compacte woning in hoogbouw wel degelijk mogelijk is. Jaren later grijpt hij echter de kans om afstand te nemen van zijn ooit met zo veel verve verdedigde ideeën. In een interview in 1970 zegt hij: 'We hebben zelf twintig jaar lang hoog gewoond, ook met kleine kinderen en we hebben gemerkt dat het dan niet mogelijk is het kind dat essentiële contact met de bodem en de straat te geven dat het jonge kind nodig heeft'.¹⁰

H. P. Berlage wordt gezien als de vader van de moderne architectuur in Nederland. Zijn plan voor Amsterdam-Zuid uit 1915, breed van opzet, met grote lanen, monumentale pleinen en veel ruimte voor arbeiderswoningbouw bezit een praktisch stratenet, met gemakkelijk te bebouwen blokken. Van Michel de Klerk, een van de architecten van

17 De architecten van de 8+O maakten zich al in de jaren '20 en '30 sterk voor het bouwen van hoogbouw. De architect J. Duiker publiceerde in 1929 het boekje 'Hoogbouw' met daarin ook deze tekening van een 'open terras' van J. Duiker en J. G. Wiebenga.

18 De architect W. van Tijen bouwde in 1933 in Rotterdam de Parklaanflat, met voor zich zelf een appartement met dakterras op de bovenste verdieping.

19 Het uitbreidingsplan voor Amsterdam-Zuid van H. P. Berlage uit 1915. Berlage: 'Staat men voor het ontwerpen van een geheel nieuwe stad, wat betrekkelijk zelden voorkomt, dan voert het ontwerp onherroepelijk tot de centrale aanleg, tot het cirkelvormige of het veelvormige plein'. Hij refereerde daarmee aan het model van de ideale stad met haar oorsprong in de Renaissance. Het plan voor Amsterdam-Zuid kende drie klassen van bebouwing: – halve of hele villa's voor de goeude klasse om het kapitaal binnen de stadsgrenzen te houden. – woningen voor twee gezinnen boven elkaar. – meergezinswoningen met gemeenschappelijke trap, later te trans-formeren tot flat. Deze klasse moest 75% van de woningbouw uitmaken.

de zogenaamde Amsterdamse School, die een deel van Berlages plan mocht invullen zijn de woorden: 'Niets is mooi genoeg voor de arbeider, die al zo lang zonder schoonheid heeft moeten leven'.

In het blad 'De 8 en Opbouw' was de Amsterdamse School voortdurend mikpunt van felle aanvallen. Ze had de hoofdstad in de eerste decennia van deze eeuw gemaakt tot het 'Mekka van de woningbouw'. Maar de architect B. Merkelbach schreef in 1932 in 'De 8 en Opbouw':

'De architecten (van de Amsterdamse School) zorgden voor een voorgevel, de bouwers voor de plattegrond en de achtergevel en de commissies zagen toe, dat deze nobele samenwerking, die ten doel had huizen te produceren, leidde tot een schoon geheel. En wie geen vreemdeling is in Jeruzalem, of beter, wie het Mekka der woningbouw bezoekt, kan zich van de resultaten op de hoogte stellen. Vang maar aan bij de Schollebrug en wandel de stad rond tot de Sloterdijk en u vindt niets dan huizen. U vindt hoge huizen, lage huizen, ronde huizen, vierkante huizen, huizen met toorens, huizen zonder toorens, huizen met balcon, huizen zonder balcon, huizen met woonkamers op het Oosten, Westen, Zuiden, Noorden, huizen met tuinen, huizen zonder tuinen, alles verzorgd naar het inzicht der commissies. (...) Met de gemoedigheid den Amsterdammer eigen, tracht hij te kamperen in deze huizen, zo goed en zo kwaad als dat gaat'.¹¹

20 'Huizen met toorens, huizen zonder toorens' schreef B. Merkelbach in 1932 over de bouwwerken van de 'Amsterdamse school'.

21 De arbeiderswoningen van de socialistische woningbouwvereniging 'De Dageraad' aan de P. L. Takstraat zijn ontworpen door de twee belangrijkste architecten van

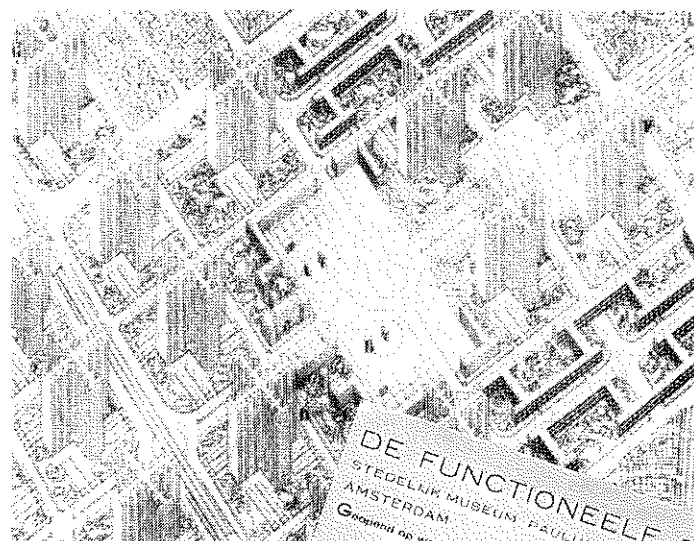
de Amsterdamse school, M. de Klerk en P. L. Kramer. In dit blok zijn ook de woningplattegronden van de drie- en vierkamerwoningen van de hand van de architecten. De woningen zijn nog steeds erg geliefd en onlangs volledig gerestaureerd door de Amsterdamse architect J. van Stigt.

Maar S. Giedion, een van de medeoprichters van het CIAM, noemt in 1941 het uitbreidingsplan van Berlage voor Amsterdam Zuid in zijn standaardwerk Space, Time and Architecture de belangrijkste ontwikkeling op stedenbouwkundig gebied in deze eeuw.¹²

Op de eerste bijeenkomst van het CIAM was afgesproken in de plannen onderscheid te gaan maken tussen de belangrijkste activiteiten die in de stad plaatsvinden: wonen, werken, recreatie en verkeer. De industrialisering had geleid tot chaotische steden waarin deze activiteiten op veel plaatsen naast elkaar voorkwamen. Het functionarisme, gecombineerd met de vraag naar meer licht, lucht en ruimte, was daar het antwoord op. Dit betekende vooral een erkenning van de ideeën van de Franse architect Le Corbusier, die al in 1925, in zijn plan Voisin voor Parijs, hoge woongebouwen in een parkachtige ruimte had geplaatst. Le Corbusier was echter een groot voorstander van de intuïtieve benadering. De verkiezing van Van Eesteren tot voorzitter van het CIAM was een overwinning van de voorstanders van de meer cijfermatige, analytische aanpak.¹³

Omdat het CIAM in Moskou niet welkom was moest het vierde congres ergens anders georganiseerd worden. Inderhaast werd het stoomschip Patris II gecharterd. Op weg van Marseille naar Athene werden aan boord van dit schip van 29 juli tot 13 augustus 1933 de bijeenkomsten gehouden. Het congres had als onderwerp De Functionele Stad en was voor een groot gedeelte door de Nederlandse delegatie voorbereid. Het had daardoor een sterk analytisch karakter. Op deze bijeenkomst werd een manifest aangenomen dat in 1941 door Le Corbusier als het Charte d'Athènes gepubliceerd zou worden.¹⁴ Men besloot met het kaartmateriaal en de resultaten van het congres een tentoonstelling te organiseren. De eer viel te beurt aan de Nederlandse delegatie. In 1935 werd in Amsterdam, in het Stedelijk Museum, een expositie over De Functionele Stad gehouden. In datzelfde jaar presenteerde Van Eesteren het Algemeen Uitbreidingsplan voor Amsterdam (AUP). De grondslagen voor de verdere stedenbouwkundige ontwikkeling van Amsterdam waren hierin vastgelegd.

23 Van 1 tot 23 juni 1935 werd in het Stedelijk Museum in Amsterdam een expositie over de resultaten van de CIAM-congressen georganiseerd onder de titel: De Functionele Stad. C. van Eesteren zei bij de opening: 'Voor ons is het vooral van belang het verband tussen de vorm van de stad en de economische en andere factoren te leren kennen. Uiteindelijk raken de hier op deze tentoonstelling behandelde onderwerpen het welzijn en het levensgeluk van het Nederlandse volk'.

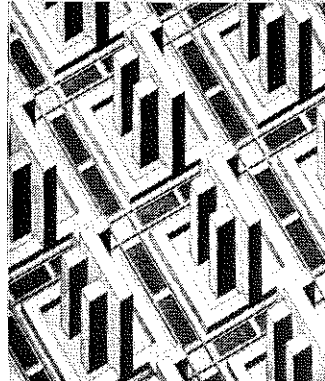
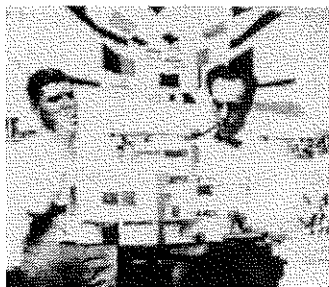
22 De Franse architect Le Corbusier ontwikkelde al in 1925 zijn plan voor Voisin, een voorstad van Parijs, als voorbeeld van de verticale tuinstad. (Uit Le Corbusier, architect of the century, catalogus bij de gelijknamige expositie in de Hayward Gallery in London, 1987).

Vooral via Van Eesteren zullen de resultaten van vooroorlogse CIAM bijeenkomsten en de discussies binnen 'De 8' en 'Opbouw' later doorklinken in de planning van de nieuwbouw in Amsterdam. In het Algemeen Uitbreidingsplan uit 1935 was de keuze gemaakt voor een lobbenstructuur: stedelijke gebieden in alle windrichtingen, afgewisseld met groene lobben die diep de stad binnendringen. De Westelijke Tuinsteden, de uitbreidingen in Amsterdam-Noord en Buitenveldert, het zou allemaal onder leiding van Van Eesteren tot stand komen. Een complete generatie stedenbouwkundigen, die in heel Nederland de stads- en dorpsuitbreidingen van de jaren zestig zou gaan verzorgen volgde zijn colleges aan de TH in Delft. Daaronder bevonden zich ook ir. G. A. Nassuth en ir. A. de Gier, de stedenbouwkundige en de verkeersdeskundige die de grondslagen voor de Bijlmermeer zouden schrijven. Ze kwamen later ook bij hun leermeester over de vloer, om zijn visie op hun plannen te horen. Van Eesteren had de ambtelijke dienst toen al verlaten. Hij zou in 1959 door wethouder mr. G. van 't Hull aan de kant geschoven worden omdat hij 'te schematisch dacht'.¹⁵

In 1981 ging Van Eesteren nog één keer in de verdediging: 'Denk niet dat wij zo stom waren te geloven dat een stad alleen functioneel moest zijn. Een stad is veel meer. Wij, binnen het CIAM, stelden dat we de stad vanuit verschillende

25 De architect J. Duiker bouwde samen met B. Bijvoet de 'Eerste openluchtschool voor het gezonde kind' aan de Cliostraat. Deze school geeft de idealen van de moderne architectuur: licht, lucht en ruimte demonstratief gestalte.

26 Van Eesteren in het atelier van Van Doesburg.

24 C. van Eesteren maakte deel uit van de invloedrijke beweging van beeldende kunstenaars 'De Stijl'. Daartoe behoorden onder anderen ook Th. van Doesburg, P. Mondriaan en G. Rietveld. Van Eesteren publiceerde in het blad 'De Stijl' een 'denkbeeld' voor een gedeelte van een zakenwijk van de 'hedendaagse' grote stad, in 1927. (Uit: De Stijl, nr. 79/84, 1927)

gezichtshoeken moesten analyseren. We gingen met z'n allen rond een tafel zitten, vertelden al onze verschillende ervaringen met een stad aan elkaar en gingen analyseren. Pas daarna probeerden we te komen tot een synthese. CIAM heeft dat laatste nooit bereikt. Maar wij hebben wel bij Stadsontwikkeling in Amsterdam op basis van het Charte d'Athènes door kunnen gaan. We hebben daar een ontwikkeling doorgemaakt die zich uitstrekt van Amsterdam-West (Bos en Lommer) tot de Bijlmer. (...) Onze strijd was vroeger eerst gericht tegen de visuele verveling, later tegen de auto. De jonge generatie ziet die auto niet meer als een gevaar. Ze vergeten dan even dat in de Bijlmer nog nooit een kind is doodgereden en van de Amsterdamse Van Baerlestraat kun je dat niet zeggen.¹⁶

DE BIJLMERKWESTIE

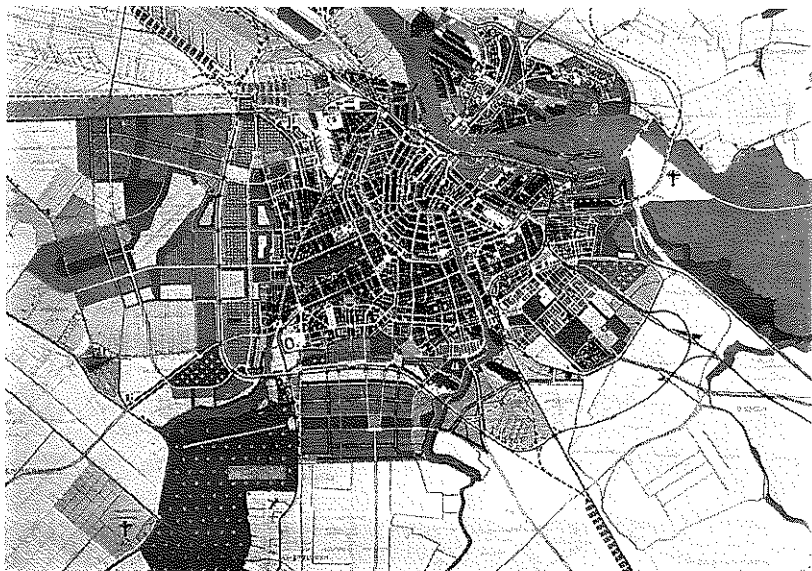
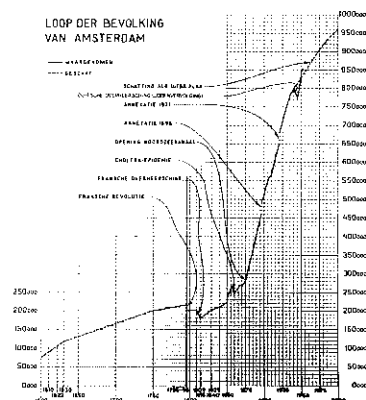
De bestuurlijke status van de Bijlmermeer is altijd al een heet hangijzer geweest. Nog voor dat er een flat gebouwd werd was de polder inzet van een bestuurlijke machtstrijd die tot op regeringsniveau woedde. De Bijlmer-kwestie is het verhaal hoe Amsterdam uiteindelijk haar zin kreeg. Dat de stad niet wist waar ze aan begon zou pas later blijken.

Het Algemeen Uitbreidingsplan voor Amsterdam werd in 1935 door de gemeenteraad vastgesteld: in 1939 verkreeg het rechtskracht bij Koninklijk Besluit. In vakkringen over de gehele wereld werd het AUP geprezen. Amsterdam had een wetenschappelijk onderbouwd en officieel plan voor de toekomstige grote stadsuitbreidingen vastgelegd, dat paste in de eerbiedwaardige stedenbouwkundige geschiedenis van de stad: van het unieke plan van Hendrick de Keyzer in 1610 voor de aanleg van de grachtengordels tot het concept van Berlage voor Amsterdam-Zuid.

Het AUP gaf aan in welke richtingen de stad zich bij voorkeur diende uit te breiden: west- en zuidwaarts, want hier kon een 'regelmatige uitbreiding' gewaarborgd worden. Dat in tegenstelling tot de zuidoostelijke richting, waar: 'een organische uitbreiding (...) door verschillende oorzaken ernstig wordt bemoeilijkt.'¹⁷ Deze oorzaken waren van administratieve, maar ook van technische aard: de gemeentegrens moest namelijk overschreden worden, de diepgelegen Watergraafsmeer was moeilijk te bebouwen en even verderop vormden de bebouwingskernen Diemen en Duivendrecht een lastig obstakel. De aanwezige rail- en waterwegen belemmerden verder een regelmatige uitbreiding.

In 1958 werd het AUP voor het eerst gewijzigd: in Amsterdam-Noord zouden in de toekomst 100.000 in plaats van de oorspronkelijk geplande 50.000 Amsterdammers gehuisvest worden. In datzelfde jaar diende de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken prof. dr. L.

27/28 Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam (AUP) uit 1935. In het AUP werd er van uit gegaan dat de bevolking van Amsterdam in het jaar 2000 uit 960.000 inwoners zou bestaan. Die conclusie werd getrokken uit een analyse van de bevolkingsgroei vanaf het ontstaan van de stad.

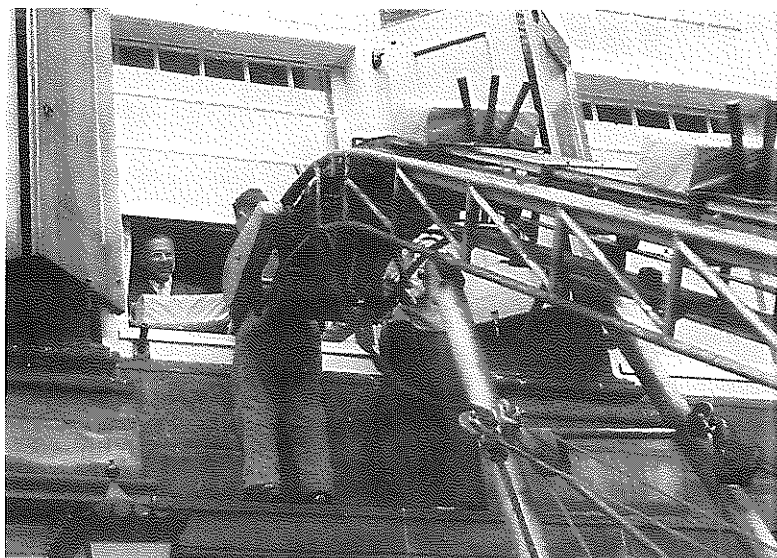
Beel het wetsontwerp 5146 in, waarin voorgesteld wordt West-Weesperkarspel, waarin de Bijlmermeer lag, te voegen bij de gemeente Ouder-Amstel en het gebied een agrarische bestemming te geven. Zo stond het immers ook in het AUP. De mogelijkheid om tot woningbouw in een gedeelte van de Bijlmerpolder over te gaan werd echter wel opgehouden.

'Amsterdam bouwt een nieuwe stad' schreef de voorlichter van de afdeling Stadsontwikkeling C. Wegener Sleeswijk in 1960: 'De in 1935 gereserveerde ruimte is ontoereikend geworden. Amsterdam zal de grenzen van het AUP moeten overschrijden, en daarmee de gemeentegrenzen.'¹⁸ De strijd om het grondgebied ten zuidoosten van Amsterdam is begonnen: de Bijlmerkwestie.

De in 1957 door Gedeputeerde Staten van Noord-Holland ingestelde stadsrandcommissie, waarin vertegenwoordigers van de randgemeenten en Amsterdam zitting hadden was toen al tot de conclusie gekomen dat er in de toekomst 100.000 mensen in de Zuidoostlob gehuisvest zouden kunnen worden. In stedenbouwkundig opzicht hadden de stad en de randgemeenten snel overeenstemming bereikt. Moeilijker kon men het eens worden over de vraag waar de zuidoostlob bestuurlijk ondergebracht moest worden.¹⁹ De VVD-er mr. E. H. Toxopeus, toen minister van Binnenlandse Zaken, stelde in 1960 voor om een nieuwe zelfstandige gemeente Bijlmermeer te vormen, bestaande uit West-Weesperkarspel, Diemen en Ouder-Amstel. Maar Diemen wilde Ouder-Amstel er niet bij hebben, Ouder-Amstel wilde liever zelfstandig blijven en Amsterdam wilde de Bijlmermeer zelf hebben.

De gemeente Weesperkarspel was in de tijd van haar bestaan, van 1846 tot 1966, een van de grootste gemeentes van Nederland. Er woonde bijna niemand, de gemeente lag in een grote boog om het oude vestingstadje Weesp heen. In Weesp stond ook het gemeentehuis van Weesperkarspel. Het dagelijks bestuur van de gemeente bestond naast de burgemeester uit één wethouder.

J. L. Kruiswijk was in de laatste acht jaar van het bestaan van deze gemeente raadslid in Weesperkarspel. Hij zegt: 'Burgemeester Kastelein en zijn ene wethouder deden alles wat Amsterdam van hen vroeg. Ze hebben in opdracht van Amsterdam de boerderijen opgekocht. Het waren eenvoudige mensen die gemakkelijk te beïnvloeden waren.'²⁰

29 Op de Princenhof neemt burgemeester G. van Hall de 'Bijlmerbrieven' in ontvangst. Deze brieven werden in Amsterdam huis aan huis bezorgd. B & W wees erop dat 'er een onaanvaardbare noodtoestand dreigde te ontstaan als er voor de 25 000 Amsterdamse gezinnen – dat waren toen 100 000 inwoners – die in onaanvaardbare

woonomstandigheden moesten leven, door Amsterdam in de Bijlmermeer geen woningen werden gebouwd. Een groot technisch apparaat met een jarenlange ervaring staat in Amsterdam gereed om deze gigantische opdracht te vervullen! (uit: Stedelijk jaarverslag 1962)

In 1953 wordt dr. J. J. M. den Uyl lid van de PvdA-fractie in de gemeenteraad van Amsterdam. Vanaf 1955 is hij ook fractievoorzitter en in 1962 wordt hij wethouder Publieke Werken, Economische Zaken en Haven- en Handelsinrichtingen.

Als fractievoorzitter van de PvdA in de gemeenteraad van Amsterdam en als wethouder maakt hij de strijd mee om de toewijzing van het grondgebied van de toenmalige Bijlmerpolder. Volgens Den Uyl was een belangrijk argument om de Bijlmermeer bij Amsterdam te voegen het behoud van een harmonische bevolkingsopbouw. Veel mensen trokken weg uit de stad, er vond wat hij noemt 'een vergrijzing van de binnenstad' plaats. Toevoeging van de Bijlmermeer aan Diemen of het vormen van een zelfstandige gemeente zou de bevolkingsstructuur van Amsterdam scheef hebben getrokken.²¹

In de brochure 'Om de toekomst van 100.000 Amsterdammers', die het College van Burgemeester en Wethou-

ders van Amsterdam aan de Tweede Kamer stuurt wordt de nodige demagogie niet geschuwd: 'Er moet niet alleen gebouwd worden ter bestrijding van bestaande woningtekorten, maar ook om een einde te maken aan de meest schrille vorm van woningnood, namelijk het wonen in stadswijken waar verkrotting en bouwvalligheid snel om zich heen grijpen.' Een randgemeente zou deze zware taak niet aankunnen, men kon geen sterke gemeente in bestuurlijke en financiële zin verwachten en een lange aanloopperiode kon het bestuur van de nieuwe randgemeente zich niet veroorloven: 'Een vertraging zou bij de bevolking die de woningnood ervaart, krachtige reacties geven, omdat deze bevolking zich terecht tekort gedaan zou voelen en daarvoor het gemeentebestuur verantwoordelijk zou stellen.'²²

Minister Toxopeus is van mening dat de groei van de grote steden moet worden beperkt. De afstand tussen bestuurders en bestuurden zal anders te groot worden en dat betekent een gevaar voor de lokale democratie. Op 27 oktober 1964 neemt de Tweede Kamer na een tien uur durend debat met een meerderheid van zeven stemmen niettemin een motie aan die de Bijlmermeer aan Amsterdam laat toevallen. Maar de minister blijft tegen. Uiteindelijk (Toxopeus is als minister inmiddels opgevolgd door de Anti-Revolutionair J. Smallegenbroek) komt Amsterdam met een compromisvoorstel. De Bijlmermeer wordt vanaf 1 augustus 1966 voor de duur van twaalf jaar aan het

Amsterdamse grondgebied toegevoegd en de stad krijgt toestemming in de Zuidoostlob 25.000 woningen te bouwen. Het oostelijke gedeelte van Weesperkarspel ging naar Weesp. Amsterdam kreeg het westelijke deel, het gemeentehuis, het batig saldo, dat ruim één miljoen bedroeg en ook de woningen die eigendom van de gemeente Weesperkarspel waren gingen over naar het Woningbedrijf van de gemeente Amsterdam.

30 Burgemeester G. van Hall (rechts) en wethouder J. den Uyl volgen in de gastenloge van de Tweede Kamer in augustus 1964 gespannen het debat over de Bijlmerkwesitie.

31/32 Prent van Opland in de Volkskrant van 27 oktober 1964. Amsterdam moest de Bijlmermeer krijgen. Minister Toxopeus was niet erg blij met de uitslag van de stemming over het amendement-Scheps, dat beoogde de Bijlmermeer bij Amsterdam te voegen.

De afdeling Stadsontwikkeling had al in 1959 opdracht gekregen om plannen te maken voor de bebouwing van de Bijlmermeer. Er was tijd nodig voor het onteigenen en het opspuiten van het gebied. De tuinsteden, het Overtoomse Veld, Osdorp en Sloten raakten afgebouwd. Den Uyl: 'De enige plaats waar toen nog gebouwd kon worden voor dat de overloop begon, was de Bijlmermeer.'

VOOR DE BIJLmermeer

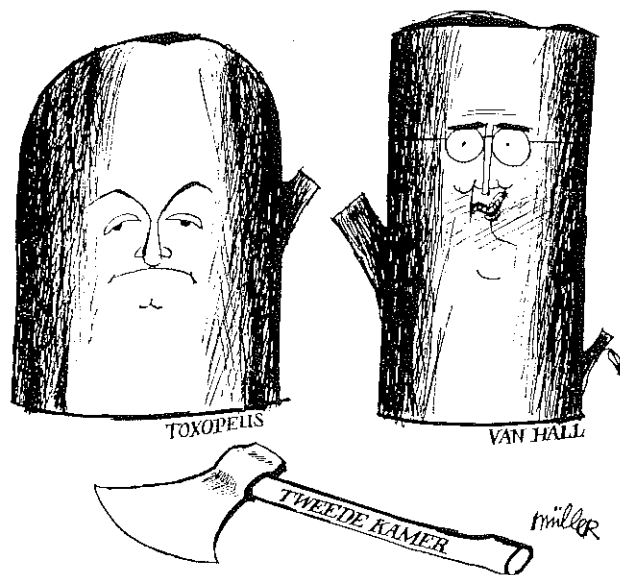

J. H. Scheps: „Het was mij niet te doen om het hoofd van de minister”
(Van onze parlementaire redacteur)
s-Gravenhage, 28 oktober

MINISTER Toxopeus heeft de slag om de Bijlmermeer verloren. Vannacht om vijf minuten over één was het pleit beslecht. Bij hoofdelijke stemming werd het amendement-Scheps aangenomen met 74 tegen 67 stemmen.

Zoals minister Toxopeus aan het einde van zijn rede in eerste aanleg al had aangekondigd, heeft hij schorsing van de verdere beraadslaging gevraagd, „teneinde mij ernstig te beraden wat mij te doen staat om tot een haalbare oplossing te komen.”

Op het ogenblik is men dus even ver als op 7 december 1961, toen de minister het wetsontwerp na aanvraag van de motie-Scheps, waarin verzocht werd om de wetgeving zoals het er toen uitzag „na nadere overweging” te nemen. Wel is gevergd nog met een grote meerderheid, een motie vanvaard die in de Tweede Kamer namens de groenLinks KVP-fractie, waarin de inwendig dood Drs. Aarden namen de grondbouwers van de Amsterdamse agglomeratie te bevestigen. Het amendement-Scheps, dat „voor de Amsterdamse agglomeratie te doen staat om tot een haalbare oplossing te komen” wordt bevestigd welke tot een meer

De manier waarop de Bijlmermeer bestuurlijk ondergebracht moest worden zou bijna twintig jaar een punt van discussie blijven.

Drs. Ed. van Thijn zat in 1971 net in de Tweede Kamer toen hij stelde dat 'de bewoners van de Bijlmer met een eigen vorm van bestuur zelfstandig naar oplossingen zouden kunnen zoeken voor een aantal specifieke Bijlmerproblemen.' Hij dacht daarbij vooral aan de grote groepen mensen die elders een duidelijke minderheid vormden.²³ Drs. H. van Ruller, toentertijd lid van de gemeenteraad voor de Anti Revolutionaire Partij, was in datzelfde jaar al van mening dat de Bijlmermeer een stadsdeelburgemeester moest krijgen. Zijn partijgenoot drs. E. Heerma verklaarde bij de begrotingsbehandeling in het voorjaar van 1972 dat de gemeentelijke diensten zo snel mogelijk naar de Bijlmermeer afgesplitst moesten worden. Dat zou nog ruim vijftien jaar duren. Onder de voortvarende leiding van PvdA-wethouder W. Etty begint Amsterdam in de jaren tachtig met een ingrijpende reorganisatie van het lokale bestuur. Van de ruim 30.000 ambtenaren die de hoofdstad rijk is zou meer dan de helft over de toekomstige zestien stadsdelen verdeeld moeten worden. Dat heet ambtelijke deconcentratie. Maar die ambtenaren verdeeld over de verschillende wijken moeten ook een democratisch gekozen bestuur boven zich krijgen om hen te vertellen wat ze mogen doen en moeten laten. Dat heet bestuurlijke decentralisatie. Van Thijn is intussen burgemeester geworden, Heerma was wethouder van

Economische Zaken en Van Ruller werd aangetrokken als gemeentesecretaris. Het deconcentreren en decentraliseren was derhalve in goede handen. Osdorp en Amsterdam Noord zijn het eerst aan de beurt. De Bijlmermeer moet nog even wachten. Het gemeentebestuur durft het niet goed aan een gebied dat met zoveel problemen te kampen heeft aan zijn lot over te laten. De Amsterdamse bestuurders weten met hun jongste telg niet goed raad. Mr. G. Ph. Brokx was acht jaar lang staatssecretaris voor Vokshuisvesting, juist in de tijd dat het met de Bijlmermeer wat slechter ging. Vanuit zijn positie had hij veel met het Amsterdamse gemeentebestuur te maken. Hij zegt: 'Bestuurlijk is het met de Bijlmer altijd een beetje merkwaardig geregeld geweest. Jan Schaefer was vanaf 1978 de grote man, stadsvernieuwing, nieuwbouw, maar met de Bijlmer wilde hij niet veel van doen hebben. Dat vond ik merkwaardig. Daar blijkt iets uit van schizofrenie

33 Minister Toxopeus was voorstander van een aparte gemeente Bijlmermeer. Burgemeester van Hall van Amsterdam wilde de Bijlmermeer graag bij zijn stad hebben. Eén van de twee moest voor de bijl, volgens deze tekening van Frits Müller in de Nieuwe Linie van 24 oktober 1964.

34 De verwarring in beeld gebracht. Na de voorlopige toewijzing voor twaalf jaar liep de gemeentegrens tussen Diemen en Amsterdam dwars door een aantal woonblokken in deel C heen. Elders behoorde de Bijlmermeer bij de gemeente Amsterdam. Tegenwoordig plaatst men liever borden Amsterdam-Zuidoost.

in de boezem van het gemeentebestuur. De PvdA maakte in Amsterdam de dienst uit, maar ze wisten ook niet goed wat ze er mee moesten. Als ik over de huren en de volkshuisvesting gesprekken voerde, dan deed ik dat met Jan Schaefer, maar zo gauw er problemen met de Bijlmer kwamen moest ik naar Kuijpers toe, in het begin, daarna naar Van der Vlis en Jonker heb ik ook nog gehad. Dan was Schaefer ineens uit beeld, want dan kwam de wethouder voor de Bijlmer. Dat vond ik gek. Het is ook niet logisch. En de wethouder voor woningtoewijzing speelde ook nog een rol, Wolffensperger, maar ook maar half. Voor de woningbouwverenigingen en voor mij was het natuurlijk vervelend, dat je met meerdere bestuurders te maken had.²⁴

In maart 1987 worden vier nieuwe stadsdeelraden gekozen: in de Pijp, in de Watergraafsmeer, in Buitenveldert en in Amsterdam Zuidoost, waar naast de Bijlmermeer ook Gaasperdam toe behoort. De stadsdeelraden hebben maar een beperkt budget en betrekkelijk weinig bevoegdheden, maar de afstand tussen bestuurders en bestuurden, in de woorden van Toxopeus, is verkleind en de lokale democratie krijgt nu haar kans. Ook Driemond valt nu onder Amsterdam Zuidoost. De animo onder de bevolking voor de stadsdeelraden is echter gering. In Amsterdam Zuidoost gaat nog niet de helft van de kiesgerechtigden

naar de stembus. Den Uyl, ooit een groot voorvechter van de bestuurlijke zeggenschap van Amsterdam over Zuidoost is er niet echt tevreden mee: 'Een deelraad is natuurlijk niet zelfstandig. Alle belangrijke beslissingen blijven in het stadhuis genomen worden. Die deelraad heeft zin als decentralisatie voor sommige activiteiten, niet bestuurlijk. Deconcentratie van diensten, dus de vuilnisdienst, het bevolkingsregister, herhuisvesting, allemaal prima. Maar puur bestuurlijk, als er belangrijke zaken aan de orde komen, dat zal toch gewoon op het stadhuis beslist moeten worden door de gemeenteraad. Dat geldt ook voor het industriegebied. Daar zal de deelraad toch weinig autonome bevoegdheden in krijgen. Dat kan ook moeilijk, anders krijg je nog het verschijnsel dat bij wijze van spreken de deelraden tegen elkaar op gaan bieden: Noord en Zuidoost over welke bedrijven waar komen. Ik zie dus een beperking. Ik denk dat voor alle belangrijke beslissingen waar veel geld mee gemoeid is, het onvermijdelijk is dat de gemeenteraad verantwoordelijk blijft. Ik denk dat het een heel bescheiden budget wordt voor de deelraad. Ik vind dat ook goed.'

35 In mei 1987 installeerde burgemeester Ed. van Thijn van Amsterdam de eerste stadsdeelraad voor Amsterdam Zuidoost. Op de eerste rij vertegenwoordigers van de radicaal-linkse partijen: Paul van Veldhuizen, Wies Bulterman, Toon Borst en Berry Groen (v.l.n.r.). Bij de stadsdeelraad werken ruim 450 ambtenaren. Het dagelijks bestuur bestaat uit een deelraadvoorzitter en vier leden, terwijl de deelraad 35 raadsleden telt. Elke derde donderdag in de maand komt de deelraad in voltallige vergadering bijeen. De stadsdeelraad voor Amsterdam Zuidoost ging voortvarend van start. Plannen die in de grote Amsterdamse bureaucratische molen waren vastgelopen worden opnieuw opgepakt.

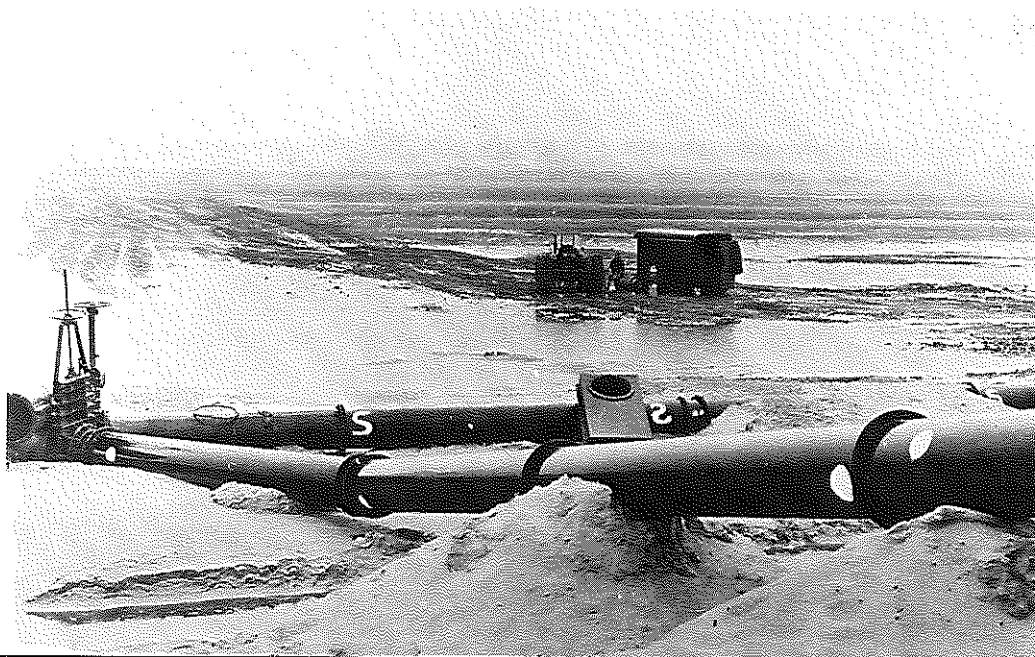
STADSONTWIKKELING

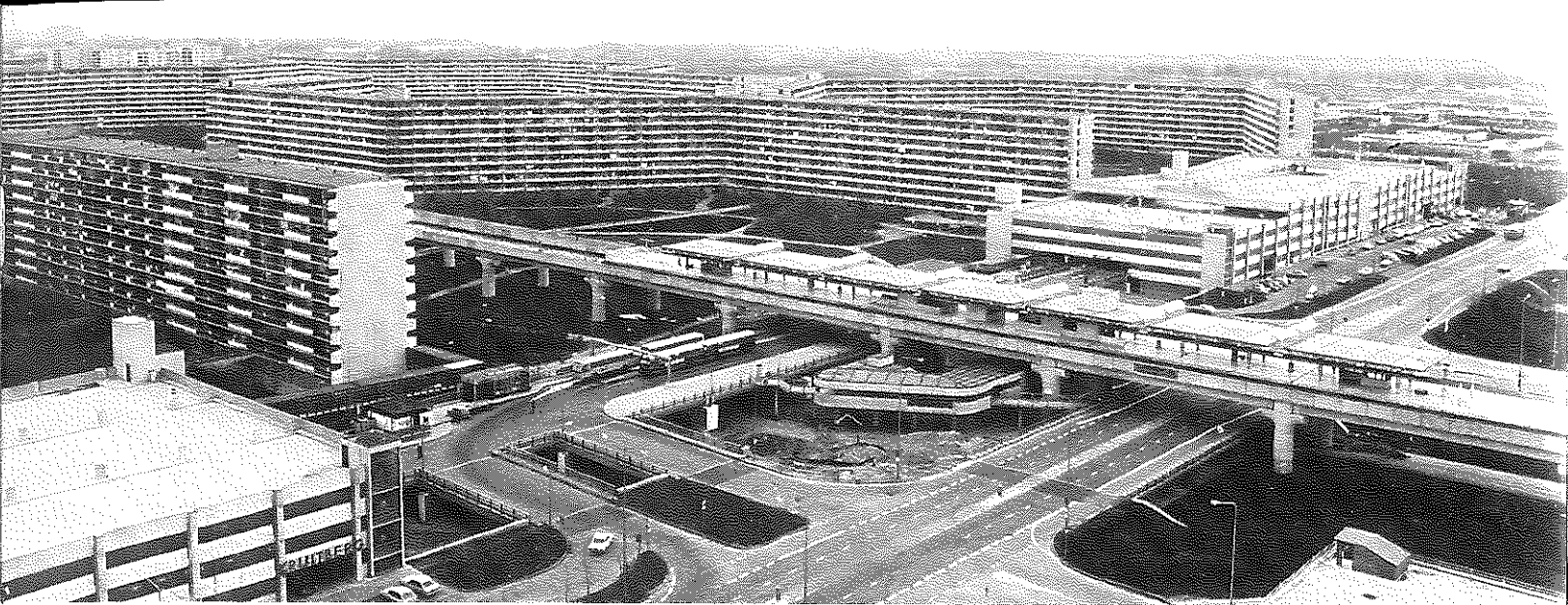
Amsterdam had de Bijlmermeer binnen en kon aan de slag. Dat wat er op de tekentafel perfect uitziet niet van zelf tot een paradijs maar ook tot een zorgkind kan leiden, bleek toen de eerste resultaten zichtbaar en bewoonbaar waren. De kinderziektes van een bijzondere nieuwbouwwijk.

Toen het grondgebied van de voormalige Bijlmerpolder eenmaal aan Amsterdam was toegewezen moest er snel gebouwd worden. De gemeente Weesperkarspel had voor de Bijlmermeer een uitbreidingsplan opgesteld. Aan de afdeling Stadsontwikkeling van de dienst Publieke Werken van de gemeente Amsterdam was gevraagd het plan uit te werken. De eerste aanzet werd in september 1962 door mej. ir. J. H. Mulder gepresenteerd. Zij was ir. C. van Eesteren als hoofd van de afdeling Stadsontwikkeling opgevolgd. Het plan voorzag in wegen en andere verbindingen,

sportterreinen en de locatie van het industriegebied. De wethouder voor Publieke Werken was toen dr. J. J. M. den Uyl: 'Ik herinner me dat we tot heel laat in de avond, tot diep in de nacht seances hebben gehouden over de opzet van de Bijlmermeer. Met Walraven, directeur Publieke Werken, met de directeur van het Grondbedrijf Meijer, met mejuffrouw Mulder, met De Gier en Sleeuwijk, architect bij Stadsontwikkeling en Nassuth was er toen ook al bij, een man of acht zo.'

36 In 1963 werd begonnen met het opspuiten van de Bijlmerpolder; vanaf 15 februari 1965 ging het opspuiten dag en nacht door. Ruim 5 miljoen kubieke meter zand per jaar werd door een tien kilometer lange pijpleiding met een snelheid van 16 kilometer per uur vanuit de Vinkeveense plassen naar de nieuwe bestemming gejaagd. Het zand dat tot op tientallen meters diepte werd weggezogen was extreem schoon. Omdat de verkeers-afwikkeling in de Bijlmermeer geen auto's op het maaiveld toestaat is de bodem uit milieu-oogpunt nog steeds een van de minst verontreinigde die men in Nederland tegen kan komen, en in ieder geval de schoonste van Amsterdam.

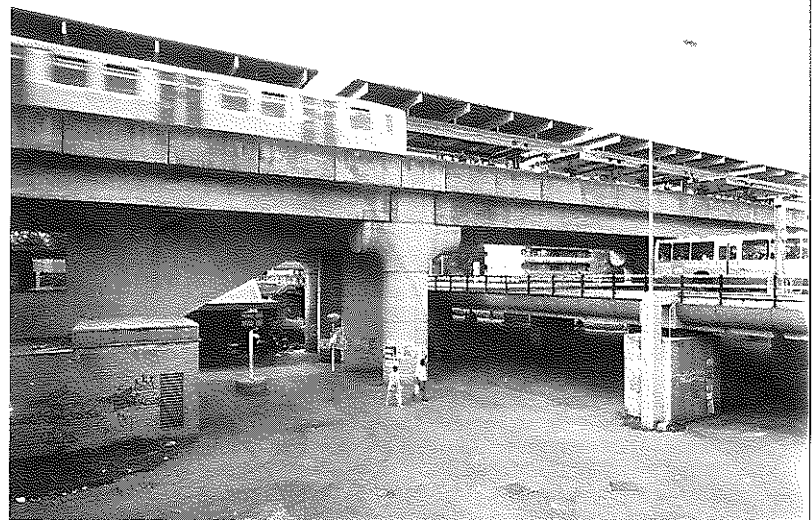

Het eerste uitgangspunt was het autovrij wonen. Een belangrijk resultaat daarvan zijn de halfhoge wegen. Den Uyl daarover: 'In het verkeerssysteem werd vastgelegd dat de kinderen door de hele Bijlmer heen een vrij, niet door auto's bedreigd speelveld zouden hebben. Zo is het een groot woonerf geworden. Dat heeft toch wel iets heel innemends. Wij waren er onze tijd ver mee vooruit en naar mijn gevoel is dat nog steeds zo.'²⁵ Als tweede uitgangspunt gold het bouwen in hoogbouw. Er moesten woningen komen met liften. 'De gedachte was: we hebben tot nu toe veel gebouwd in drie, vier woonlagen zonder liften, dat kan niet meer. We moeten nu kiezen. En wil je de mensen liften geven, wil je ze niet meer laten trapklimmen, dan moet je die keus maken: of eengezinswoningen of hoogbouw.' Bij de behandeling van de plannen in de gemeenteraad verzochtte het PvdA-raadslid mr. R. J. de Wit: 'Nooit meer vier hoog zonder lift.' De Wit werd later wethouder Publieke Werken in Amsterdam, daarna burgemeester van Alkmaar en is nu commissaris van de Koningin in Noord-Holland. H. Lammers zou hem opvolgen. Die maakte in 1974 de andere keuze: in Holendrecht, een deel van het gebied dat toen nog de Zuid-Bijlmer heette zou weer in vier verdiepingen zonder lift gebouwd worden. Nog later verschenen in Gaasperdam de eengezinswoningen.

In de loop van de jaren '63 en '64 werden de uitgangspunten voor de Bijlmermeer vastgelegd. Het voetgangersverkeer

37/38 Eerste uitgangspunt bij de ontwikkeling van de Bijlmermeer was het autovrij wonen. Waar dat uiteindelijk toe kan leiden is te zien bij het metro-station Kraaiennest. Niet alleen het wonen, het werken en het recreëren werden van elkaar gescheiden, ook in de verkeersafwikkeling werd een scheiding naar soorten doorgevoerd. Op het hoogste niveau de metro, dan de halfhoge autowegen, met een busstation, parkeerplatforms en de parkeergarages. Men

moet vanaf het busstation eerst de parkeergarage in om via een slurf in de binnenstraat van het flatgebouw terecht te komen. Op de begane grond verplaatsen de voetgangers en de fietsers zich over kronkelpaden.

zou gescheiden worden van het andere verkeer en de voorzieningen moesten tegelijk met de woningen opgeleverd worden. Goedkope woningen hoefden er niet meer gebouwd te worden, de bestaande woningvoorraad telde er al genoeg. Volgens mr. Th. C. M. A. Elsenburg, toen wethouder voor Volkshuisvesting zou: '...de meest uitgekledede woning al niet meer bereikbaar zijn voor de woningzoekende met een laag inkomen'. De opzet werd afgestemd op grote wooneenheden in industriële systeembouw. B&W van Amsterdam gaven al in 1964 op aandrang van de toenmalige minister drs. P. C. Bogaers (van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening) aan de firma's Indeco Coignet en Intervam garanties voor de afname van respectievelijk 6000 en 7000 woningen in de agglomeratie Amsterdam over de volgende tien jaar.²⁶ De minister van Volkshuisvesting stelt jaarlijks het toegestane aantal door een gemeente te bouwen woningen vast: het contingent. Systeembouw kon buiten het contingent om gebouwd worden. Zo kon de woningproductie worden opgevoerd. Met deze afname-garantie zou het gemeentebestuur zich met handen en voeten aan de wensen van de industriële bouwfirma's binden.

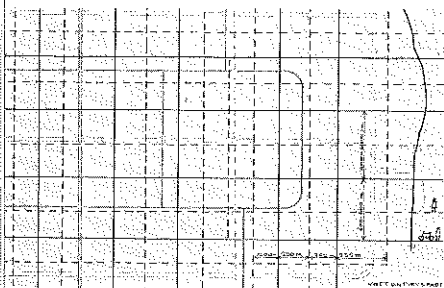
In april 1965 publiceert de afdeling Stadsontwikkeling de 'Grondslagen voor de Zuid-Oostelijke stadsuitbreiding'.²⁷ Een van de medewerkers bij die afdeling was ir. H. de

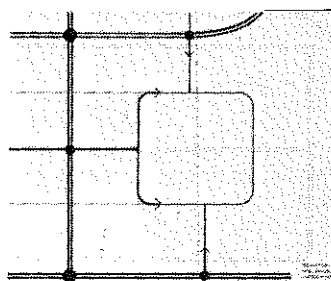
de delen D en E. (Uit: Grondslagen voor de Zuid-Oostelijke stadsuitbreiding, afdeling Stadsontwikkeling bij de dienst Publieke Werken van de gemeente Amsterdam.)

41 Binnen het stelsel van verkeerswegen werd een fijnmazig net van fietspaden vanuit Amsterdam naar de Bijlmer en in de Bijlmer zelf voorgesteld. De ontwerpers bij stadsontwikkeling staken hun bedoelingen niet onder stoelen of banken. Ze stelden dat het door hen ontwik-

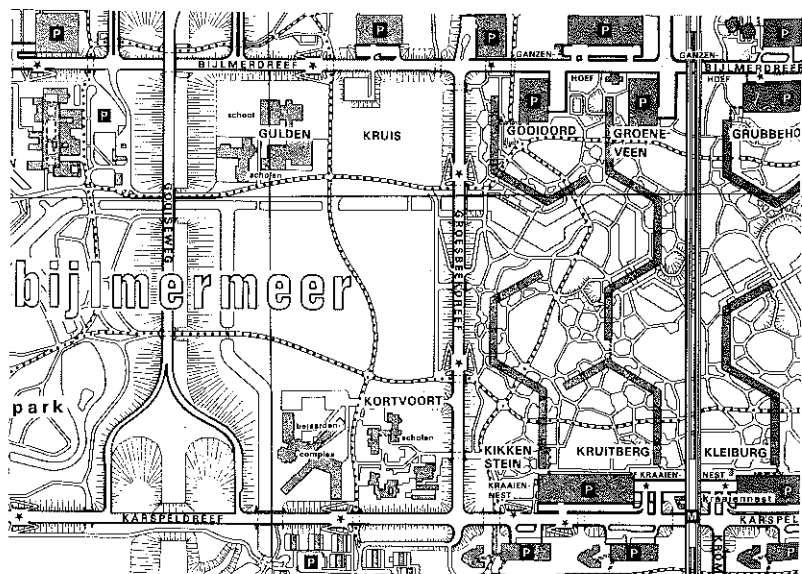
kelde verkeersstelsel aan iedere verkeersfunctie de geëigende voorziening gaf, een onderling samenhangend geheel vertoonde, door de schaal een grote overzichtelijkheid gaf, een grote veiligheid waarborgde en een optimale capaciteit had, en verder dwingend de uitgangspunten aangaf voor de verdere inrichting van het stadsgebied. (Uit: Grondslagen voor de Zuid-Oostelijke stadsuitbreiding, afdeling Stadsontwikkeling bij de dienst Publieke Werken van de gemeente Amsterdam.)

39 In de 'Grondslagen voor de Zuid-Oostelijke stadsuitbreiding' werd met de grootst mogelijke nauwkeurigheid geprobeerd aan te geven welke voorzieningen in het plan nodig waren. Op deze tekening het net van voet- en fietspaden, kruisingsvrij ten opzichte van het autoverkeer, met een maaswijdte van 200 meter voor de voetgangers en 600 meter voor de fietsers.

40 Voor de auto's werd een netwerk van primaire en secundaire verbindingswegen bedacht. Tertiaire wegen, de zogenaamde buurtontsluitingswegen, waren niet meer nodig, daarvoor dienden de parkeergarages. De onderbroken lijn is de metro, de verticale dubbele lijn de Gooise-weg, de horizontale dubbele lijn onderin is de Gaasperdammerweg. In het vierkant bevinden zich nu

Boer. In de zomer van 1966 werd hij aan het Bijlmerproject gezet. Ir. A. de Gier was op dat moment Hoofd Verkeer, hij was de civiel ingenieur. Ir. G. A. Nassuth was de stedenbouwkundige. Eerst werd de infrastructuur opgezet, waarbij De Gier een warm voorstander was van metronetten. Daarbij diende Stockholm als voorbeeld: satellieten gekoppeld via een goed openbaar vervoerssysteem. Het hele maaiveld moest aan de voetganger ter beschikking gesteld worden. Er werd een lijnenstelsel voor het openbaar vervoer bedacht en een netwerk van brede voet- en fietspaden. De Boer: 'De lopers werden uitgelegd voor het langzame verkeer. Het verkeerssysteem was het eerste en het belangrijkste structurerende element.'²⁸

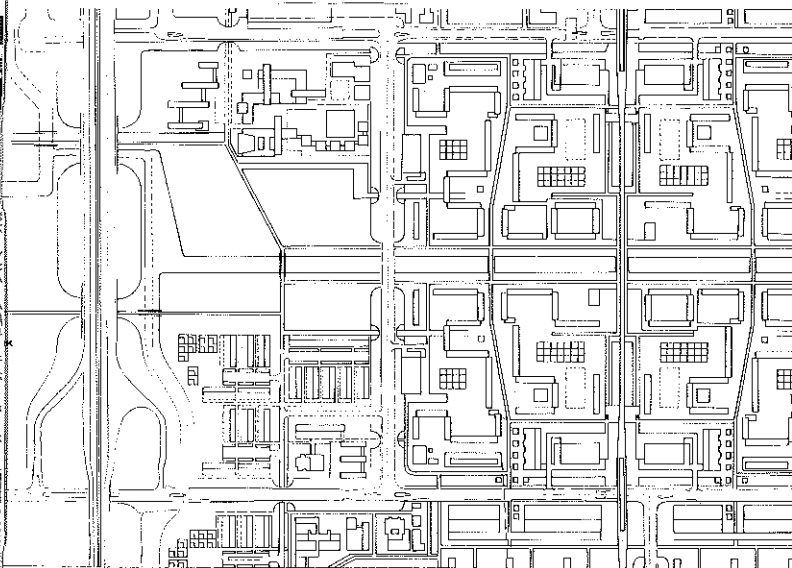
Het was Nassuth die op het idee kwam woongebouwen van tien verdiepingen in een zeshoek te plaatsen. Den Uyl zegt daar nu over: 'Een lucifersdoosje kun je rechtop zetten, maar het kan ook op z'n kant staan. Het heeft beide voor- en nadelen. We hebben toen voor die honingraatvorm gekozen en ook daar heb ik geen spijt van.' Als voorbeeld voor de honingraatvorm diende Park Hill in Sheffield, en verder Toulouse Le Mirail bij Parijs. Men vond het de ideale vorm om het idee van een binnenhof op te roepen. Maar volgens De Boer waren er: '...in beginsel ook heel andere figuraties mogelijk. Wat wij wilden had met gewelfde gebouwen gekund, met rechte

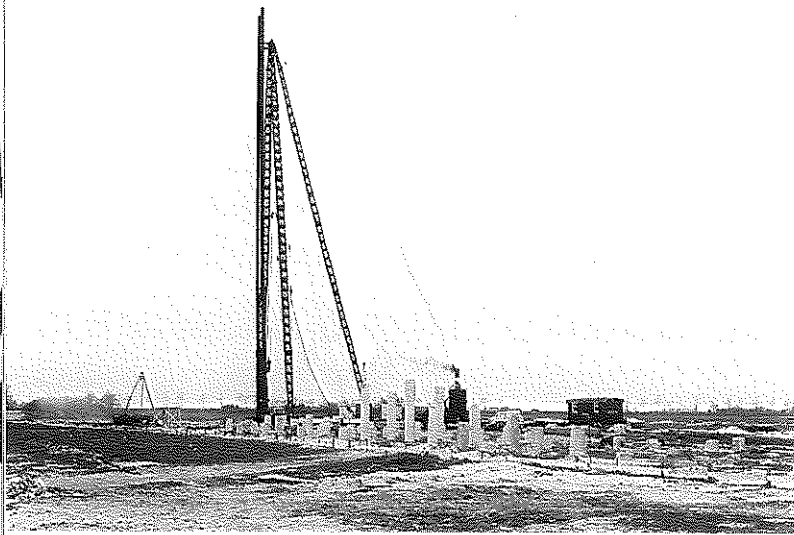
gebouwen en het kon ook met honingraten. Op zichzelf is de honingraat nooit onverbidlijk voorgeschreven. Daar kon elke architect zijn eigen interpretatie aan geven.' Rem Koolhaas, architect in Rotterdam, ontwikkelde ruim twintig jaar later een Revisie voor de Bijlmermeer. Hij geeft tegengas: 'De Bijlmer is gemaakt omdat plotseling een hoek van negentig graden als saai werd ervaren. Zo heb je die uitgebreide ziekte gekregen van de zeshoekige indeling'²⁹

Het plan van Nassuth voorzag in 91 procent hoogbouw. Mulder vond dat te riskant. Zij stelde voor om slechts veertig procent in hoogbouw, dertig procent in drie verdiepingen en de rest in laagbouw uit te voeren. Daartoe ontwierp ze een alternatief plan. Volgens Mulder werd dat plan nog wel aan wethouder Den Uyl aangeboden. Ze zegt: 'Het plan van Nassuth sprak veel meer aan. Maar zijn idealen zijn er niet goed in terecht gekomen en daar heb ik toen wel voor gewaarschuwd.' Ze wilde de nieuwe generatie niet voor de voeten lopen omdat ze bijna aan haar pensioen toe was.³⁰ Mulder maakte in haar alternatieve plan gebruik van de door Nassuth en De Gier bedachte infrastructuur. Ze liet het weggennet op een aantal plaatsen zakken naar het maaiveld. Dat vonden de anderen niet principieel. Het leek te veel op Buitenveldert of de Westelijke Tuinsteden. De Boer: 'Het elan van die club van Nassuth heeft het gewonnen. De angst die de raadgever was van de gedachte van Mulder maakte niet zo'n sterke indruk. Ze had gewoon moeten zeggen: het komt mijn afdeling niet uit. Het is afgelopen met dit experiment, we gaan terug tot de orde van de dag en een nieuw Buitenveldert maken.' Den Uyl ontkent de keuze gemaakt te hebben. Hij zegt: 'Dat staat mij zo niet voor ogen. Ik herinner mij absoluut niet dat er twee plannen aan mij aangeboden zijn. Het is meer dan twintig jaar

42/43 Mej. ir. J. H. Mulder vond de plannen van ir. A. de Gier en ir. G. A. Nassuth te riskant. Links de delen D en E zoals ze uiteindelijk geworden zijn, met de tien verdiepingen hoge gebouwen in een honingraatvorm. Rechts het plan van Mulder, waar nog wel de halfhoge wegen en de metrobaan in te herkennen zijn, maar dat verder meer weg heeft van

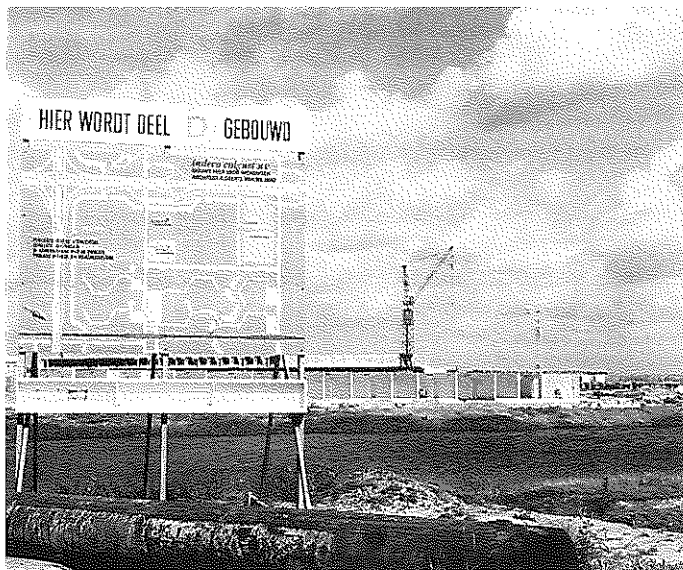
Buitenveldert, of 'Het Breed' in Amsterdam-Noord: 'een Bijlmermeer die nooit gebouwd is'.

geleden, ik durf daar niet met zekerheid op te reageren, maar dat er zo'n duidelijke tegenstelling zou zijn geweest, dat geloof ik nauwelijks.' Elementen van het plan van Mulder zijn later terug te vinden in het stedenbouwkundig plan voor Holendrecht.

Een belangrijk kenmerk van de Bijlmermeer is dat men er erg veel van hetzelfde aan kan treffen. Dertienhonderd

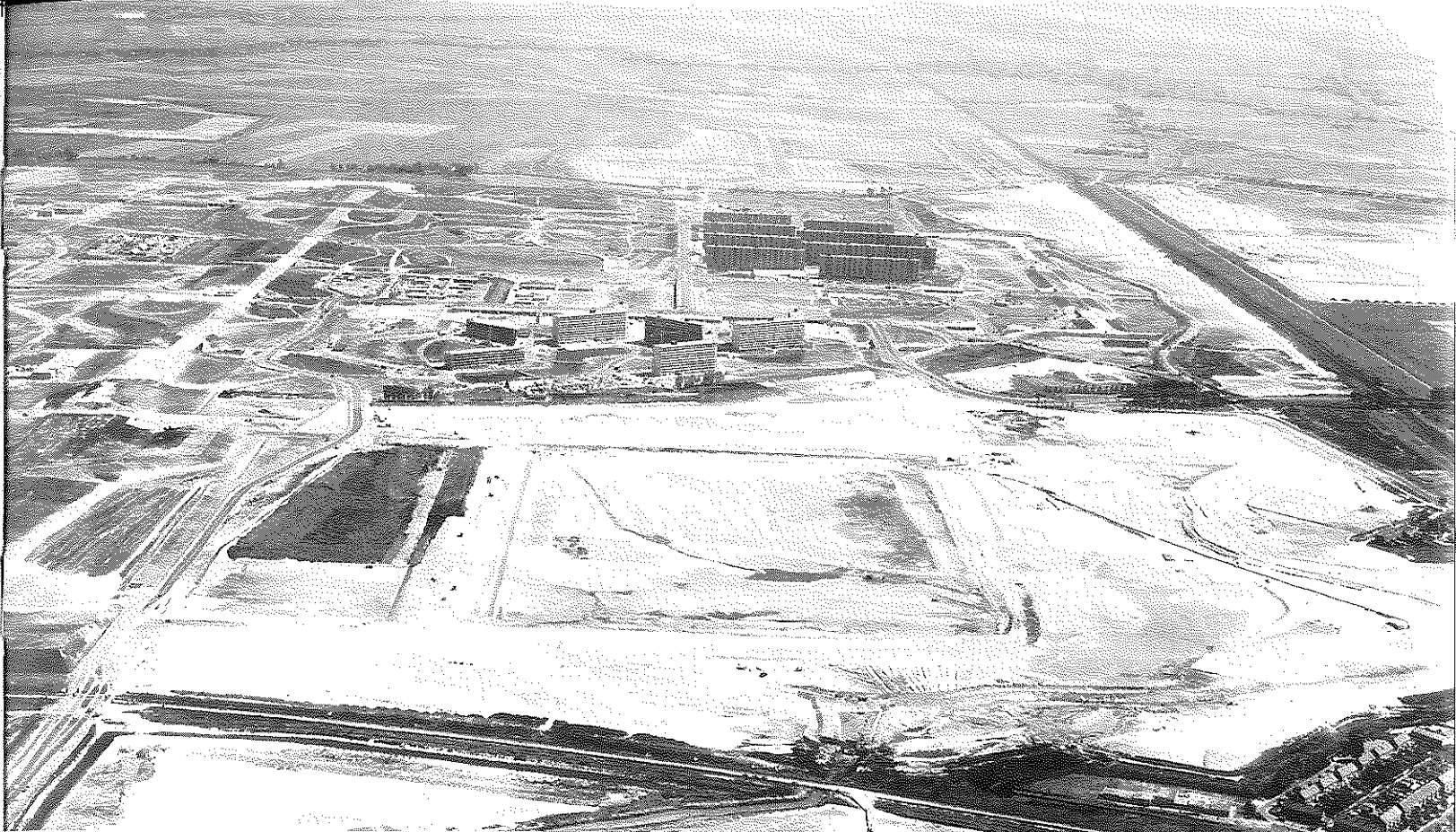

woningen zijn in woongebouwen van tien verdiepingen, vrijwel allemaal in de kenmerkende honingraatvorm neergezet. Wat men zich vrijwel onmiddellijk afvraagt is of er ooit bewust voor zo weinig mogelijk afwisseling gekozen is. Ir. M. Klaren, jarenlang voorzitter van de door de gemeente ingestelde beheersgroep Bijlmermeer en nu nog steeds werkzaam bij de Dienst Volkshuisvesting meent van wel. In De Titanic van de Amsterdamse Stedebouw beweert hij zelfs dat het beginsel van gelijkheid (door hem betiteld als egalitarisme) aan de Bijlmer ten grondslag ligt. Het egalitarisme als een ongenueanceerde uitleg van de principes van het socialisme: gelijkwaardigheid vertaald als gelijkheid. Volgens Klaren zijn de verschillen in leefstijl of woonvoorkeur principieel niet tot uitdrukking gebracht. Voor wooncomplex, woning en woonomgeving is één type ontwikkeld. Dit noemt hij 'de filosofie van het stempelkussen: een stereotiep mensbeeld dat eindeloos wordt gereproduceerd.'³¹ Den Uyl ontkent dat het ooit de bedoeling geweest zou zijn de woningen allemaal hetzelfde te maken. 'Dat is waanzin, dat ben ik nog nooit tegen gekomen. Nee, hoe meer afwisseling hoe beter.' En De Boer geeft de schuld aan de bemanning en de haast. Hij zegt: 'Er is een eenvormigheid ontstaan op een schaal waar je wel bedenkingen tegen kunt hebben.'

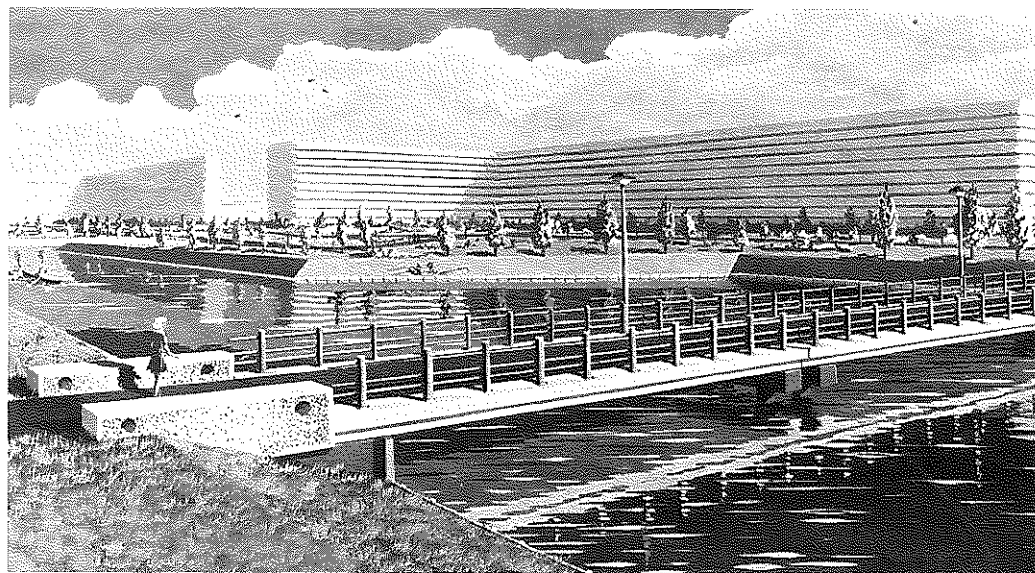
Toch was er meer. Door het college van B&W werd een team van supervisors aangesteld. Zij zouden de plannen van de afzonderlijke architecten beoordelen en hier en daar aanpassen. Ook deze supervisors, F. J. van Gool, ir. E. J. Jelles en D. Slebos schreven een nota. Die kreeg als naam mee: 'Grondslagen voor een coördinerende supervisie bij de realisering van de Zuidoostelijke stadsuitbreiding van Amsterdam'. De titel geeft al aan dat de auteurs in staat geacht mochten worden simpele zaken ingewikkeld te formuleren: 'De expressie van de individuele wooncel leidt tot een negatieve benadrukking van het zijn met velen. Dit leidt tot psychologische weerstanden en wordt begeleid door onoverzichtelijkheid. Er dient te

44 De eerste heipalen voor de flat Hoogoord, in het gebied dat – omdat er de eerste flats gebouwd werden -deel A genoemd wordt, zijn de grond ingegaan. Op de achtergrond de spoorlijn van Amsterdam naar Utrecht.

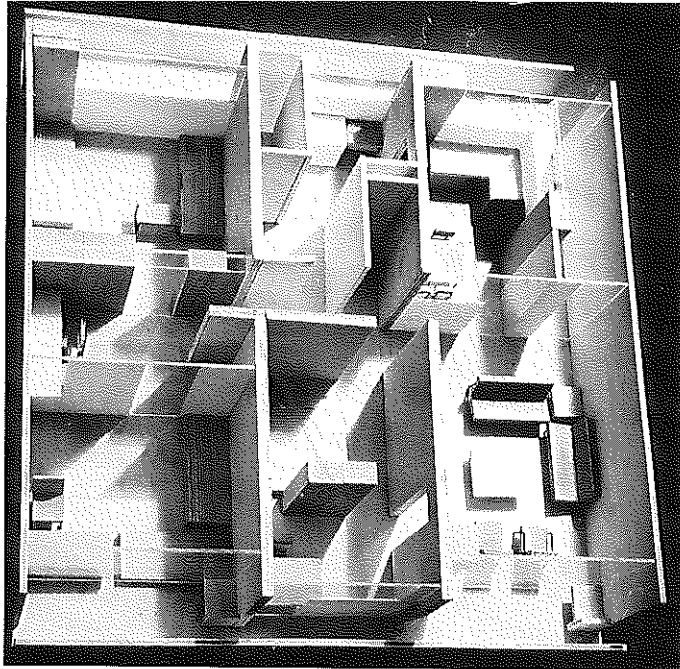
45 Oftewel de latere flats Groeneveen, Gooioord, Kikkenstein en Kruitberg. (september 1968).

46 De Bijlmermeer in aanbouw. Op de voorgrond de net opgespo-
ten Venserpolder. Daarboven de
flats in deel C in aanbouw, rechts
daarvan de al bewoonde flats in
deel A. Daar tussenin het aanloop-
centrum waar de eerste winkels
gevestigd werden.

47 Deze tekening van O. Jaring
laat zien hoe het wonen in de
Bijlmermeer er uit zou gaan zien.

48 Met deze uit triplex gemaakte maquette presenteerde architect Rijnboutt al in februari 1965 zijn ideeën voor een woning in het toekomstige deel A.

49 Rechts de flat Hoogoord, links de flat Hofgeest in aanbouw in deel A. De halfhoge weg lag er in 1968 al.

worden uitgegaan van de adequate expressie van het collectieve wonen.' Anders gezegd: het gebouw moet de indruk wekken van samen-wonen. Aan de wens van de bewoner die aan wil geven waar zijn huis is kan niet tegemoet gekomen worden. Alle woningen moeten er hetzelfde uitzien.

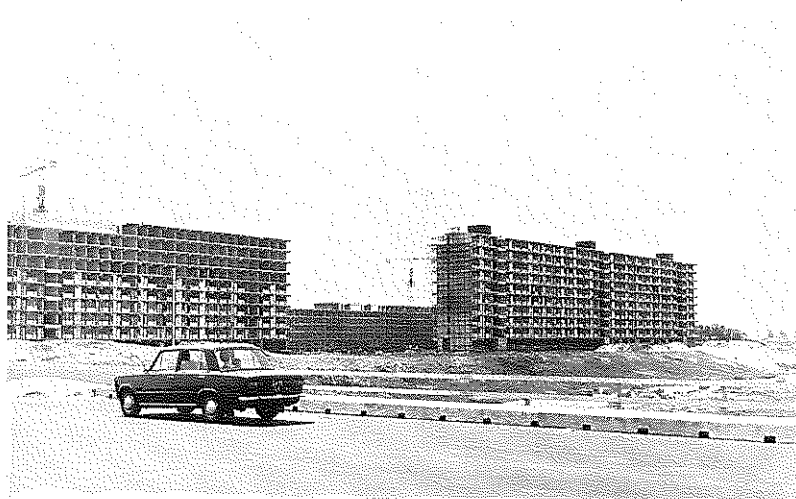
De schuld voor de eenvormigheid wordt door anderen bij het Ministerie gelegd.³² Het departement verplichtte de gemeentebesturen een deel van het toegewezen woningcontingent uit te voeren binnen de bouwsystemen van Dura-Coignet, Intervam en soortgelijke bedrijven. Zo werden bouwsystemen gestimuleerd zonder dat men er zich rekenschap van gaf dat zo ook woonsystemen opgelegd werden.

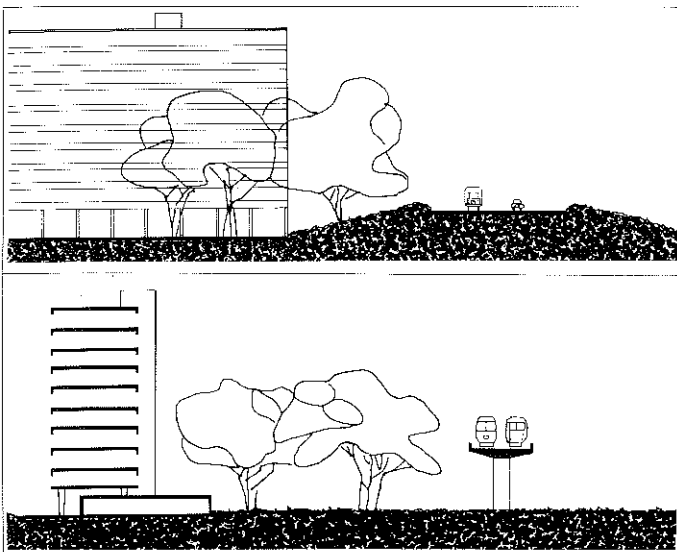
Daarbij viel het de betrokken architecten moeilijk te wennen aan de hoofdideeën. Ze hadden meestal weinig tijd daar zelf nog wat aan toe te voegen. In de delen B en C verschilt alleen de gevel van de woningen, verder werd het één grote herhalingsoefening. Nog erger is het met de delen D en E gesteld: andere puin, maar het grondpatroon is exact het zelfde. Alleen de flat Koningshoef kreeg er in de bocht van de halfhoge weg een knikje bij.

Ook de lengte van de bouwblokken werd bepaald door het gekozen bouwsysteem. Combinaties van vier portieken bleken ideaal, dat leverde een blok van 100 meter lengte op. Bij blokken van een andere lengte, bij voorbeeld twee portieken van 50 meter, zouden productieverliezen

ontstaan, in verband met de verharding van het beton in de vloervoegen. Dat zou vertragingen tot twee dagen per maand in de winter op kunnen leveren. Het gevolg was dat alle bouwblokken 100 meter lang werden.³³

De uitwerking van de Bijlmerplannen vond plaats onder politieke verantwoordelijkheid van de KVP-wethouder voor Volkshuisvesting, mr. Th. C. M. A. Elsenburg en de PvdA-wethouder voor Publieke Werken, drs. R. J. de Wit. Bij een excursie, eind 1967 naar de grote zandvlakte hemelt Elsenburg de Bijlmermeer op als: '...het nieuwe testament van de woningbouw'.³⁴ Het zou vooral wethouder Elsenburg zijn die later de kritiek te verduren kreeg. Dr. ir. H. P. Priemus, hoogleraar in Delft en gespecialiseerd in zogenaamde probleemcomplexen zei ooit badinerend: 'Een dure plaats voor de auto en het allergeodkoopste keukentje dat zich uit hardboard laat maken. Levensduur op zijn hoogst tien jaar. Over verkrotting gesproken.'³⁵

50 In de oorspronkelijke plannen, zoals ze beschreven stonden in de 'Grondslagen voor de Zuid-Oostelijke stadsuitbreiding', werden de flats op pilaren gebouwd. Men kon er onderdoor lopen en kijken.

51 De binnenstraat zou op maaiveldniveau, aan de zonzijde van de flat komen liggen.

52 De 'opgetilde' flats met een binnenstraat op het maaiveld bleken te duur. Het bleek ook onmogelijk een betaalbare

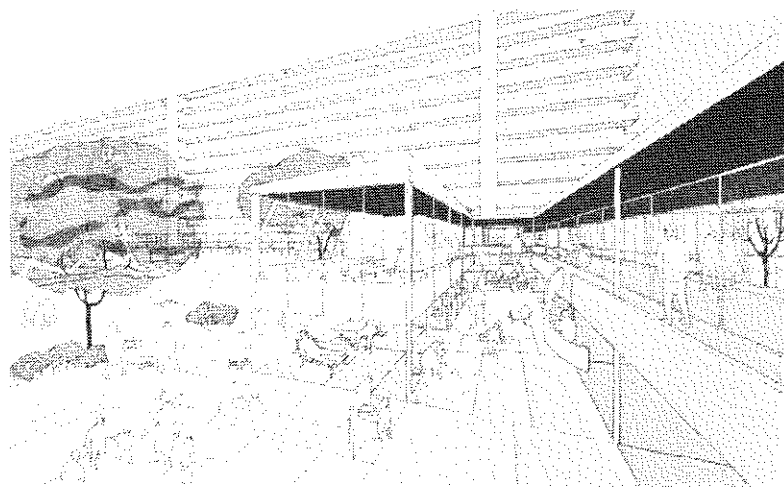
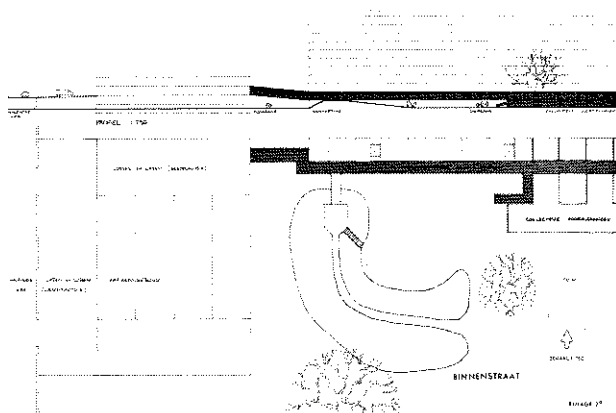
oplossing te vinden voor het kruisen van de fietspaden met de binnenstraat. De binnenstraat werd opgetild naar de eerste verdieping, maar wel naar de schaduwzijde van de flat verplaatst. De fietsers konden er nu onderdoor. Om in de binnenstraat te komen moesten er 'aanaardingen' gemaakt worden.

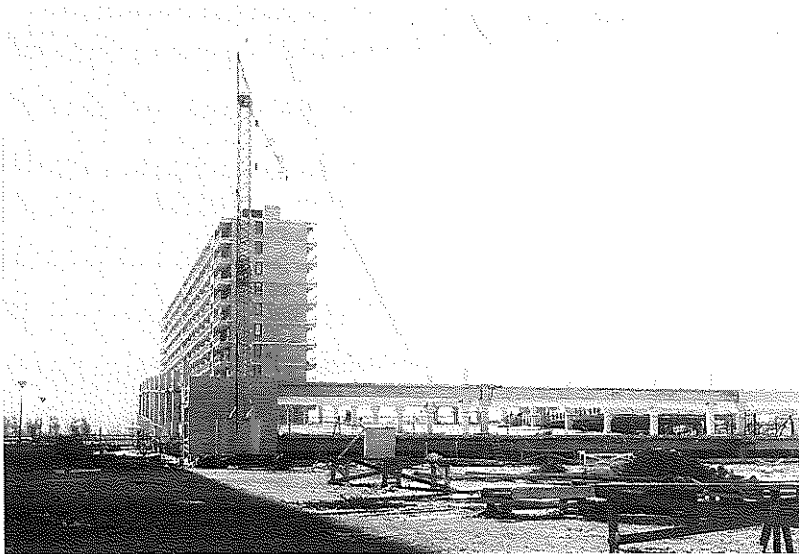
53 Ideaalbeeld van de binnenstraat aan de zonzijde van de flat met een paviljoen er voor.

Tijdens het ontwerpproces werden de idealen die de afdeling Stadsontwikkeling in de grondslagen noemde een voor een geschrapt. Eerst was er de invulling van het onderhuis. Het onderhuis is het gedeelte van het woongebouw waar zich binnenstraat, collectieve ruimte, bergingen, vuilcontainers en andere gemeenschappelijke voorzieningen bevinden. Daar zijn de woningen bovenop gestapeld. Die worden met trappehuizen en liften vanuit het onderhuis ontsloten. De verschillende verdiepingen daar boven hebben meestal dezelfde plattegrond.

In de oorspronkelijke plannen van de afdeling Stadsontwikkeling zouden de woningen op palen gebouwd worden, zo iets als de *Unité d'Habitation* van Le Corbusier in Marseille. Het onderhuis met daarin de binnenstraat zou aan de zonzijde van het gebouw, op het maaiveld komen liggen. Uit bezuinigingsoverwegingen werd dit idee door de bouwfirmas uit de plannen geschrapt.

De binnenstraat kon niet op het maaiveld blijven. Het plan was de fietspaden met tunneltjes onder de binnenstraat door te laten duiken. Ook dat werd te duur. Uiteindelijk werd de binnenstraat in zijn geheel één verdieping opgetild. De fietsers konden nu onder de binnenstraat door rijden. Maar in plaats van één verdieping kreeg het onderhuis nu twee verdiepingen. Dat leverde te veel ruimte op om met bergingen, vuilstortruimtes en binnenstraat op te vullen. Er werd een woning aan de binnenstraat ontworpen. Deze woning moest het balkon aan de zonzijde krijgen. Daardoor verhuisde de binnenstraat naar de schaduwzijde.

54 Een parkeergarage in aanbouw van het zogenaamde RAMP-engineering systeem. Hier in deel A, bij de flat Hofgeest in 1969.

55 Om in de binnenstraat te kunnen komen werden 'hellingbanen' aangebracht.

Nu de binnenstraat was opgetild werd het een probleem om er in te komen. Eerst kwamen er aanaardingen. Op plekken waar dat er niet zo veel toe deed werd aangeaard, op het einde volgde dan een bruggetje. Op de plekken waar de garages zitten ontstonden de meest vreemde constructies. Op andere plaatsen kwamen hellingbanen. In het oorspronkelijke plan zouden telkens vier woningen op een verdieping gebruik maken van een lift. Er waren dan geen galerijen nodig. De bewoners zouden rechtstreeks vanuit hun woning via de lift in de binnenstraat komen en elkaar daar ontmoeten. Dit idee sneuvelde vrijwel onmiddellijk. Het aantal woningen per lift nam toe met de elkaar opvolgende projecten. Er werden galerijen over de hele lengte van de flat gemaakt. Zo werden op verschillende momenten andere dingen ontwikkeld die later aan elkaar geplakt moesten worden. De Boer: 'Als je deze optelsom maakt moet je concluderen dat dit zo ver verwijderd is van de 'Grondslagen' dat je het dus beter niet had kunnen maken. Voor mij is het een groot probleem dat we onderweg steeds meer kwijt raakten.'

Ook met de bouw van de parkeergarages wilde het niet erg vlotten. De woningbouwverenigingen wilden er niets mee te maken hebben. Ze zetten de garages wel op de foto's in hun folders, maar ze wilden ze niet bouwen en niet beheren. Uiteindelijk werd dat door de dienst

Volkshuisvesting gedaan. Men ging met een handig en niet al te duur systeem in zee, dat helaas niet aansloot op alles dat inmiddels al gemaakt was. Het heette dan ook het RAMP-engineering systeem.

Bij een verhuizing of voor het laden en lossen van zware boodschappen en andere goederen, zouden vrachtauto's de garage in en uit kunnen rijden. De toegangen van de garages bleken daar te laag voor. De bevoorrading verdween uit de parkeergarages, dus moesten er aan de halfhoge wegen laad- en losplatforms gemaakt worden. Dat ging nog vrij gemakkelijk waar het een kwestie was van meer aarde aanbrenge. Maar op een aantal plaatsen bevonden zich al viaducten, bij voorbeeld waar de winkelcentra moesten komen. Hier werden viaducten naast viaducten gemaakt met alle consequenties vandien. Een woud van kolommen en heel veel ruimte voor erg weinig voorzieningen. De Boer: 'Iedereen begon er uit te halen wat hem niet aanstond. Alles wat complicaties met zich mee bracht werd er uit gehaald zodat er allerlei dingen apart naast elkaar kwamen te liggen.'

De afdeling Bruggen van de Dienst Publieke Werken kreeg opdracht zo snel mogelijk viaducten aan te leggen. Wat er later onder moest komen, dat moesten anderen maar weer uitzoeken. Het hoofd van de Afdeling Bruggen had tot taak goede viaducten te maken, waar ook tanks over kunnen rijden. Dus werden ze breed en stevig genoeg gemaakt. Later mocht er geen schroef meer ingedraaid worden: dan zou die zekerheid er niet meer zijn. De Boer: 'Het project, ongeacht wat je er van vindt, vroeg om zo veel samenwerking en kreeg zo veel tegenwerking. En uitgerekend bij zo'n project kun je dat niet hebben. Met veel kunst en vliegwerk sta je er dan versteld van dat het in z'n soort lang niet het slechtste is geworden.'

Hoe de Bijlmermeer ook had kunnen worden is te zien in deel E-noord, waar de flats Gouden Leeuw en Groenhoven staan. Tussen 1970 en 1975 werd aan deze gebouwen gewerkt door de Amsterdamse architect J. van Stigt. Hij zegt: 'De verworvenheden van het nieuwe bouwen werden uitgeleverd aan de ondernemers. De Bijlmermeer is in dat kader nog het beste wat we in Nederland gemaakt hebben.' Zijn woontorens in E-noord variëren in hoogte van vier tot tien verdiepingen. De woningen worden ontsloten door portieken. Het bijzonder knap

56 De afdeling Bruggen van de Dienst Publieke Werken had tot taak viaducten te maken waar ook tanks over konden rijden. Wat er later onder moest komen moesten anderen maar weer uitzoeken. De flats in deel A in aanbouw. De viaducten, op de plaats waar nu het hoofdwinkelcentrum gebouwd is, liggen er al.

57 De flats van de Amsterdamse architect J. van Stigt: Gouden Leeuw en Groenhoven, in aanbouw in februari 1974.

vormgegeven trappenhuis en de lift monden uit in de op de begane grond gelegen glazen binnenstraat. Wethouder L. J. Kuijpers, die toen de portefeuille Volkshuisvesting beheerde besloot, tegen de zin van Bijlmerbewoners en een gedeelte van de gemeenteraad in, de woningen te verkopen. De hoge woonlasten (oplopend tot 800 gulden) zouden de woningen onverhuurbaar maken.³⁶ De architect, J. van Stigt ontkent dit ten stelligste: 'Ik kon dat maken voor dezelfde prijs. Het is voor dezelfde prijs gemaakt, anders had ik nooit een opdracht gekregen. Het meerwerk was slechts 1,2 procent.' De wethouder wilde de hoge kosten die in de rest van de wijk gemaakt waren terugverdienen. Volgens van Stigt mocht niet blijken dat deze prachtige flats voor hetzelfde bedrag per woning gebouwd waren als de rest van de Bijlmermeer. De verkoop van de flats, voor de grote woningen werd omstreeks 80.000 gulden betaald, liep goed. De potentiële kopers sliepen de nacht voor de verkoop begon op de stoep voor de deur van de makelaar. Van Stigt: 'Ik kreeg dit stuk als opdracht omdat het te klein was om een echte serieuze systeem-bouwer aan het werk te laten. Het zijn achthonderd woningen! Dat is toch stapelgek. Ik woonde op de Ceintuurbaan. Vanaf het Sarphatipark tot aan de Amstelbrug, aan twee kanten staan ook achthonderd woningen. Wie noemt dat weinig?'

Van Stigt ontwierp ook atelierwoningen op de begane grond. Dat waren oorspronkelijk rest-ruimtes in het plan. Ir. H. de Boer: 'Van Stigt benadert eigenlijk het dichtst de

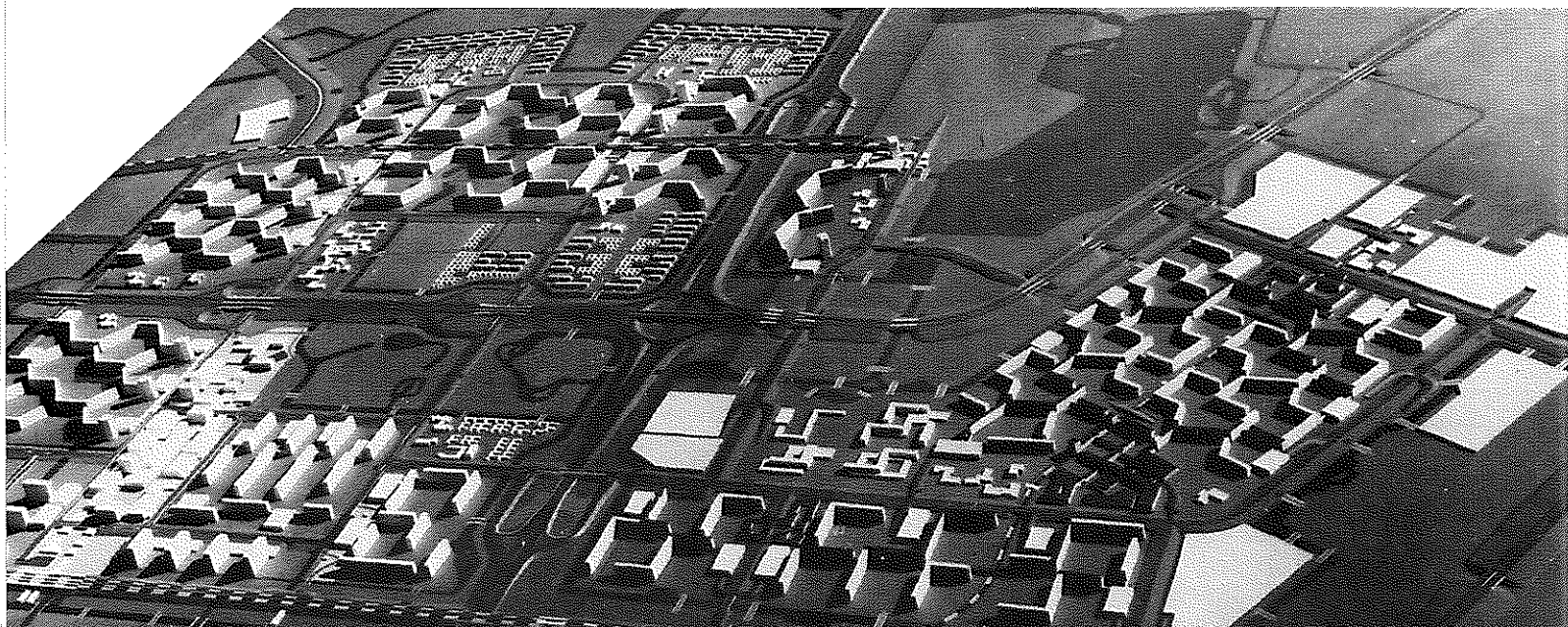

58 Tegen het verkopen van de appartementen in Gouden Leeuw en Groenhoven bestonden bij de bewoners in de Bijlmermeer grote bezwaren.

59 Stadsontwikkeling maakte een maquette, waarin de tien verdiepingen hoge woongebouwen ook in het zuidelijke gedeelte van de

voormalige polder, Gaasperdam, werden neergezet. Consequent was het wel. Van dit plan werden alleen de halfhoge wegen aangelegd, uiteindelijk werden er veel eengezinswoningen met tuintjes gebouwd.

oorspronkelijke uitgangspunten. We hadden wel andere problemen met hem, met de bezonning van bepaalde woningen. Hij had zo veel andere goede dingen dat we dat op de koop toe namen. We waren ook niet zo blij met de woningen op de begane grond. Het paste niet in de filosofie dat het maaiveld het collectieve deel van het woongebouw moest zijn. Daar moesten dingen komen voor iedereen. We zagen daar liever geen woningen.' Elders in de Bijlmer zijn nu op de plaats waar oorspronkelijk bergingen zaten woningen gebouwd met een tuintje op het maaiveld.

WONEN IN WONDERLAND

'Is de Bijlmermeer een grandioze mislukking waar flatneurose welig tiert en langzaam ieder initiatief in de honingraatvormige betonblokken wordt gesmoord? Of is het de stad van de toekomst waar eindelijk echt gewoond, gecommuniceerd en vooral geleefd wordt en waar samenwerking en inspraak zegevieren?'³⁷ Dat begonnen veel betrokkenen zich al na één jaar Bijlmermeer af te vragen. Het voorgespiegelde ideaalbeeld vertoonde namelijk een paar scheurtjes. Het wonen in het beloofde wonderland bleek niet zó gemakkelijk te zijn.

Op 13 december 1966 sloeg burgemeester G. van Hall de eerste paal voor de nieuwe stadsuitbreiding. Bijna twee jaar later, op 25 november 1968 kwamen de eerste bewoners: hoofdambtenaar bij de Sociale Verzekeringsbank K. J. Copray, zijn vrouw en zes kinderen. Volkshuisvestingswethouder mr. Th. C. M. A. Elsenburg overhandigde de pioniers hun met een Amsterdams vlaggetje versierde huissleutel. Van hun verhuurder, de woningbouwvereniging Het Oosten, kregen ze als welkomstgeschenk een wasautomaat. Het gezin betrok een zeskamerwoning op

Hoogoord. De woning kostte toen 324 gulden in de maand en ze lieten een woning in Geuzenveld achter. De doorstromingsgedachte in praktijk gebracht. Nu, bijna twintig jaar later woont de familie Copray nog steeds in de Bijlmermeer. De pers wordt al jaren lang niet meer te woord gestaan. KVP-wethouder Elsenburg verhuisde in 1971 naar Geleen en werd daar burgemeester. Ook hij laat zich niet meer interviewen. Hij is het beu zich telkens weer te moeten verdedigen. Veel journalisten houden hem immers nog steeds, hoewel ten onrechte, verantwoordelijk

60 Wethouder mr. Th. C. M. A. Elsenburg reikte op 25 november 1968 de eerste – met een Amsterdams vlaggetje versierde – huissleutel uit aan de familie K. J. Copray.

voor de bouw van de Bijlmermeer. 'De Nieuwe Bijlmer', een speciaal voor deze stadsuitbreiding door de Amstellandpers uitgegeven wekelijks periodiek en de 'Bijlmercourant', een speciale uitgave van de 'Nieuwe Weesper' berichtten over de onvolkomenheden van de nog met groeistuipe kampende wijk. De huren waren hoog, de parken moesten nog aangelegd worden, de collectieve ruimtes functioneerden nog niet en aan de woningen werden hier en daar gebreken ontdekt. Om de binnenstraat die op de eerste verdieping was komen te liggen voor de melkboer en invaliden bereikbaar te maken werden de meest vreemdsoortige constructies aangelegd. De bewoners van Gooioord protesteerden tegen de komst van een hellingbaan bij hun flat die hun privacy zou belemmeren.³⁸ Af en toe werd er wel eens wat gestolen uit een van de bergingen. 'Diefstallen uit de berging zijn te voorkomen' schreef de Nieuwe Bijlmer. De wijkagent drong er via de krant bij de woningbouwverenigingen op

61 Behalve de verhuishagen stonden ook de cameralieden klaar voor het grote moment.

62 'Geen paal gaf mij groter voldoening' zei burgemeester G. van Hall twee jaar eerder bij het slaan van de eerste paal voor een woonblok in de Bijlmermeer. (13 december 1966).

aan de toegangsdeuren naar de boxruimten van een slot te voorzien. Waar dat gebeurd was, zoals bij voorbeeld in Hoogoord, werden namelijk minder diefstalen gepleegd. De krant meldde ook dat Bijlmerbewoner dr. P. J. G. Mettrop gepromoveerd was op een proefschrift waarin de invloed van spanning op het gedrag van cavia's behandeld wordt. Een van zijn stellingen: 'De stress van de cavia weegt vermoedelijk niet op tegen de stress van de onderzoeker van de stress bij de cavia'.

Van de eerste bewoners hield een aanzienlijk deel het al na een paar maanden of een jaar voor gezien. Een van hen was Jozef Klein, meteen al een legendarische Bijlmerbewoner. Op 27 januari 1969 belegden de nieuwe huurders, (133 gezinnen op dat moment) hun eerste bijeenkomst. Klein was één van de ruim honderd aanwezigen en de eerste bewoner die openlijk verklaarde dat er aan zijn woning nog wel het een en ander mis was. 'Als onze

Datum	Inwoners	Woningen
1-1-70	4.842	2.406
1-1-71	11.913	5.412
1-1-72	17.847	7.518
1-1-73	22.107	9.641
1-1-74	26.200	11.116
1-1-75	33.139	14.172
1-1-76	37.959	15.087
1-1-77	39.916	15.942
1-1-78	40.200	16.243

Na 1978 voor de Bijlmer rond de 40.000 gebleven.

klachten niet worden opgelost schakelen wij een advocaat in' zei Klein. Hij haalde met zijn opmerking meteen de landelijke pers. Een paar maanden later besloot hij te verhuizen.

Toch verhuurden de flats goed. Er waren zelfs wachtlijsten. Begin 1970 woonden er al bijna 6000 mensen in de Bijlmermeer. In juli van dat jaar vond de eerste echte 'actie' plaats. Actieleider was Rob Lange, voorzitter van de Socialistische Jeugd die de kranten al gehaald had met zijn spandoek 'Nixon Moordenaar' en de daarop volgende veroordeling vanwege de belediging van een bevriend staatshoofd. Het ging om de beplating van de balustrades van Hofgeest en Hoogoord. Geheel tegen de zin van vrijwel alle bewoners, die hun uitzicht prefereerden, waren anderhalf jaar nadat de flats waren opgeleverd de platen (sierlijk en windwerend volgens de architect) aangebracht. Protesteren hielp niet, de architect vond dat de bewoners daar geen oordeel over konden vellen. Het stond op de tekening, het materiaal was geleverd, dat kostte ongeveer één miljoen gulden en ze moesten dus worden opgehangen. De actievoerders besloten nog dezelfde avond met de 'schroevendraaiersclub' de platen los te gaan halen. De volgende dag werden ze door de monteurs weer bevestigd en nu met een speciale lijm vastgezet. En 's avonds werden ze, met wat steviger materiaal, opnieuw verwijderd. De gemeente ging door de knieën. De bewoners konden kiezen. Alleen bij wie dat wilde werden de platen opgehangen. Balkonplaten bij twee woningen zijn de stille getuigen van deze actie. De overige flats in de H-zone werden 'sierlijk en windwerend' opgeleverd.³⁹

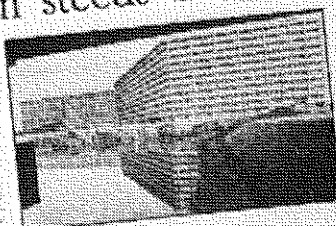
Bewoners Bijlmerflats slopen galerij-beplating

ANGEBRACHT TEGEN DE ZIN VAN MEESTE HUURDERS

Van de eerste bewoners hield een aanzienlijk deel het al na een paar maanden of een jaar voor gezien. Een van hen was Jozef Klein, meteen al een legendarische Bijlmerbewoner. Op 27 januari 1969 belegden de nieuwe huurders, (133 gezinnen op dat moment) hun eerste bijeenkomst. Klein was één van de ruim honderd aanwezigen en de eerste bewoner die openlijk verklaarde dat er aan zijn woning nog wel het een en ander mis was. 'Als onze

Bijlmermeer-bewoners worden steeds bozer

Wijkmeester en zijn vier kleintjes

De gemeente ging door de knieën. De bewoners konden kiezen. Alleen bij wie dat wilde werden de platen opgehangen. Balkonplaten bij twee woningen zijn de stille getuigen van deze actie. De overige flats in de H-zone werden 'sierlijk en windwerend' opgeleverd.³⁹

Het bezoek dat Koningin Juliana op 21 januari 1971 bracht zou een feestelijke gebeurtenis worden. Zij werd ontvangen in de flat Hoogoord, die voor deze gelegenheid netjes was schoongemaakt. De beheerder van Hoogoord, woningbouwvereniging Het Oosten, was ook eigenaar van de flat Groeneveen. De bewoners van dat gebouw waren al een tijd lang wat minder te spreken over hun verhuurder. Ze stuurden een telegram aan de Koningin: 'Blijf s.v.p. uit onze buurt. Wij hopen dat de aanblik van Groeneveen u bespaard zal blijven.' Nadat ze bloemen aangeboden had gekregen van enkele Groeneveenbewoners besloot de Koningin op eigen houtje, buiten het protocol om, ook deze 'Augiasstal' (de Volkskrant) met een bezoek te vereren. Ze liet zich door burgemeester Samkalden rondleiden en belde aan bij een willekeurige bewoner, de stomverbaasde mevrouw R. Plas – de Metz. 'Neemt u mij niet kwalijk dat ik zo maar bij u binnerval', liet de Koningin weten, 'maar in verband met de klachten zou ik graag even met u praten.' Vervolgens inspecteerde Hare Majesteit een vuilnishok, want 'er waren ook klachten over stank van de vuilnisruimten, ik ruik hier wat, is die ruimte hier soms?' De woningbouwvereniging beloofde na dit bliksembezoek dat de klachten van de bewoners zo snel mogelijk verholpen zouden worden. Pierre Heijboer, verslaggever van Het Parool, woonde in de Bijlmermeer. Hij schreef onder de kop: Zo gaat de

64 Koningin Juliana brengt op 21 januari 1971 een bezoek aan de Bijlmermeer en bekijkt met veel belangstelling de maquette.

66 Koningin Juliana bekijkt de nog kale vlakte waar later de Amsterdamse Poort gebouwd zou worden. Naast haar burgemeester Samkalden.

Bijlmer naar de bliksem toe: 'Er lopen in de Bijlmermeer nogal wat teleurgestelde mensen rond. Bewoners voor wie de 'toekomst' die zij blijkens de folders in de Bijlmer konden huren in een steeds verder verschieft dreigt te gaan liggen. Maar allemaal vinden ze — en dat is dan naast de 'rassenkwestie' nóg 'n Zuidafrikaans trekje van de Bijlmer — dat je er 'moet wonen om erover te kunnen oordelen.'⁴⁰ Met die instelling probeerde men de zandwoestijn met daarin de betonnen kolossen tot iets leefbaars om te toveren. Een van de eerste bewoners van de flat Grubbehoeve was Evert Evers. Eind 1969 besloot hij in de Bijlmermeer te gaan wonen. Via Gerenstein, Groenhoven en een koopwoning op Geerdinkhof zou hij uiteindelijk in 1985, weer in Grubbehoeve terugkeren. In de binnenstraat van die flat werd een bijeenkomst georganiseerd rond de gemeenteraadsverkiezingen die in 1970 zouden plaatsvinden. Roel van Duyn en Ed van Thijn waren er toen al bij. Uit die bijeenkomst ontstond een actief bewonersgroepje en Evert Evers werd voorzitter van het voorlopig bestuur van deze 'flatorganisatie'. Er werd vergaderd in een gehuurde bouwkeet van Intervam. In de folders had gestaan dat er onder in het gebouw gemeenschappelijke ruimtes zouden komen. Het bestuur organiseerde een enquête en vroeg hoe de bewoners de collectieve ruimtes zouden willen gebruiken. Op 10 juli 1970 had Grubbehoeve een Nederlandse primeur: de collectieve ruimte, een van de mooiste en grootste van de Bijlmermeer, werd op 'feestelijke wijze' in gebruik gesteld. De woningbouwvereniging betaalde na veel soebatten de ruwe afbouwkosten en het gemeentebestuur subsidieerde uiteindelijk de inrichting. De meeste werkzaamheden werden door de bewoners zelf verricht. Al vrij snel, in september van dat jaar was er een provisorische bar ingericht. 'Straks zal in de struiken naast de flats de nachtegaal slaan' beloofde de folder. Het lag voor de hand dat het café 'De Nachtegaal' genoemd werd.

De bewoners van de H-buurt konden natuurlijk niet achter blijven. De Bijlmer Prinz, een van de namen waaronder de bekende auteur Heere Heeresma zijn oproepen liet verschijnen schreef in de *Zlak* (de snelste krant van de Bijlmer): 'Onder de voortvarende leiding van Bim Dwarsgebakken Hoppener rukt een stoet van jongvolk, geflankeerd door beschonken vaders en in het leven teleurgestelde moeders, die hun handen komen warmen aan het verkwikkende enthousiasme van hun

67 De *Zlak*, de snelste krant in de Bijlmermeer, en de Bijlmerpost, twee bladen die Heere Heeresma, samen met Pierre Heijboer en Wim Wandel een jaar lang onregelmatig vol schreef.

68 Aan de andere kant van de Bijlmermeer, in deel E, verscheen in de flat Grubbehoeve de krant 'Grubbehoeve Vooruit'. In het feestelijke vierde nummer kon de afbouw van de collectieve ruimtes en de opening van café 'de Nachtegaal' gemeld kunnen worden.

GRUBBEHOEVE VOORUIT

Redactie: Arnhemse de Binn. Grubbehoeve 199 tel. 66 16 43

van de redactie

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

de collectieve ruimte is bijna klaar wat nu?

In de vorige aflevering van deze krant hebben we u bericht dat de afbouw van de collectieve ruimte in Grubbehoeve bijna klaar is. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

kinderopvang

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

bar

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

volwassen sociëteit

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

help mee!

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

kleur & fleur

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

zaaije hobbyruimte

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

jeugd-sociëteit

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

VAN HET STICHTINGS-BESTUUR

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

WISTU

Dit is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven. Het is een tijdschrift dat u niet alleen moet lezen, maar ook moet schrijven.

hoogsteigen langharig tuig, op door de binnenstraten, waar de containers zwaarmoedig staan te geuren en de leeggeroofde bloembakken nog slechts bruikbaar zijn als even zovele asbakken – rukt op naar al die beloften die eenieder van ons eenmaal deden besluiten in de Bijlmer te gaan wonen. Na deze geweldige volzin, die precies niet uitdrukt wat we nu juist wilden zeggen, moet het een ieder duidelijk zijn dat er definitief iets veranderd is. De nieuwe aktivisten pikten dat eindeloos gezever van honderden vergaderingen niet meer. Ze drukken door. Alle ten hemel gestoken handen van gemeente, ambtenaren en vrijetijdspotentaten ten spijt.⁴¹ In de flat Hofgeest werd de collectieve ruimte 'De Binnenpret' in gebruik genomen.

Pierre Heijboer vormde samen met Heere Heeresma en Wim Wandel de redactie van de 'Bijlmerpost' en later ook van de 'Bijlmermin': door hen zelf op groen, wit en geel papier uitgegeven periodieken. Waarom was Heeresma eigenlijk in de Bijlmer komen wonen? 'Ik ben een man van uitersten. Daarom wenste ik te wonen in het modernste wat we op dit moment aan het bouwen zijn.' Heeresma vestigt er de aandacht op dat volgens hem mensen temidden van kommer en ellende op hun best zijn. 'Een van mijn gebeden is toch: Heere, zorg voor recessie in dit land en deining aan zijn grenzen, dan gaat men zich ineens weer om de mens bekommeren en komen in plaats van televisie en plastic voorwerpen weer menselijke eigenschap-

pen naar boven als trouw, oprechtheid, etc.'⁴² Heere Heeresma was de aanvoerder van het roemruchte 96ste aktiecomité, dat, zo liet hij weten, zelfs het gebruik van bakstenen niet schuwde. De boosheid gold vooral wethouder Rudi van der Velde van Onderwijs, die een houten noodschool in de H-buurt wilde sluiten. De kinderen zouden twee-en-een-halve kilometer 'de modder moeten doorwaden' naar een andere lagere school in deel C. Daar kwam nog bij dat de eerste school oecumenisch was en de school in deel C katholiek: 'Het personeel zal hoofdzakelijk uit religieuzen bestaan. De protestante en buitenkerkelijke ouders nemen dit niet, veel Rooms Katholieken voelen voor dit stuk Roomse Zaligheid ook al niks meer'.⁴³ Uiteindelijk werd er een verhard voetpad tussen de twee buurten aangelegd. Toch zag ook Heeresma er na één jaar Bijlmer geen gat meer in. Op zijn geheel eigen wijze nam hij door middel van een stencil in december 1971 afscheid: 'Hallo Folks: Op 27 november was het eksakt één jaar geleden dat een niet onaanzienlijke groep Bijlmermeer-Bewoners mij verzocht een aktiecomité – het roemruchte 96ste – te formeren om de Overheden maar eens onze rechten af te dwingen. En zo kwam van het een het ander, zoals u niet ontgaan zal zijn. (...) Ook ik heb proefondervindelijk mogen vaststellen dat het gros der mensen, óók bij alleszins gerechtvaardigde akties, het beeld biedt van een strovuur; even kwiek oplaiend maar ook ras tot as vergaen. (...) Ik heb, door een maandenlange

69 'Heere Heeresma, een profeet in de Bijlmer', schreef het Parool op 16 december 1970.

AUTEUR LID VAN OUDERCOMMISSIE Heere Heeresma een profeet in de Bijlmer

door PIERRE HEIJBOER

DE Bijlmer is gewenst, maar het moet wel goed zijn. Heere Heeresma.

Mis ik er weliswaar niet in, maar Heere Heeresma, die nu in de Bijlmer woont, is een man van uitersten. Daarom wenste ik te wonen in het modernste wat we op dit moment aan het bouwen zijn.

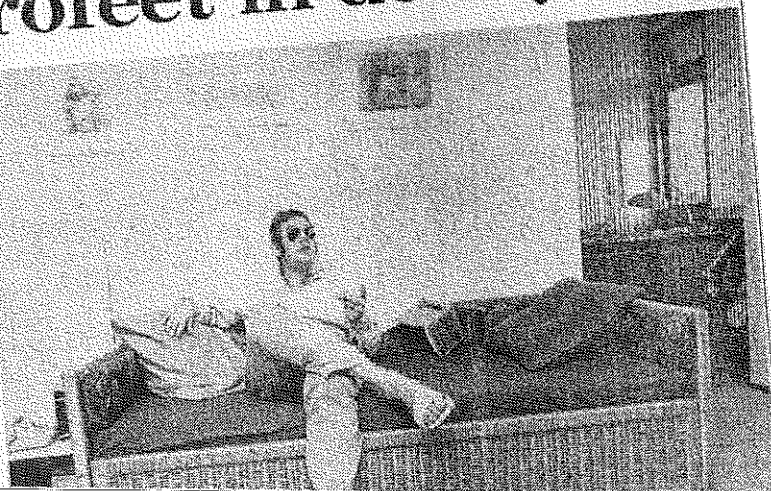
Heere Heeresma, die nu in de Bijlmer woont, is een man van uitersten. Daarom wenste ik te wonen in het modernste wat we op dit moment aan het bouwen zijn.

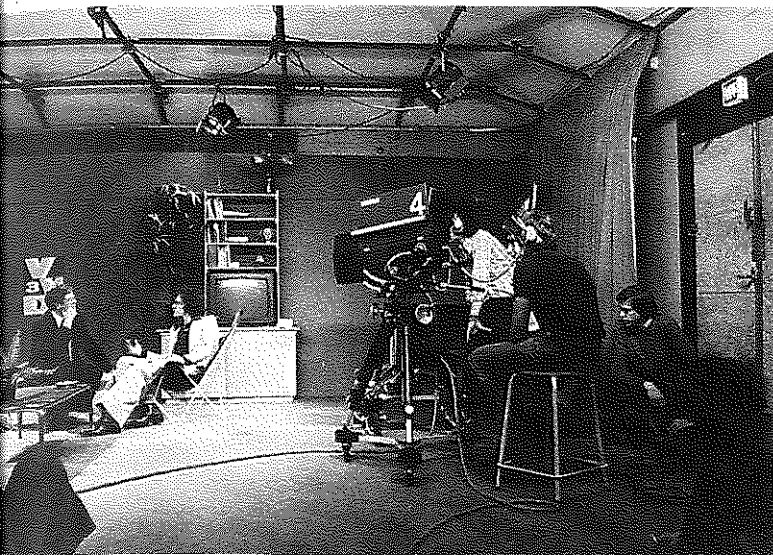
Heere Heeresma, die nu in de Bijlmer woont, is een man van uitersten. Daarom wenste ik te wonen in het modernste wat we op dit moment aan het bouwen zijn.

Heere Heeresma, die nu in de Bijlmer woont, is een man van uitersten. Daarom wenste ik te wonen in het modernste wat we op dit moment aan het bouwen zijn.

Heere Heeresma, die nu in de Bijlmer woont, is een man van uitersten. Daarom wenste ik te wonen in het modernste wat we op dit moment aan het bouwen zijn.

Heere Heeresma, die nu in de Bijlmer woont, is een man van uitersten. Daarom wenste ik te wonen in het modernste wat we op dit moment aan het bouwen zijn.

70 De Lokale Omroep Bijlmermeer presenteerde het programma 'Uit de huiskamer'. Programmamaker Henno Eggenkamp (in het witte pak) in gesprek met Hans Wiegel, in die tijd politiek leider van de VVD.

71 Nergens werd het woord inspraak zo vaak gehoord als in de nog jonge Bijlmermeer. De overkoepelende organisatie voor het welzijnswerk heette in die tijd Plenix.

schoolstaking in mijn ééntje deze weg van de vreugdeloze wethouder van Onderwijs, kameraad Rudi van der Velde tenslotte moeten afpersen. (...) Dat de kinderen die nu dagelijks het Heeresmalaantje (zoals ze bij P.W. zeggen) begaan, mogen opgroeien tot zelfbewustere, trotsere mensen dan hun ouders die zich – en u moet het mij maar niet al te kwalijk nemen maar ik sta hier voor 100% achter – als vee door Overheid en belangengroeperingen hebben laten manipuleren. (...) Maar hoe het ook wezen mag en wat er ook mag zijn: ik neem afscheid.⁴⁴

Het groepje mensen dat in oktober 1971 de collectieve ruimte de 'Binnenpret' in Hofgeest kraakte besloot een experimentele tv-uitzending te maken en deze over het centrale antenne-systeem uit te sturen. Later werd dit experiment herhaald, tegen de uitdrukkelijke wens van CRM in. Weer had de Bijlmer een primeur: nu van de eerste kabelpiraat in Nederland. In 1972 werd de Lokale Omroep Bijlmermeer (LOB) een formele rechtspersoon. Pas in 1975 zou de Minister van Cultuur, mr. H. van Doorn, toestemming geven tot het gebruik van de centrale antenne-inrichting. Daarna volgden wekelijkse uitzendingen op zaterdagmiddag in deel A en herhalingen daarvan op zondag in deel C. De actieve bewoners kregen door de 'uitsturingen' steeds meer steun onder de andere bewoners, die op zaterdagmiddag de televisie aanzetten. Ook de Surinaamse bewoners maakten hun eigen programma's. Het was een unieke manier om deze 'nieuwkomers' te bereiken. De politiek liet het ook hier afweten. In 1977 was het na ruzies over de subsidiëring tussen de gemeente Amsterdam en het departement van CRM afgelopen met het experiment.

De Nachtegaal in de Grubbehoef was, als een typisch Amsterdams bruin café, een geliefde ontmoetingsplaats voor veel bewoners. Bij het café bleef het niet. De collectieve ruimte van deze flat is in de loop der jaren uitgegroeid tot een trefpunt voor de hele buurt. De twee aangrenzende ruimtes worden nu verhuurd: de ene voor kinderopvang en de andere voor het Bijlmervrouwenhuis. Het Bijlmervrouwenhuis heeft er haar vertoningsruimte. De Blauwe Zaal, een ruimte naast het café is regelmatig in gebruik als restaurant. Het geld om de zaak draaiende te houden blijkt naast de opbrengsten uit verhuur vooral uit het café te komen. Niemand wordt er betaald, vanaf 1976

72/73 Café 'De Nachtegaal', geheel gerund door vrijwilligers, groeide uit tot een trefpunt voor de gehele buurt. De naastgelegen 'Blauwe Zaal' biedt ruimte aan een scala van activiteiten.

werkt men met een vrijwilligerssysteem: iedere avond staat er een andere, onbetaalde vrijwilliger achter de bar. De vrijwilligers van café 'De Nachtegaal' bepalen zelf wat er in en met hun café gebeurt. Zo kon het dan ook gebeuren dat, toen bruin en donker uit de mode begon te raken en de nieuwe trend bepaald werd door wit en licht, het café een rigoreuze gedaanteverwisseling onderging. Staal, glas en lichtgele en rose tinten beheersen nu de ruimte, met tl-licht op volle sterkte. De bezoekers zijn gemiddeld ook wat jonger geworden.

'We hebben er ooit bewust voor gekozen om onze bar een voorziening voor de hele buurt te laten zijn', zegt Evert Evers, zelf nog steeds vrijwilliger, maar ook veelvuldig bezoeker. 'Met de vele verhuizingen is een deel van onze vaste klanten, en daarmee ook van de vrijwilligers weggevallen. We moeten het nu hebben van de wat jongere, nieuwe klanten. Mijn eigen zoon staat hier nu achter de bar. Ik vind het vrij uniek dat een ongesubsidieerde instelling, met zoveel wisselingen onder de bewoners en daarmee ook onder de bezoekers, nog steeds bestaat. De opzet is vijftien jaar lang hetzelfde gebleven. Het is leuk dat we nog steeds mensen enthousiast kunnen krijgen, en dat 'De Nachtegaal' nog steeds bestaat.'

*Café
De Nachtegaal*

HOGE HUREN WEINIG BUREN

Mensen zijn – om maar eens een Bijlmerterm te gebruiken – geen maaivelden: ze laten niet eindeloos over zich lopen. Het duurde dan ook niet lang of de bewoners van de Bijlmermeer begonnen te ageren tegen wat er in hun ogen mis was en fout ging in het hun 'belofde land'. De polder die ze ingetrokken waren bleek meer drijfzand te bevatten dan in de folders en de advertenties had gestaan.

'In de Bijlmermeer staan de duurste woningen van Amsterdam. De huurder van een vierkamerflat zal er straks omstreeks driehonderd gulden in de maand moeten gaan neertellen. Nu is het bekend, dat de bouwkosten stijgen. Ze nemen ieder jaar toe en ze stijgen zelfs sneller dan het algemene prijspeil. Maar met de gestegen bouwkosten alleen zijn de hoge huren in de Bijlmermeer niet verklaard. De gemeente Amsterdam heeft in deze stadsuitbreiding de nieuwste inzichten op het gebied van de stedebouw tot ontwikkeling gebracht. (...) Het ontwerp is natuurlijk wel een duur ontwerp, vergeleken bij

dat van de andere tuinsteden. De toekomstige bewoners moeten niet vergeten, dat de kosten van de hele wijk drukken op de huur van iedere woning afzonderlijk. Wie een huis huurt, betaalt mee aan het opspuiten van de polder, de aanleg van de plantsoenen, de straten, de wegen, en de riolering. (...) In de Bijlmermeer zijn de grondkosten heel hoog. Er zijn maar liefst vier soorten wegen in aanleg. (...) Er worden in de parken tienduizend bomen en struiken geplant. Er komt 900 hectare woningbouw, 450 hectare grond voor recreatie en 200 hectare grond voor bijzondere bebouwing, zoals scholen, kerken, winkels en kantoren. Dat betekent, dat de kosten van een zeer groot gebied drukken op de bebouwde delen. Dat in aanmerking genomen valt de prijs nog wel mee.'

74 Protest tegen de hoge huren bij het slaan van de eerste paal in Holendrecht.

Zo probeerde de Federatie van Amsterdamse Woningbouwverenigingen in 1968 de Bijlmerwoningen te slijten.⁴⁵ Maar de verwachte stormloop op het wonen met toekomstwaar-de bleef uit. Een belangrijke oorzaak daarvan waren de te hoge huren en de hoge bijkomende lasten. De protesten daartegen kwamen eerst uit onverdachte hoek. De Contactraad van Kerken in de Bijlmermeer begon zich in 1971 zorgen te maken over het isolement waarin de bewoners langzamerhand verstrikt dreigden te raken. Pastor H. J. A. Dürr waarschuwde dat de materiële noodzaak om de huren en de hoge bijkomende kosten op te brengen zou gaan doorwerken in de sociale contacten tussen 'het jonge echtpaar en derden.' Zijn conclusie was: 'De Bijlmermeer is geen stad van mensen die aan hun vrijheid toekomen'. Boven op de hoge huren zouden de bewoners nog eens 43 gulden per maand voor een plaats in de parkeergarage moeten gaan betalen. De kerken vroegen zich af of het wel billijk was de mensen zo zwaar te belasten.⁴⁶

Een van de vele actiegroepen die de Bijlmer rijk was, de OBO (Onafhankelijke Bewoners Organisatie) organiseerde een proteststoet naar de stad, met honderden toeterende auto's. Bij een parkeergarage in Molenwijk, in Amsterdam Noord, werden twee slagbomen vernield. De acties van de OBO gingen sommige bewoners nog niet ver genoeg. De groep 'De Bijl'm er in' stelde dat alleen harde actie tot resultaat kon leiden.⁴⁷ Ze vonden het dan ook maar niets dat de OBO met de gemeente ging onderhandelen. 'Wat meteen al niet meer functioneerde waren de verschillende rood-witte slagbomen, die door de bewoners werden geramd en automaten, die min of meer deskundig werden gemolesteerd', schreef de Dienst Volkshuisvesting.⁴⁸ Men ging er zelfs toe over de toegangswegen naar de wijk met wrakken en brandende autobanden te barricaderen. Waar de OBO mee begon werd later opgepakt door het Comité Huurverlaging. Het Comité wilde dat de huren voor de Bijlmerwoningen met 100 gulden per maand naar beneden zouden gaan. Dit comité was opgezet door de politieke partijen in de Bijlmermeer. Vooral de CPN had grote invloed. Het was de tijd van het eerste kabinet-Den Uyl. Jan Schaefer en Marcel van Dam werden beiden staatssecretaris op Volkshuisvesting en de lokale afdeling van de Partij van de Arbeid haakte al snel af. Bas Beekhuizen was elf jaar lang actief in dit comité, de laatste jaren als voorzitter. Hij zegt: 'Er mocht van de PvdA niet meer zo

hard actie gevoerd worden. Zo werd deze partij min of meer een tegenstander. Je kreeg een soort anti-comité stemming, want dat waren toch allemaal CPN-ers.'⁴⁹ Eerst door de OBO, later door het Comité Huurverlaging werden boycotacties tegen de parkeergarages georganiseerd, waarbij de auto's buiten, op de halfhoge wegen en de platforms geparkeerd werden. Die acties hadden succes: de gemeenteraad besloot de tarieven te verlagen en op 28 gulden per maand vast te stellen. Bezoekers mochten een bepaalde tijd gratis parkeren.

Zoals de naam al aangeeft zette het comité een huurinhoudingsactie op poten, waarbij de bewoners een kwart van hun maandhuur op een notarisrekening konden storten. Iedereen kon zeggen of hij het eens was met deze actie. De mensen die min of meer gedwongen in de Bijlmermeer woonden, omdat ze geen andere keuze hadden, gingen al snel met de eisen accoord. Er waren ook bewoners die zeiden: 'Ik heb voor de Bijlmermeer gekozen', maar die het, na enige tijd praten, toch wel met de actie eens waren. Volgens Beekhuizen waren de mensen die niet meededen meestal bang: 'Bang voor hun huurbazen. Ze waren het wel met je eens maar durfden gewoon niet.' Resultaat had de actie wel. De huren werden niet met de beoogde 6% maar met 3% verhoogd. Jaarlijks vonden er verschillende verhogingen van de

75 'Het isolement van de Bijlmerbewoners zal vergroot worden als eenmaal de heffing voor de parkeergarages een feit zal zijn', meldde de Volkskrant op 4 oktober 1971 naar aanleiding van een brief van de Contactraad van Kerken Bijlmermeer aan de Amsterdamse gemeenteraad.

Het Comité Huurverlaging verspreidde regelmatig pamfletten met de oproep: 'Huren omlaag', onder andere gericht aan de toenmalige minister van Volkshuisvesting Gruyters.

ERNSTIGE GEVOLGEN VOOR KWETSBARE BEVOELING

Dure garages
vergroten het
isolement van
de Bijlmer

Zuinige
hoged

DOE
AAN DE HU

VERGROET HET

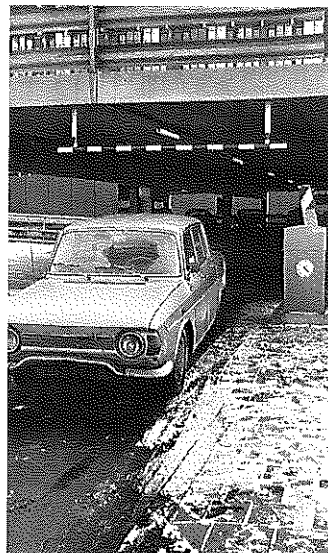
HUREN OMLAAG

Gruyters zegt hotweg
Bijlmerbevolking

BEW

HUREN OMLAAG

IN HUREN
INDEN

76/77 'Wat meteen al niet meer werkte waren de verschillende rood-witte slagbomen, die door de bewoners werden geramd en automaten die min of meer deskundig werden gemolesteerd'

woonlasten plaats. De ene keer was het de kale huur, dan weer de gasprijs die verhoogd werd. Beekhuizen: 'Ik vond dat we daar maar gewoon lak aan moesten hebben. Het kost je zoveel geld en wij konden toch ook niet elk moment een nieuwe actie starten. Dat was onze strategie. Wij verwachtten echt niet van de woningbouwverenigingen dat ze de kale huur omlaag zouden brengen. Die illusie hadden we helemaal niet. Maar we moesten ze wel eerst

onze kracht tonen om daarna door te kunnen stoten naar het Rijk. Om dan samen op te kunnen treden.' In 1979 hield het Comité Huurverlaging weer een inhoudingsactie, nu van 75 gulden. De corporaties dreigden met het sturen van deurwaarders. Toen dat gebeurde bezetten de leden van het comité de kantoren van de betrokken woningbouwverenigingen. Vanaf dat moment zijn alle kantoren van de corporaties voorzien van intercoms, dubbele deuren, portiers en camera's.

Het Comité Huurverlaging had een lange adem. Telkens weer bekeek men welke strategie gevoerd moest worden om met de woningbouwverenigingen en de gemeente Amsterdam in gesprek te blijven. In de Bijlmermeer had de CPN een sterke afdeling die een enorme invloed in het huurcomité had. Dat ging wel eens fout, bijvoorbeeld met de bezettingsacties. De afdeling bedacht ze en hield de uitvoering ervan geheim. Beekhuizen nu: 'Ik heb dat eerst ook aanvaard, dat je dat zo moet organiseren. We vertelden bijvoorbeeld dat we het kantoor van de Federatie van Woningbouwverenigingen gingen bezetten, maar het waren de kantoren van vijf woningbouwverenigingen. Later ben ik op dat standpunt terug gekomen. Of het moest maar niet, of de leden van het comité moesten ervan op de hoogte zijn. Die moesten zich er over uit kunnen spreken.'

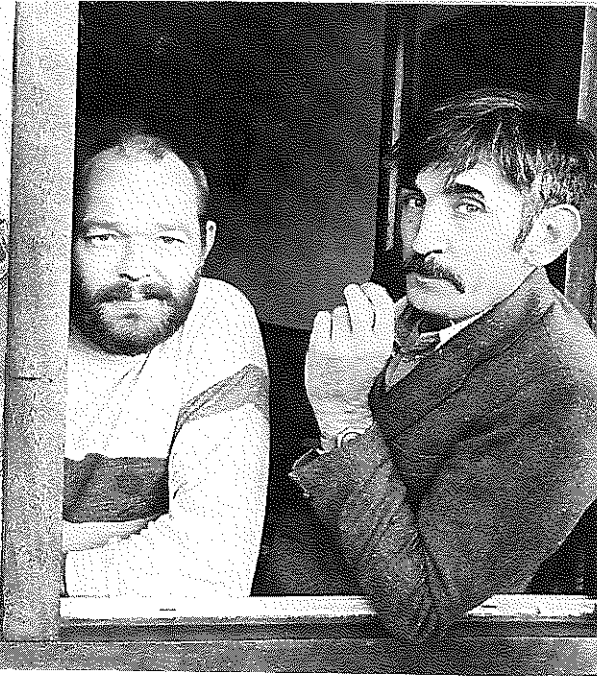
Stonden woningbouwverenigingen en actievoerders in 1976 nog lijnrecht tegenover elkaar, enkele jaren later traden ze gezamenlijk op. In 1980 werd een breed beraad, onder voorzitterschap van prof. dr. ir. H. P. Priemus, hoogleraar aan de afdeling bouwkunde van de Technische Universiteit in Delft, over de te hoge woonlasten georganiseerd. De situatie in de Bijlmermeer was toen veranderd: er begon leegstand op te treden. Bewoners, woningbouwverenigingen en gemeente bespraken de mogelijkheden om tot een woonlastenverlaging te komen

leven met
varietaten

IEE
IEE
AG

EEN' tegen
!!

REDUKTIE-
VOORT!!

78 'Onverklaarbaar betaald' (of 'onbetaalbaar verklaard') stond er op de stroken die het comité huurverlaging in 1983 in de Bijlmermeer op alle woningen plakte.

en men werd het eens over een gezamenlijke actie. De woningbouwverenigingen regelden, na toestemming van de huurder, de inhouding van een percentage van de stookkosten. Dat bedrag werd door hen niet afgedragen aan het energiebedrijf van de gemeente Amsterdam. Veel bewoners deden aan deze actie mee – uiteindelijk werd ruim 5 miljoen gulden op de afdracht aan het GEB ingehouden. De actie leverde niet direct resultaten op: de stookkosten werden niet verlaagd. Het bleek, mede door het gekozen model, onmogelijk om de bewoners voldoende bij de actie te betrekken. Het geld werd uiteindelijk door de woningbouwverenigingen gewoon aan het GEB betaald. Wel werd door gemeente en corporaties een grootscheeps isolatieprogramma voorbereid voor alle flats. Dat programma kon pas met de verlaging van de huren in 1983 uitgevoerd worden.

Een ander resultaat behaalde het Comité Huurverlaging nog wel. Bewoners die niet voor de parkeergarages wilden betalen zetten hun auto op de platforms voor de garages. Dat scheelde de gemeente de nodige inkomsten, zodat de politie werd aangespoord deze wetsovertreders te bekeuren. Er werd een proefproces uitgelokt waarbij Beekhuizen als getuige-deskundige door de rechtbank gehoord werd. De rechter verklaarde de overtreders schuldig maar eiste geen boete. In een tweede proefproces bleek zelfs de officier van justitie niet meer bereid een

boete te eisen. Ook dit resultaat zou pas in 1983 in klinkende munt omgezet worden. De parkeertarieven werden toen afgeschaft. Na de twee bijeenkomsten van het 'breed beraad' werd een geheel nieuw comité met dezelfde naam opgericht, maar met totaal andere mensen. Voordien bestond het kerncomité uit acht tot tien leden: in de laatste jaren waren dat er wel dertig of veertig. Daarmee kwam ook een einde aan de overheersende invloed van de CPN. Beekhuizen heeft uiteindelijk zijn lidmaatschap van die partij opgezegd: 'Met de CPN is het ook helemaal afgelopen. De democratisering in de partij heeft zich niet voldoende doorgezet. Voor mij heeft het ook te maken met de ervaringen in de acties. In zo'n huurcomité had je van doen met allerlei mensen met verschillende opvattingen, wat steeds democratischer functioneerde. Men wilde niet vanuit een centraal punt gedirigeerd worden.' De leegstand in de hoogbouwoningen van de Bijlmermeer nam intussen steeds onrustbarender vormen aan. In 1983 werd een symposium in en over de Bijlmermeer georganiseerd. Op dat symposium voerde ook de toenmalige staatssecretaris voor Volkshuisvesting mr. G. Ph. Brokx het woord. Deze gaf toen al aan dat voor hem ieder redelijk voorstel om tot een huurverlaging te komen bespreekbaar was. Aan het eind van dat jaar stelde hij honderd miljoen gulden beschikbaar voor de verlaging van de kale huur van de Bijlmerflats. Beekhuizen: 'Die

79 'Bijlmer-meer? Bijlmer-min-der!' was een van de oproepen van het Comité Huurverlaging.

huurverlaging is niet snel genoeg ingevoerd. Was dat jaren eerder gedaan, dan was de negatieve spiraal nooit ingezet.' Jan Schaefer was al weer acht jaar wethouder in Amsterdam toen hij tot de conclusie kwam dat er in dit stadsdeel iets niet in orde was: 'We kunnen de woningnood in deze stad toch niet in stand houden omdat die pleurisflats vol moeten?' zei hij op een vergadering van zijn partij in Amsterdam Zuidoost in 1986. Het grote aantal woningen dat onder zijn verantwoordelijkheid in Amsterdam gebouwd werd versterkte de leegstand in de Bijlmermeer. Schaefer's oplossing: de huren moeten omlaag. Een paar maanden daarna zou hij naar Den Haag vertrekken. Beekhuizen: 'Jan Schaefer was op een bepaald moment wethouder Volkshuisvesting in Amsterdam en dus verantwoordelijk. Die heeft nooit veel in de Bijlmermeer gezien. Hij heeft de problemen ook nooit willen onderkennen of er wat aan willen doen.'

Beekhuizen is het de laatste jaren wat rustiger aan gaan doen: 'Na het verlagen van de huren en het vormen van één woningbouwvereniging ben ik ermee gestopt. Ik verwachtte dat omstreeks die tijd de knoop doorgehaakt zou worden. Ik had het toen elf jaar gedaan en dat vond ik wel genoeg.' Het Comité Huurverlaging Bijlmermeer bestaat niet meer.

80 Bas Beekhuizen (rechts vooraan) was een van de organisatoren van de bezetting van een van de kantoren van de Amsterdamse woningbouw-verenigingen.

81 Op het symposium dat op 17 maart 1983 in de Bijlmermeer werd georganiseerd was Evert Verhagen een van de sprekers die de verantwoordelijke bestuurders opropie de huren aanzienlijk te verlagen.

DE BEKENDSTE FLAT VAN NEDERLAND

Op het grasveld staat een uit houten balken geconstrueerde boot. Op de voorsteven kijkt een groot, wit boegbeeld van een naakte vrouw met haar hand boven haar hoofd in de verte. Aan de driehoekige vijver in het midden zitten een paar mensen te vissen. De twee flatgebouwen die de binnenhof omsluiten heten Geldershoofd en Gravestein en zijn in frisse kleuren geschilderd. Nog niet zo lang geleden stond hier de bekendste flat van Nederland: Glijphoeve.

Tussen 1970 en 1975, in de jaren voor de onafhankelijkheid van Suriname, nam het aantal Surinamers dat zich in Nederland wilde vestigen flink toe. Het vliegtuig dat van Zanderij naar Schiphol vloog werd de 'Bijlmerexpres' genoemd.⁵⁰ En inderdaad: een groot gedeelte van de reizigers kwam uiteindelijk in de Bijlmermeer terecht. Al direkt na de oplevering van de eerste Bijlmerflats werden Surinamers en Antillianen door het gemeentelijk bureau 'Woonruimte' naar de Bijlmermeer doorverwezen. Op de gezinnen uit de grotendeels vervallen 19e eeuwse wijken bleek de betonnen nieuwbouwwijk weinig aantrekkingskracht uit te oefenen. De woningbouwverenigingen hadden toen te maken met een leegstand van enige omvang en met mensen die, vanwege het ontbreken van voldoende voorzieningen, snel weer uit de wijk wilden verhuizen.

De grote woningen bleken bij uitstek geschikt voor de kinderrijke Surinaamse gezinnen die nergens anders terecht konden. Het wonen op een galerijflat vereiste echter wel een andere 'wooncultuur' dan wat velen van hen, met een woning met een erf in het geboorteland, gewend waren.

In 1975, het jaar dat Suriname onafhankelijk werd en de migrantenstroom het grootst was, werd de flat Glijphoeve het niet-officiële opvangcentrum en toevluchtsoord voor honderden Surinamers. In dat jaar ook werden tachtig woningen gekraakt.⁵¹ De nieuwe bewoners troffen het niet. Ze hadden een van de slechtst gebouwde flats in de Bijlmermeer uitgekozen. De gehorigheid was er groter dan waar ook. Boven veel ramen zaten kieren in het plafond waardoor men vaak letterlijk kon volgen wat er bij de boven- en onderburen gebeurde.⁵²

De woningbouwverenigingen deden vervolgens enige moeite om wat ze noemden de 'woonbeschaving' weer op peil te brengen. Zo werd bijvoorbeeld geprobeerd meer blanke mensen in de flat te krijgen. Maar de flat was overbewoond: door de hoge huren woonden er vaak meerdere gezinnen op één adres. De overbewoning bracht veel gebreken aan het gebouw veel eerder aan het licht. De flat kreeg een permanente onderhoudsploeg. Er kwamen tweemaal zo veel liften en de warmwatervoorziening werd uitgebreid. Het afglijden van de flat moest kost wat kost voorkomen worden. Toch sneuvelden er in de binnenstraat meer ruiten dan waar ook en gooiden sommige bewoners hun vuilniszakken regelmatig over de

84 Een gezin uit Suriname is net op Schiphol aangekomen, korte tijd later, op 24 november 1975, werd Suriname onafhankelijk en hield de 'Bijlmer-expres' op te bestaan.

85 Sommige bewoners van Glijphoeve ontteden zich wat simpeler van hun afval.

rand van hun balkons naar beneden. 'De een vond Glijphoeve een troep, een zootje, een ander vond het er juist gezellig, vond dat het allemaal best meeviel. De bewoners hechtten waarde aan de vele onderlinge contacten en aan het vreedzaam samenleven van de verschillende bevolkingsgroepen'⁵³, zegt Huib de Vet, jarenlang door het gemeentebestuur als contactambtenaar in de flat geposteerd. 'De bewoners moest de gelegenheid gegeven worden te leven zoals ze dat zelf wilden. Maar bij de overheid en de woningbouwvereniging

bleef men toch met het idee zitten dat het 'met zoveel zwarten op een hoop' wel fout moest gaan.⁵⁴

En fout is het gegaan. Uit een brief van een ambtenaar, aan de directeur van de Dienst Herhuisvesting: 'Onze bezoeker werd door een ongeveer achttienjarige jongeman te woord gestaan. Hij bleek een neef te zijn en was gekleed in een zwembroek. De woning vertoonde een chaotisch beeld en was deels vervuild. Een der kamers bleek te zijn ingericht als hondehok voor twee honden. Het balkon werd gebruikt als een soort vuilnisbelt.'⁵⁵ Maar er waren ook andere voorbeelden. Zo schrijft Frans Heddema in Het Parool over 'Vierentwintig mensen op één flat':

'Op de achtste verdieping van de flat Gliphoeve in de Bijlmermeer woont de Hindoestaanse familie Hayatmahamed. De vierkamerflat maakt de indruk bewoond te worden door een klein gezinnetje. Het ziet er piekfijn uit. Toch wonen er vierentwintig mensen; twaalf volwassenen en twaalf kinderen. Ze hebben elk ongeveer drie vierkante meter ruimte.'⁵⁶

Het ging pas echt fout toen de bewoners die het zelf wel konden redden in groten getale het gebouw verlieten. De leeggekomen woningen bleven onverhuurd en werden regelmatig door vage randfiguren gekraakt. De binnenstraat van Gliphoeve was altijd al een ontmoetingsplaats geweest. Groenten uit de tropische keuken werden daar ter verkoop aangeboden, maar langzaam aan begonnen hard drugs de plaats van de groenten in te nemen. In plaats van vriendelijk keuvelende mensen kon men er nu dealers en gehaaste gebruikers aantreffen. Op zeker moment waren enkele trappehuizen alleen nog in gebruik als openbaar urinoir. De binnenstraat werd door de meeste mensen als te onveilig gemedend. Het gebouw was in een niet meer te stuiten negatieve spiraal terecht gekomen.

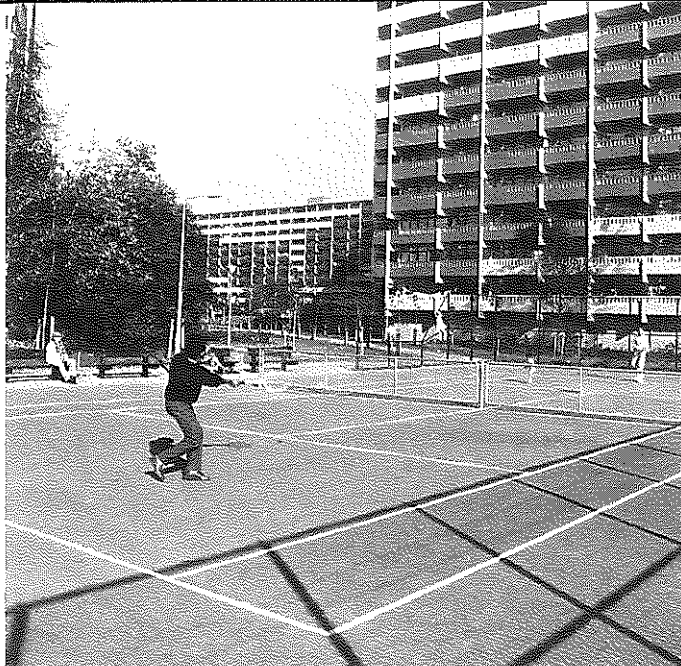
Het gemeentebestuur besloot, in overleg met de rijksoverheid en de woningbouwverenigingen, tot de totale ontruiming van de flat. Mr. G. Ph. Brokx was toen staatssecretaris en verantwoordelijk voor de volkshuisvesting: 'Het waren mensen met een andere wooncultuur. De woningbouwverenigingen kwamen naar het departement omdat ze de onderhoudskosten niet meer op konden brengen. We hebben heel lang afgewogen wat we zouden doen. Laten we het verrotten, halen we het weg, houden we het een beetje overeind, of doen we wat anders. Ik

heb er veel rondgelopen toen, met veel mensen gepraat, informeel, maar ook met het gemeentebestuur. Ik heb daar toen zestig miljoen gulden ingestoken. Ik vond dat je dat niet kon laten rotten, zo doen we dat dan en laten we maar eens kijken hoe het gaat.' Een grote gok, maar zegt hij nu: 'Ik heb daar wel vertrouwen in gehad, ja.'⁵⁷

Voor dat geld werd het gebouw schoongemaakt en opnieuw ingericht. De gebreken aan het beton werden hersteld, de buitenkant geschilderd tegen de betonrot. Om aan de vraag naar kleinere wooneenheden tegemoet te kunnen komen werden grote woningen in twee-kamer appartementen gesplitst. De galerijen, maar ook de trappehuizen en de lifthallen werden afgesloten. Op het maaiveld werd een ventweg aangelegd, met parkeerplaatsen, zodat de auto niet langer onbeheerd in de parkeergarage achtergelaten hoeft te worden, maar op loopafstand van de lifthal staat geparkeerd. Bij de doorgang tussen de flatgebouwen werden twee tennisbanen aangelegd. De tussen de twee flats gelegen binnenhof onderging een grote schoonmaakbeurt en werd opnieuw ingericht. De wandelpaden werden rechtgetrokken. Men kan nu zelfs op een afgeschermd stuk grond in een tuintje eigen groenten en bloemen kweken.

De bewoners van Gliphoeve waren op een stuk groen tussen de parkeergarage, de halfhoge weg en het flatgebouw een kinderboerderij begonnen, eerst met alleen wat pluimvee en wat konijnen. Dit initiatief groeide in de loop der jaren uit tot een echte boerderij. Zonder één enkele vergunning werden een hooischuur, een varkenshok en een paar jaar later een paardestal en zelfs een heuse educatieve ruimte voor bezoekende schoolklassen gebouwd. De verschillende gemeentelijke diensten leverden zelfs bouwmaterialen voor de hokken en de hekken. Ook de winkeliers van Ganzenhoef koesteren de boerderij inmiddels. Boer Floor die men regelmatig op zijn tractor tussen de flats door kan zien rijden is onlangs zelfs begonnen met het maken van kaas.

Gliphoeve, waar ooit op tien hoog gegokt en op zeven hoog tot laat in de nacht gegeten kon worden bestaat niet meer. Geldershoofd en Gravestein worden nu vooral bewoond door jonge alleenstaanden die hun kamer of (kraak-)pand elders in de stad hebben verruild voor een stukje betaalbare zekerheid. De naam Gliphoeve leeft alleen nog voort in de kinderboerderij.

86 Tennisbanen bij de ingang van het binnenhof dat omsloten wordt door de flats Geldershoofd en Gravestein.

87 Boer Floor had zijn stallen aanvankelijk in de berging van de flat Gliphoeve.

89 De kinderboerderij Gliphoeve heeft in de loop der tijd de nodige uitbreidingen ondergaan. Kippen- en konijnenhokken, een hooimijt, paardestallen en een educatieve ruimte.

88 Bij de flat Gravestein werd een ventweg met parkeerplaatsen aangelegd, de trappehuizen, lifthalen en galerijen werden afgesloten en het gebouw werd van een kleurige verflaag voorzien.

BLUE MOVIE

Het adagium 'het doet er niet toe hoe er over je geschreven wordt als er maar over je geschreven wordt' gaat niet altijd op. Met ongekende gretigheid maakten de media van meet af aan de Bijlmer met de opgespotten grond gelijk en nog zwarter dan de wijk in veler ogen toch al was. Ook de strijdlustigste bewoners werden er op den duur moedeloos van: 'zelfs wat er aan deugd deugd er niet aan.'

De film heette oorspronkelijk 'Delfts Blauw'. Er was geen andere plek in Nederland te vinden waar vier leegstaande woningen in één flatgebouw naast elkaar beschikbaar waren. Zo kreeg Nederland de Bijlmer weer eens van een andere kant te zien: als een paradijs voor seksueel behoeftigen. Alleen het lenen van een kopje suiker kon al op een leuke vrijpartij uitdraaien. *Blue Movie* werd gemaakt door Wim Verstappen en Pim de la Parra. Van alles kwam in de film aan bod: burgermansstrip-tease, groepsseks, pornofilms, ongekend in Nederland op dat moment. De film trok dan ook wekenlang volle zalen. Een van de hoofdrolspelers moest uit Duitsland gehaald worden. Ursula Blauth vormde samen met Kees Brusse een merkwaardig echtpaar. Hugo Metsers was de seksmaniak in het flatgebouw. Maar ook Carry Tefsen en Marijke Boonstra lieten zich zien. Promotie voor de Bijlmermeer was het zeker niet.

In de Bijlmermeer is men het over één ding eens: de wijk is kapot geschreven, gepraat en gefilmd. Telkens weer werd in de krant, op de radio of op de televisie hetzelfde nieuws verkondigd: het is er waardeloos. De slechte kwaliteit van de woningen, de flatneurose, het getto. Alle kranten in Nederland hebben er meerdere malen speciale beschouwingen over geschreven en bijna al die artikelen zijn hetzelfde: ze gaan over criminaliteit en junkies, sloop en leegstand.

Vijfentwintig jaar geleden zijn hier mensen komen wonen

die er nog steeds wonen. In de Bijlmermeer zijn kinderen geboren en bijna volwassen geworden die er helemaal niet weg willen. Sommige bewoners zijn in hun eentje begonnen op een tweekamerflat, getrouwd en verhuisd naar een driekamerflat, hebben vanwege de kinderen een vijfkamerflat gehuurd, in Gouden Leeuw of Groenhoven een appartement gekocht en hebben dat nog weer een paar jaar later verruild voor een woning in Geerdinkhof of Huntum, omdat ze de Bijlmermeer niet wilden verlaten. Zijn deze mensen allemaal gek geworden door de flatneurose of aangetast door het harde leven in het getto? Dr. J. J. M. den Uyl zegt: 'Ik heb me natuurlijk door de jaren heen groen en geel geërgerd aan die goedkope kritiek op de Bijlmer. Maar ik zal blijven zeggen dat het een verantwoorde maar gewaagde stedenbouwkundige perceptie is, waarbinnen nog van alles mogelijk is.' Zelfs drs. Ed. van Thijn, nu burgemeester van Amsterdam, kon van de Bijlmermeer genieten meldde de Nieuwe Bijlmer al in 1971. 'Wanneer ik 's avonds uit Den Haag terugkom en de Bijlmermeer binnenrij, kan ik me echt thuis voelen.'⁵⁸

De eerste fikse kritiek op de Bijlmermeer stond al in 1968 in het tijdschrift 'Visie'. Dit blad werd uitgegeven door grote aannemers en andere bij de bouw betrokken bedrijven. 'Bijlmermeer grote stap in de verkeerde richting' kreeg het artikel als veelzeggende titel mee. Opmerkelijk was dat de kritiek zich vooral richtte op een

de grootste leeg stand
op flats in Bijlmer niet uitgesloten
reis heen, heren? ...
...mmenis, agent

de grens ...
...enemende leegstand is ...
...te gevaar voor Bijlmermeer

de verpaupering van ...
...t Aardige van de ...

„Sloop Bijlmer is geen oplossing”
...aar de Bijlmer verplaatste
...IN DE ...

‘Goed nieuws uit ...
de Bijlmer hoor ...
of lees je ...
...en hulpe ...
...Men heeft haast met de ...
...Bijlmermeer, want de ...
...sportenomee doet pijn’

bedreigen Amsterdams l ...

getto ...
...Aantal flats in Bi ...
...mogelijk gesloopt ...
...in een grot ...

SEVAN HOOGBOUW.
twee haltes ...
Geer ...

onderdeel van de wijk waar iedereen jaren later juist zo tevreden over zou zijn: de woning. Op een ander punt zouden de aannemers twintig jaar later van architect Rem Koolhaas gelijk krijgen: 'Men moet vrezen dat de begane grond en de structuur van de woningblokken weinig voor elkaar zullen gaan betekenen.'

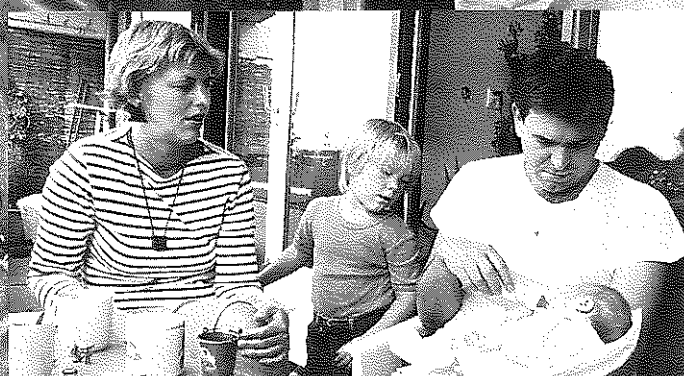
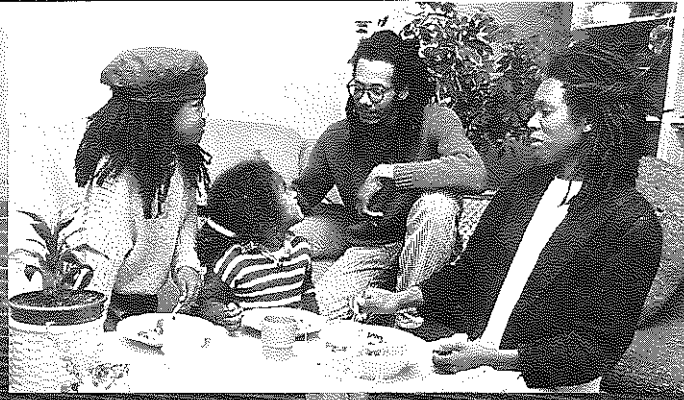
Veel geciteerd werd in het begin van de jaren zeventig de Rotterdamse hoogleraar prof. dr. P. Hoefnagels. Hij introduceerde de flatneurose in Nederland. In de ene krant na de andere verschenen artikelen waarin gesteld werd dat wonen in hoogbouw slecht is voor de lichamelijke en geestelijke gezondheid en verder frustraties, depressies en ademhalingsstoornissen veroorzaakt. Er waren ook andere klachten. Prof. dr. ir. H. G. van Beusekom waarschuwde in een artikelenreeks in het dagblad Trouw voor de criminaliteit die in de Bijlmer door de hoogbouw in de hand zou worden gewerkt. Hij deed dit aan de hand van een stuk van de Franse criminoloog Stanciu die voor Parijs een atlas van de misdaad had samengesteld. Stanciu ontdekte dat de misdadigheid niet het hoogst is in de oude krottenwijken, maar juist in de moderne woonwijken met hoge woonblokken. 'De oude volksbuurten' zo stelt Stanciu, 'mogen dan aan alle kanten tekort schieten, maar de morele atmosfeer is goed, men kent elkaar en er is een sterke sociale controle.' Van Beusekom trekt hier uit de gevolgtrekking dat de anonimiteit van de hoge woongebouwen deze tot broeinesten van criminaliteit zal maken.⁵⁹ Tien jaar later kwam de Amerikaanse architect en criminoloog Oscar Newman met hetzelfde verhaal.

Voor het Financiële Dagblad schreef prof. dr. D. de Jonge in 1983 een serie artikelen over de Bijlmermeer.⁶⁰ In al die artikelen verwijst hij naar een onderzoek van de sociologe drs. A. Dijkhuis, die in 1972 enige honderden mensen in drie flatgebouwen in de Bijlmermeer enqueteerde.⁶¹ Een onderzoek dat overigens slechts het derde hoofdstuk vormde van een door De Jonge samen met Dijkhuis geschreven rapport onder de titel 'De Bijlmermeer, analyse van een stadsuitbreiding'. Een titel die bekend voorkomt en dan ook alleen maar staat voor een samenvatting van de nota van ir. H. Du Laing, van de Universiteit van Leuven: 'Het proces van stadsuitbreiding'. Een zekere J. W. Fornier zegt in Wonen TA/BK over het rapport van Dijkhuis en De Jonge: 'Toch blijft de behandeling (...) te summier. De inhoudelijke kritiek op de Nederlandse

stedebouw richt zich bij uitstek op de Bijlmermeer, terwijl toch heel veel andere wijken dezelfde karakteristiek vertonen. Het valt te hopen dat de auteurs zich er nog eens toe zullen zetten hun conclusies in een breder kader te plaatsen.' Kortom: overschrijven, samenvatten en summier conclusies trekken. Maar de autoriteit is gevestigd. Het is een en al rampspoed wat De Jonge over de Bijlmer schrijft. En wat beweert de professor in het Financiële Dagblad: 'Lange tijd hebben zowel wetenschapsbeoefenaren als persmensen grote terughoudendheid betracht met berichtgeving over ongunstige ontwikkelingen in de Bijlmermeer.'⁶² De kastplanken kraken onder de stapels negatieve, kritische en hier en daar wat objectievere artikelen, nota's, rapporten en boeken die over de Bijlmermeer geschreven zijn. De 'persmensen' zoals De Jonge ze noemt lieten zich evenmin onbetuigd. Maar De Jonge noemt dat terughoudendheid.

Tot de misprijzendste journalisten behoort Nico Polak. Bijna elk jaar mag hij van de redactie van zijn krant, het Rotterdamse Vrije Volk, een artikel schrijven waarin hij kan bevestigen wat hij zich al in zijn eerste artikel over de Bijlmermeer afgevraagd had: 'De Bijlmermeer: ons eerste getto?'⁶³ Latere koppen luiden: 'Surinamers, hier is uw getto', 'Bijlmer dieper in zorgen', 'Bijlmermeer zit met weer een rampgebied', 'De Bijlmer en de Surinamers'. Polak had het vooral over het 'probleem' van de kleurlingen. Onderdanen van het Koninkrijk der Nederlanden die, omdat er voor de voortdurende stroom van nieuwkomers te weinig woningen beschikbaar waren, voor een gedeelte in de Bijlmermeer kwamen wonen. En vanwege de hoge huren met meer dan een gezin in één woning gingen zitten. Maar wat voor problemen deze Surinamers dan eigenlijk wel veroorzaakten krijgen we niet te horen. Ook niet van die Nederlanders die om deze reden verhuisden.

Niet alleen de bewoners van de Bijlmermeer vormden een probleem, ook de woonomgeving, de gebouwen zelf, moesten het vaak ontgelden. Een mooi voorbeeld daarvan leverde Maarten Kloos in maart 1985 in de Volkskrant.⁶⁴ Het artikel moest gaan over de moskee 'Taibah' die een paar maanden daarvoor geopend was. Taibah betekent reinheid en Kloos noemde zijn artikel 'Reinheid in een kuil van beton'. Hij schrijft: 'De moskee is een vrolijk aksent geworden in een kuil van beton. Een stukje

zuiverheid in de nabijheid van gore burchten als Klieverink, Koningshoef, Kruitberg en Kleiburg.'

Dat het ook anders kan liet de Haagse Post al zien in 1970. Onder de kop 't Aardige van de Bijlmer' schreef William Rothuizen: 'Naast troetelkind en prestige-object van Amsterdam is de vooralsnog modderige, chaotische, kille en tot vereenzaming nodende stad per ongeluk een proeftuin van tolerantie en nieuwe samenlevingsvormen geworden'. En: 'De Bijlmermeer is als een prinses op een gymnasium, ze moet slagen'.⁶⁵ Daarvoor zou de prinses eerst onttroond worden en vervolgens de nodige herexamens moeten doen. Rothuizen noteerde ook de reactie van de Bijlmerbewoners op het stuk in het Vrije Volk van Nico Polak. Dat artikel leidde tot een vergadering van 100 bewoners die daar tegen discriminatie en tegen de strekking van Polak's verhaal fulmineerden. Een van de Surinaamse bewoners zei: 'Ik ben niet blij met dat artikel, maar wel met mijn huis in de Bijlmermeer en met mijn Nederlandse kennissen'.

Genuanceerder dan de titel zou doen vermoeden was een artikel dat Max van Rooy en Ineke Jungschleger in juni 1970 in het Algemeen Handelsblad schreven: 'Het enige positieve is de maquette' vernamen zij van de inmiddels overleden huisarts en jazz-musicus Boy Edgar.⁶⁶ 'Als de Bijlmer iets niet zint staat de Bijlmer als één man tegenover de aannemers of het gemeentebestuur, die maar eens op moeten komen en vlug ook. De achtergrond van deze strijdvaardige eensgezindheid blijkt bij de meeste Bijlmerbewoners ongeveer hier op neer te komen: ik ben niet voor m'n lol op deze bouwplaats komen zitten, maar omdat ik nergens anders terecht kon. Ik betaal me blauw en nu zal ik er ook uit halen wat er uit te halen valt (...)'. 'De gebruiksscore van het woord inspraak kan wat betreft Amsterdam en omstreken dan ook alleen binnen de Gemeentelijke Universiteit hoger liggen dan in de Bijlmermeer' is de conclusie van Van Rooy en Jungschleger.

Er zijn ook journalisten die zelf in de Bijlmermeer wonen, of er een tijdje gaan wonen om de woonwijk eens echt aan den lijve te ondervinden, zoals Hilde de Haan en Ids Haagsma. 'Veel narigheid in de Bijlmermeer is inherent aan het leven in de grote stad', schreven ze in april 1983 in Elsevierts Weekblad. Hun conclusie: 'Een beetje anarchie kan de Bijlmer wellicht nog redden'.⁶⁷

Op kerstavond 1974 citeerde Ron Govaars in de Telegraaf Lucas 2 vers 5: 'En zij gingen allen op reis om zich te laten inschrijven, ieder in zijn eigen stad.' Govaars beschreef de schrijnende situaties die ontstonden bij de volksverhuizing die op dat moment tussen Paramaribo en Amsterdam aan de gang was. Hij bracht zelfs wat kerstspulletjes bij een van de overgekomen gezinnen om de donkere en koude dagen nog enigszins te veraangemen. In december 1978 verscheen er weer een verhaal van zijn hand: 'De meest verguisde stad van het land bestaat tien jaar.' is dan de kop in het Nieuws van de Dag. 'Is er nog iemand die van de Bijlmer houdt?' vraagt Ron Govaars. Zijn antwoord: 'Ja. Ik zal het maar gelijk zeggen. Ik. Daar kijken de mensen vaak van op. Vaak wordt verondersteld dat ik dan wel een Bijlmerlaagbouwhuisje gekocht zal hebben. Nee, gewoon een huurflat, in een park dat groter is dan het Vondelpark, konijnen spelen voor mijn deur en de nachtegaal zingt 's zomers voor mijn raam. Dat is een minder bekend verhaal.' Govaars woont nog steeds in de Bijlmer, maar onder de kop: 'De Bijl in de Bijlmer' slaat hij in april 1986 een andere toon aan. 'Het is een financieel drama dat het RSV-schandaal te boven gaat.' Hij citeert het Tweede Kamerlid voor de PPR, Peter Lankhorst, die zegt: 'De keuze zal onontkoombaar zijn en dat is dat een deel van de Bijlmerflats gesloopt zal moeten worden. Je kunt je alleen nog afvragen: in welk jaar.'⁶⁸

Opmerkelijk optimistisch was het artikel dat Rudie Kagie schreef in het NRC-Handelsblad van 12 september 1984. 'Een oase van hoogbouw' noemt hij de Bijlmer: 'De nieuwe wijk logenstrafte elke voorspelling en werd in alle opzichten steeds fleuriger, ondanks sombere geluiden van gogen, schrijvers en geleerden.' De wijk is geen zwart getto geworden, de voorspelde toename van agressie door de hoogbouw is uitgebleven, een onderzoek naar mogelijk schadelijke effecten voor het opgroeiende kind hoeft niet gedaan te worden. 'Deze kinderen zijn kerngezond en dat is geen wonder: waar elders beschikt de jeugd vandaag de dag over zo veel strekkende meters speelruimte?

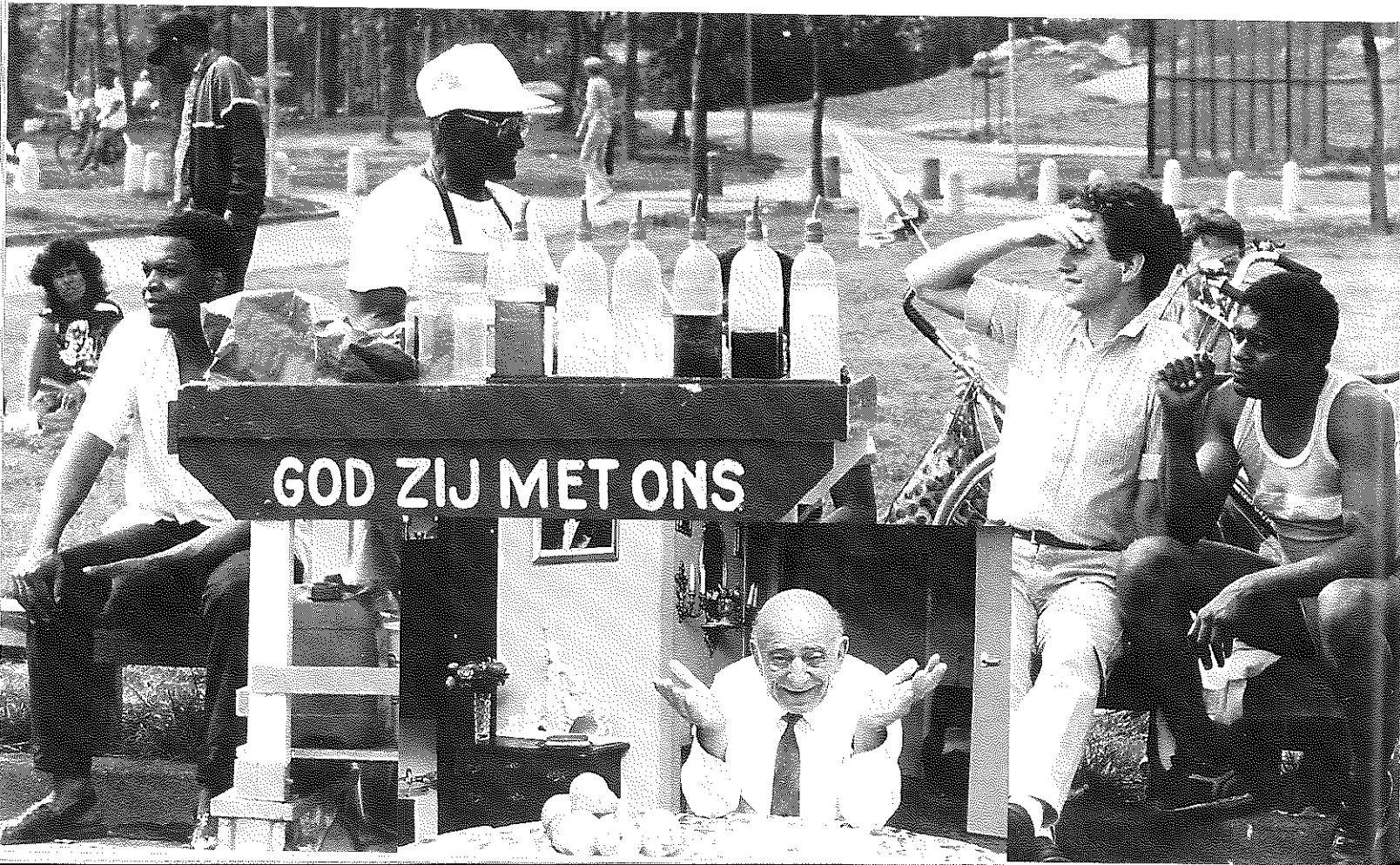
In Het Parool is de Bijlmermeer er in de twintig jaar van haar bestaan nooit erg goed af gekomen. Verbazingwekkend is het dan ook dat juist dit dagblad in augustus 1987 met een paginagrote kop melding maakt van het feit dat het goed gaat met de Bijlmermeer: 'Leegstand daalt procent per maand' en 'Volgend jaar tekort aan flats'. Een

verslaggever meldt: 'De populariteit van de huizen stijgt sterk door het positieve imago van het nabij gelegen winkelcentrum de Amsterdamse Poort.'⁶⁹ Misschien heeft het feit dat Wouter Gortzak, toen nog hoofdredacteur van Het Parool, kort daarvoor een huis in de Bijlmermeer gekocht had iets te maken met deze onverwacht welwillende teneur.

Het komt de laatste tijd wel meer voor dat mensen het open en bloot voor de Bijlmermeer durven op te nemen: 'Eigenlijk is het triest dat dit alles gezegd moet worden. Ik begin er zo verdomde moe van te worden mij steeds te moeten verdedigen, verontschuldigen, verantwoorden, dat ik in de Bijlmermeer woon. Die meewarige gezichten. Wat is dat voor opiniedwang? Wie zal mij vertellen wat ik mooi en lelijk moet vinden? Ook dat maak ik graag zelf uit. (...) Een groot deel van de wereld van de Nederlandse, met name de Amsterdamse kunstenaars en kunstminnenden

heeft, zo lijkt het wel, een uiterst nauwe artistieke horizon. Ook bij wat doorgaat voor de avantgarde. Makkelijk genoeg een monochroom schilderij, een minimaleuze opera of een onverstaanbaar toneelstuk mooi te vinden. Dat scheidt geen verplichting. Bij bouwkunst ligt dat minder vrijblijvend. Ben je een beetje integer, coherent met jezelf, dan hoef je nog niet in een 'Nieuwe Stad' te gaan wonen, maar het minste dat je kunt doen is niet pissen op degenen die er wel wonen.' Dat schreef August Willemsen in NRC-Handelsblad in januari 1987. 'Als iets wat nu nieuw is en dus lelijk wordt gevonden over tweehonderd jaar oud en mooi is kun je het net zo goed meteen mooi vinden.'⁷⁰

HET STADSSPOOR

Amsterdam mag dan een wereldstad heten, een grote wereldstad is het niet. Misschien is dat wel juist haar charme. Naar alle waarschijnlijkheid hebben de bewoners van die stad dat vaker doorgehad dan diegenen die hen besturen. Toen er een metro moest komen maakte dat niet uit: de stad bloedde al voordat de slagader er was.

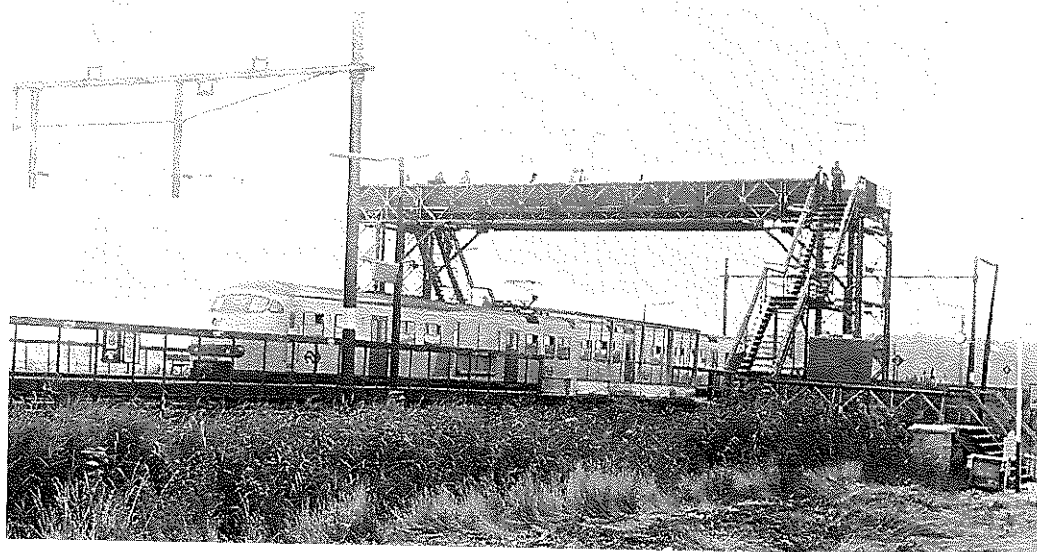
Periodes van grootschaligheid en kleinschaligheid hebben elkaar in de stedenbouwkundige ontwikkeling van Amsterdam voortdurend afgewisseld. De grachtengordel en het stadhuis op de Dam zijn voorbeelden van 17^e eeuwse grootschaligheid. Rond de eeuwwisseling verrezen de Beurs van Berlage, de Bijenkorf en het Centraal Station. Het Algemeen Uitbreidingsplan was opnieuw een voorbeeld van de grootschalige visie op de ontwikkeling van de stad. Geleidelijk aan is er in de stad een evenwicht ontstaan tussen klein- en grootschaligheid.⁷¹ Met de komst van de nieuwe generatie stedenbouwkundigen en verkeerskundigen bij de afdeling Stadsontwikkeling deed een nieuwe vorm van grootschalig denken haar intrede. Door de aanleg van een stadsspoor, in Amsterdam metro geheten, zouden alle delen van de stad als satellieten met elkaar verbonden kunnen worden. In de oude stad moest het stadsspoor onder de grond komen te liggen. Maar daarboven zou het een Manhattan-effect tot gevolg hebben.

In de jaren '60 en '70 kwamen er hele volksoptstanden aan te pas om het zittende gemeentebestuur van haar grootschaligheidswaan af te helpen. Voor een gedeelte was het kwaad toen al geschied: twee stedenbouwkundige ingrepen die als de kip en het ei bij elkaar horen hadden hun sporen achtergelaten. Amsterdam bouwde een nieuwe stad in de Bijlmermeer en dwars door Amsterdam-Oost werd een metrolijn aangelegd. De Bijlmermeer en de metro horen onafscheidelijk bij elkaar. Met de metro

drong het Manhattan-effect als een gezwel de stad binnen. Het was de Actiegroep Nieuwmarkt die deze ziekte bij de Sint Antoniesluis wist te keren.

Het hoogtepunt van de protesten, niet alleen tegen de sloop van de Nieuwmarkt, maar ook tegen de steeds hoger wordende kosten die de metrobouw met zich meebracht, werd bereikt in het feestjaar 1975: Amsterdam vierde haar 700ste verjaardag. De actievoerders barricadeerden huizen, er werd een loopbrug over de Rechtboomslout gehangen, de politie werd met zakjes verf en stenen bekogeld. Het antwoord bestond uit traangasgranaten, waterkanonnen en charges met schild en wapenstok. Een bomaanslag op de metrobouw in de Bijlmermeer deed, hoewel verijdeld, toch nog veel stof opwaaien. B&W wezen bestraffend in de richting van de actiegroepen. Later bleek dat de daders in rechtse kringen moesten worden gezocht. De niet ontplofte bom echode na bij het heengaan van de wethouders R. van Duyn en H. Riethof, cynisch genoeg op dat moment de voorstanders van de kleinschaligheid in het College. Later zou ook H. Lammers, die het grootschalige denken in het College vertegenwoordigde, vertrekken.

Op 26 augustus 1970 begon men met de aanleg van de metro. Staatssecretaris M. J. Keizer van Verkeer en Waterstaat sloeg de eerste stalen damwandpaal op het Rhijnspoorplein. De staatssecretaris noemde de oostelijke metrolijn de slagader voor de Bijlmermeer. Mr. R. J. de Wit, toen nog wethouder voor Publieke Werken, maar

101 Een baily-brug en een houten keet: de eerste jaren van het NS-station Bijlmer.

net benoemd tot burgemeester van Alkmaar (nu is hij commissaris van de Koningin in Noord Holland) zei in zijn toespraak dat hij blij was dit na vijf jaar wethouder te zijn geweest nog te mogen meemaken. De debatten in de Raad over de metro, in 1968 en 1970 zag hij als hoogtepunten van zijn afgelopen bestuursperiode.

Het met zo veel zorg door de ontwerpers bedachte systeem van fietspaden, verkeerswegen en openbaar vervoer-voorzieningen functioneerde in het begin van de jaren zeventig nog niet. De halfhoge wegen in de Bijlmermeer waren al wel gedeeltelijk aangelegd, maar zodra de verbindingswegen het Amsterdamse grondgebied verlieten begon de ellende. Diemen en Duivendrecht hadden geen zin voor de kosten van deze uitvalswegen op te draaien. Nog steeds is de Gooiseweg tussen de Bijlmermeer en de brug bij Duivendrecht een gevaarlijk kronkelpad. De weg naar Diemen volgt tot op de dag van vandaag het traject van de ringweg om de vroegere polder. Voor het kruispunt van de wegen naar Ouderkerk en Duivendrecht staan nog elke dag files. Was de wijk met de auto nog wel te bereiken, met het openbaar vervoer was het ronduit beroerd gesteld. De bussen van de vier lijnen die de Bijlmer met Amsterdam verbonden zaten altijd stampvol en deden er bij een normale snelheid ruim een half uur over om in het centrum te komen, een reistijd die bij filevorming wel eens op kon lopen tot twee-en-een-half uur.

102 Bewoners voeren actie tegen het uitblijven van een nachtbusverbinding met de Bijlmermeer.

Taxichauffeurs voelden er ook weinig voor een vrachttje naar de Bijlmermeer te rijden. Vaak wisten ze het bedoelde flatgebouw domweg niet te vinden. Voor de bewoners, die het idee hadden in Amsterdam te wonen en dus ook gebruik te kunnen maken van de culturele en andere voorzieningen van de stad was dat buitengewoon lastig.

In heel Amsterdam reden nachtbussen, maar naar de Bijlmer niet. Al in november 1970 besloot de onafhankelijke bewonersorganisatie (OBO) zelf gedurende één nacht een gehuurde bus van het Leidseplein naar de Bijlmer te laten rijden. Bijna twee jaar later, vanaf 22 september 1972, zouden de inwoners van de snelst groeiende woonwijk van Amsterdam pas definitief van deze voorziening gebruik kunnen maken. Tegenwoordig is Amsterdam Zuidoost zelfs met twee nachtbuslijnen te bereiken.

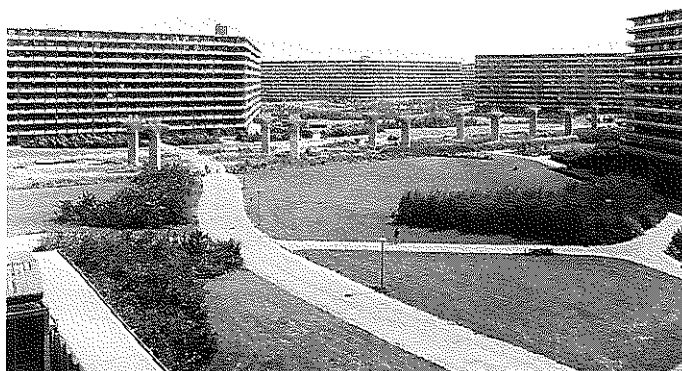
Voorafgaand aan de aanleg van de metro kreeg de Bijlmer al wel een tijdelijk station van de Nederlandse Spoorwegen. Een houten noodgebouw en een bailybrug zouden vier jaar lang dienst doen voor een halfuurdienst van de stoptrein tussen Utrecht en Amsterdam. De verhoogde spoorlijn waar later zowel de metro als de gewone trein over zouden gaan rijden moest toen nog aangelegd worden. Wethouder mr. E. Brautigam onthulde op 21 mei 1971 de naamplaat van de nieuwe NS-halte: Amsterdam-Bijlmer.

In de Bijlmermeer had natuurlijk niemand bezwaar tegen een snelle metro-verbinding met het centrum, maar er heerste wel enige scepsis over de uitvoering van het geheel. Na de parkeergebouwen die als – voor velen monsterlijke – grijze blokken in de Bijlmermeer waren neergezet werd nu een nieuw monument in beton gebouwd: het metroviaduct tussen Groeneveen, Grubbehoeve, Kruitberg en Kleiburg. Raphael Smit schreef in de Nieuwe Bijlmer: 'De ranke pijlertjes van de tekeningen blijken in de praktijk dikke zware kolommen te zijn, waarvan de eerste nu vorm hebben gekregen in de omgeving van het toekomstige winkelcentrum Ganzenhoef. (...) Suggereert het woord zuilengang iets klassieks, de zware kolossen in de Bijlmermeer zullen weinig lijken op de afgewogen kunstwerken van de Grieken, studieobjecten voor elke aankomende architect.' Brug 1613, het dubbele metroviaduct dat de metrostations Kraaiennest en Ganzenhoef met elkaar verbindt is inderdaad een heel

103 Een van de eerste bussen naar de Bijlmer.

104 Het maaiveld tussen Groeneveen en Grubbehoeve: de aanleg van het metroviaduct is begonnen.

bijzonder bouwwerk. Het wordt gevormd door twee enkele viaducten met een onderlinge afstand van 15 meter. Er staan twee maal 33 kolommen, telkens 33 meter uit elkaar. De ruim 30 meter lange liggers tussen de kolommen wegen 165 ton per stuk. Ze werden gemaakt in Zeeland, bij Kats op Noord-Beveland. De aannemer had daar nog de beschikking over het werkterrein waar ook de elementen voor de Zeelandbrug over de Oosterschelde zijn gemaakt. De elementen werden per schip uit Zeeland aangevoerd.

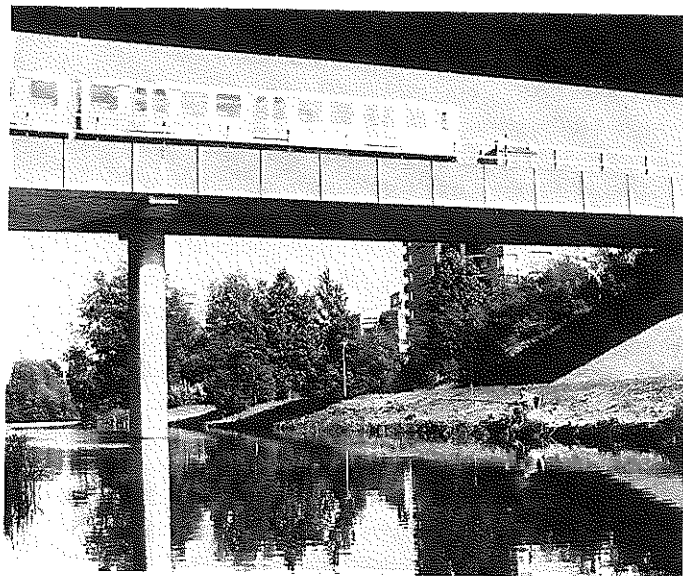
De Amsterdamse metro is, vooral in de Bijlmermeer, architectuur en geen versiering. Heel belangrijk daarbij is de maat. Het metroviaduct tussen Ganzenhoef en Kraaiennest levert een plek op waar de enorme Bijlmermaten zin hebben gekregen.⁷² Ir. P. de Bruijn zegt in de Volkskrant over de metro: 'Een overweldigende hoeveelheid vondsten is over het tracée heengestrooid, en dient als accent, als vrolijke noot of is er alleen maar omdat er budget voor was.' Maar: 'Een uitzondering vormt de 1100 meter lange colonnade van het prachtige dubbelviaduct dwars door de Bijlmermeer. Een stoer bouwwerk dat zich voor zijn afmetingen niet geneert en door een fijnzinnige detaillering allure krijgt.'⁷³

B. A. J. Spängberg en ir. P. H. van Rhijn kregen voor hun ontwerp van de Amsterdamse metro de Merkelbachprijs 1979 (de driejaarlijkse architectuurprijs van de gemeente Amsterdam). Pi de Bruijn zat in de jury waarin slechts één van de vijf leden, Herman Hertzberger, liever gezien had dat de prijs naar Aldo van Eyck's tehuis voor alleenstaande moeders aan de Plantage Middenlaan was gegaan. Spängberg zegt over het dubbele metroviaduct: 'Met twee enkelsporen kun je de ruimte veel sterker relativeren dan met een enkel viaduct: je hebt nu ruimtelijk twee dingen ter beschikking. Ik denk dat dat die nog al schaallose ruimte tussen die woonblokken sterk ten goede komt: die heeft er een ritme door gekregen. Daarbij komt: nu er twee sporen zijn, valt er zonlicht tussen – en regen – waardoor er op de grond planten kunnen blijven groeien. Als er niets groeit krijg je verloedering.'⁷⁴

105 De metrobaan tussen Ganzenhoef en Kraaiennest.

106 Vissen onder de metrobaan bij het station Ganzenhoef. Op de achtergrond de flat Gouden Leeuw.

NIEUW AMSTERDAM

Wie een aantal jaren geleden had voorspeld dat zich in Amsterdam Zuidoost een van de grootste zakencentra van het land zou ontwikkelen was vermoedelijk voor gek verklaard. Inmiddels bewijzen hoofdkantoren en winkelcentra dat die prognose zo lachwekkend nog niet was. Wat ooit beschouwd werd als een afgeschreven getto lijkt inmiddels een bouwparadijs voor ondernemers te zijn geworden.

Aan het spoor van Amsterdam naar Utrecht, tussen het Amstelstation en Abcoude, ligt het jongste station aan deze lijn: station Bijlmer. Elke tien minuten vertrekt er een metro naar het centrum van Amsterdam. Zes maal per uur stopt er een trein.

Steeds meer mensen stappen hier in en uit. Aan het loket worden nog geen treinkaartjes verkocht, maar daar zal spoedig verandering in moeten komen. In een razend tempo krijgt hier een totaal nieuw landschap van kantoren, parken en wegen gestalte. In de verte zijn naast de twee torens van Duivendrecht de vlakken van de Amsterdamse gevangenis te zien.⁷⁵ Aan de andere kant bepalen de twee kerktorens van Abcoude met daarnaast aan de rand van Amsterdam Zuidoost de contouren van het Academisch Medische Centrum het beeld. Daarvoor ligt het Holendrecht Center en schuin tegenover het station staan de gebouwen van het Atlas-kantorencomplex. Aan de overzijde verrijst een met spiegelend glas beklede driehoekige toren, het Centerpoint. Daar komt ook het voorlopig hoogste gebouw in dit gebied te staan: het vijfenzestig meter hoge hoofdkantoor van computerfirma Bull. Aan de andere kant

van het spoor zijn de woonblokken van de Venserpolder zichtbaar, met daarnaast een opvallend geschilderd stukje Bijlmer-hoogbouw.

Tussen de kantoren van de Koninklijke Bijenkorf Beheer en het met witte tegeltjes beklede hoofdkantoor van de AMRO-bank, liggen twee T-vormige gebouwen, verbonden door een poort onder een ovaal middengedeelte: Nieuw Amsterdam.⁷⁶ Wie het station Bijlmer uitloopt staat meteen op het plein dat gevormd wordt door de twee vleugels van Nieuw Amsterdam. De gevels van aluminium en glas vormen elkaars spiegelbeeld, ze verschillen alleen in kleur van elkaar. Het donkerblauwe en het donkerrode deel hebben dezelfde kleurintensiteit en zijn op een zwartwit-foto volkomen identiek.

Het gebouw staat met de achterzijde over de volle lengte tegen de halfhoge weg. Het lijkt daar alsof er te weinig plaats is om het gehele volume in kwijt te kunnen. Aan de voorzijde blijft daarmee ruimte over voor een immens plein: Nieuw Amsterdam creëert haar eigen stationsplein. De architect, ir. Pi de Bruijn, had duidelijk een hekel aan

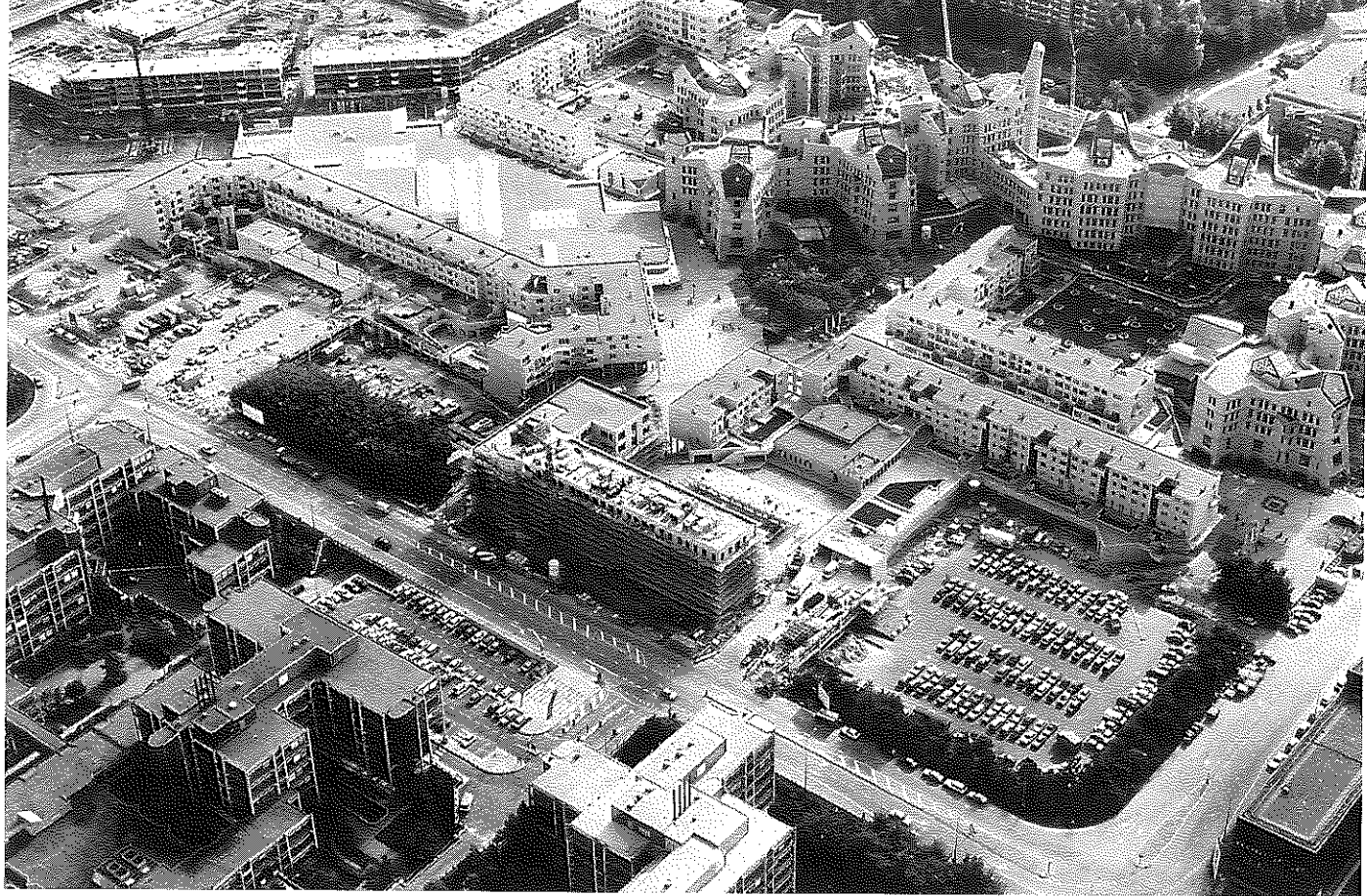
108 Winkelstraat in de Amsterdamse Poort met op de achtergrond de NMB-bank.

tierelantijntjes en versieringen. Het gebouw is sober en van een verpletterende eenvoud, zeker als men het vergelijkt met het hoofdkantoor van de Nederlandse Middenstandsbank dat er pal achter staat. Via de doorgang onder het verbindende middengedeelte bereikt men het hoofdwinkelcentrum van Amsterdam Zuidoost: de Amsterdamse Poort.

Al in 1970 rekende de MBO (Maatschappij voor Bedrijfsontwikkeling), een dochtermaatschappij van de Nederlandse Middenstandsbank, in een brochure voor dat er in de Bijlmermeer, een stadsdeel met in de toekomst meer dan 40.000 inwoners, plaats zou zijn voor een sub-city-center.⁷⁷ In 1972, (toen die ruim 40.000 mensen er inderdaad woonden) zou de eerste paal geslagen moeten worden. De eerste gegadigde voor de bouw van dit winkelcentrum was het Philips Pensioenfonds. Een overdekt en klimaatgeregeld winkelcentrum moest het worden, zoals Parly 2 bij Parijs, of Spreitenbach bij Zürich. Het zou nog vijftien jaar duren

voor die eerste paal ook echt geslagen werd. In 1975 werd er wel een ander overdekt winkelcentrum in de Bijlmermeer opgeleverd: Kraaiennest. Tot voor kort kon deze winkelgalerij moeilijk anders omschreven worden dan als een vies, vochtig hol waar het boodschappen doen een zeer onaangename ervaring was. Kraaiennest is nu, twaalf jaar later, ingrijpend verbouwd. De eigenaresse, Management Onroerend Goed (MOG) uit Den Haag laat nu zien hoe aardig een overdekt winkelcentrum er ook uit kan zien. Dat heeft alles te maken met de gevreesde concurrentie van de Amsterdamse Poort, het hoofdwinkelcentrum dat er uiteindelijk toch is gekomen. Niet gebouwd door het Philips Pensioenfonds, maar door de MBO. De NMB sloeg daarmee twee vliegen in één klap. Op het zelfde terrein, tussen de vier halfhoge wegen bouwde de bank haar nieuwe hoofdkantoor, waar ruim 2500 mensen werken. Die kunnen hun boodschappen doen in het vrijwel tegen het hoofdkantoor aangebouwde winkelcentrum. Bij de bouw van het winkelcentrum de Amsterdamse

109 De Amsterdamse Poort, het hoofdwinkelcentrum van de Bijlmermeer nog gedeeltelijk in aanbouw. Op de achtergrond het NMB-kantoor.

Poort zijn de principes die aan de Bijlmermeer ten grondslag liggen zo veel mogelijk verlaten. Het centrum wordt aan drie kanten ingesloten door halfhoge wegen, aan één zijde zijn de winkels en woningen als een moderne versie van een middeleeuwse stad tegen het bankgebouw van de NMB gegroepeerd. Er zijn verscheidene grote parkeergarages. Boven de winkels, aan relatief smalle straatjes die helaas allemaal Bijlmerplein heten (waarom niet ieder straatje een eigen naam en het centrale plein Bijlmerplein?) zijn woningen gebouwd. In het centrum bevinden zich ook verschillende overdekte winkelgalerijen, voorzien van grote lichtvensters in het dak. Een daarvan is een zogenaamde Shopperhal voor vijftig kleinschalige speciaalzaken. De randen zijn zo veel mogelijk gebruikt voor kantoren die het geluid afkomstig van de omliggende wegen uit het rustige en kraakheldere binnengebied weghouden.

Ton Alberts, de architect van het NMB-gebouw zegt: 'Wij hebben nog voorgesteld dat onze vorm, een soort S

eigenlijk, doorgezet zou worden in het hele hoofdcentrum. Daar hebben we ook plannen voor gemaakt. Het was financieel mogelijk het principe van het NMB-gebouw architectonisch en filosofisch door te zetten. Dan had je een hoofdcentrum gekregen dat heel sterk afwijkt van zijn omgeving, waardoor een zekere harmonie van uitersten in de Bijlmermeer ontstaan zou zijn. Dat is niet gelukt. Men heeft bij de MBO gekozen voor de ouderwetse aanpak. Zo ziet het er ook uit op dit moment. Maar aan de andere kant merk ik nu dat er in veel kringen spijt heerst. We hadden dan een winkelcentrum gemaakt dat in de wereld zijn weerga niet kent.¹⁷⁸

Maar de Amsterdamse Poort zal zeker aan de hooggespannen verwachtingen voldoen: het laatste grote winkelcentrum dat deze eeuw in Nederland is gebouwd is beslist een van de mooiste.

Aan de andere kant van de halfhoge weg, evenwijdig aan het spoor, staat nog zo'n groot gebouw. Het is bijna 500

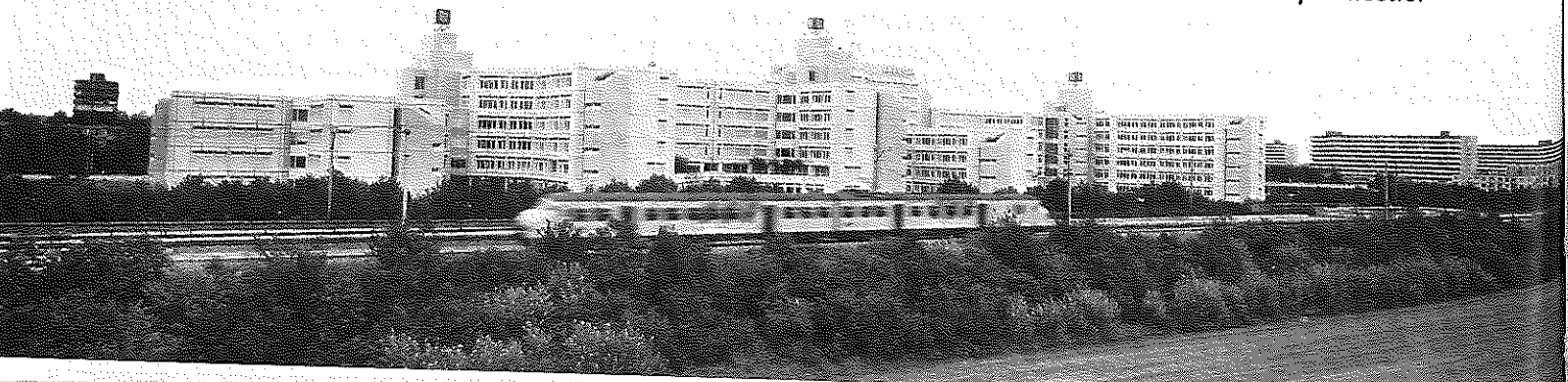
meter lang en bestaat uit een aantal door een lange binnenstraat aan elkaar gekoppelde witte blokken. Het is het nieuwe hoofdkantoor van de AMRO-bank. Dit bankgebouw zal beslist functioneel zijn, terwijl het er voor het personeel waarschijnlijk prettig werken is. Alles wat over de vormgeving gezegd kan worden is dat men het gebouw vergeet zodra men het niet meer ziet. Maar dat was blijkbaar ook de bedoeling. Projectleider voor de AMRO-nieuwbouw in de Bijlmermeer was P. C. Andre de la Porte: 'We wilden niet te veel opvallen, maar we wilden ook geen lelijk gebouw. Het moest een efficiënt en doelmatig gebouw worden dat keurig netjes is. Ook weer geen glazen paleis waarvan iedereen dan zegt, dat het gebouwd is 'van onze centen'. Zo is het precies geworden wat we voor ogen hadden.'⁷⁹

De AMRO-bank is ontworpen door de Rotterdamse architect Hans Boot, van het bureau Van den Broek en Bakema. De bank maakte een keuze uit achttien architecten. Drie van hen mochten een schetsontwerp maken. Degene die het meest inspeelde op de wensen van de bank kwam er als eerste uit. Dat was dus niet per definitie het mooiste ontwerp. 'De eerste architect dacht dat wij vreselijk efficiënt en doelmatig zijn en ontwierp dus een heel strak gebouw, zonder kraak of smaak. Het was het goedkoopste, maar we wilden het niet. De tweede ontwierp een glazen paleis, met veel marmer. Dat wilden we ook niet. Boot had ons computercentrum al gebouwd en heeft vervolgens heel goed ingespeeld op onze eisen.'⁸⁰

Het voorlopige hoogtepunt van wat al enige jaren beschouwd wordt als een van de grootste bouwputten van Europa zal het kantoor van de computerfirma Bull worden. De eerste paal voor dit gebouw, dat met 16 verdiepingen een hoogte van vijftenzestig meter zal bereiken werd op 19 augustus 1987 geslagen door burgemeester Van Thijn. Bull vond de huidige locatie aan

de Vliegtuigstraat in Amsterdam West niet representatief genoeg. Uit een locatie-onderzoek volgden drie alternatieven: Amstelveen, Diemen en Amsterdam Zuidoost. Met deze locaties is men naar drie projectontwikkelaars gestapt. Dat leverde vijf ontwerpen op. Uiteindelijk is gekozen voor het plan van projectontwikkelaar Gongriep (G&S), die ook het Amerika Center (met daarin onder andere Keesings, Texas Instruments, Wrigley en Readers Digest's) en het High Tech Center (Avis, Datex, Markgraaf) neerzette. De projectontwikkelaar is in dit geval verantwoordelijk voor de architectenkeuze. Het gebouw van Bull werd niet speciaal voor deze locatie ontwikkeld, het had ook ergens anders gebouwd kunnen worden. Bij uitzondering is in dit geval de toekomstige gebruiker bekend. De architect, ir. P. J. de Clercq Zubli: 'Wij maken een heleboel anonieme kantoren. Het prettige is dat we in dit geval weten wie van dit gebouw gebruik gaat maken. Zo wordt het een maatpak. Meestal maken wij confectie.'⁸¹

110 Nieuwbouw hoofdkantoor
Bullcomputers.

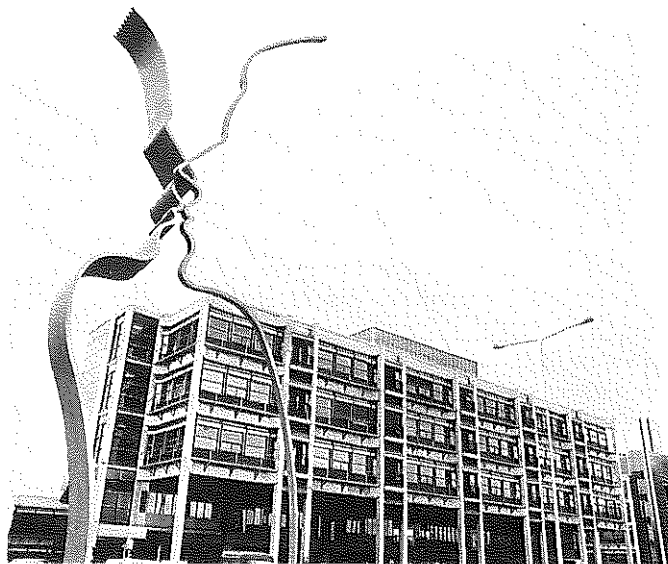
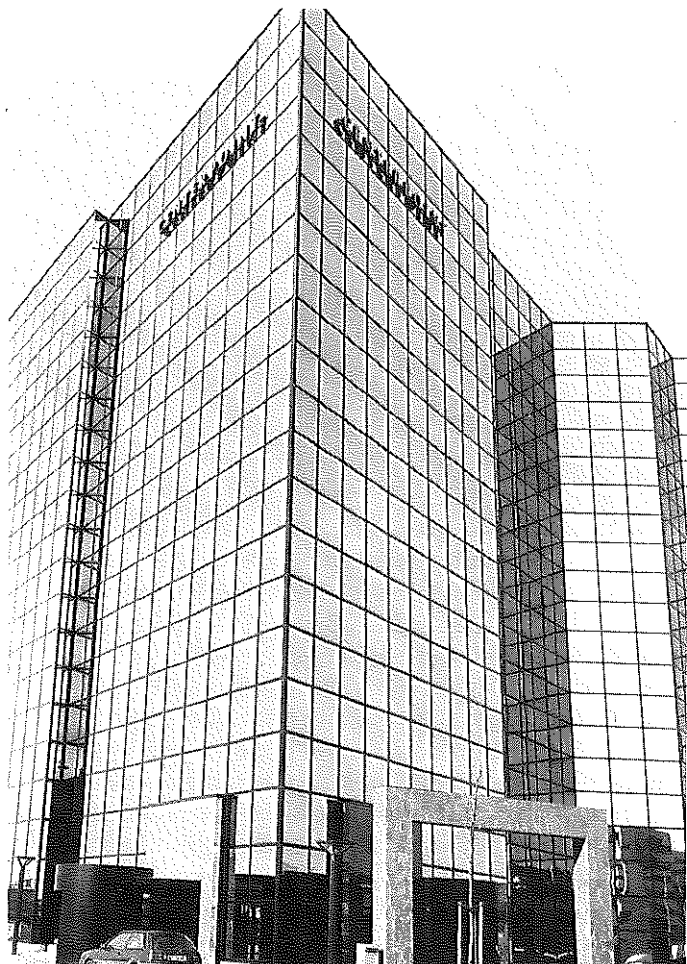
111 Het hoofdkantoor van de
AMRO-bank is een ontwerp van
de Rotterdamse architect Hans
Boot. Het ligt aan de spoorlijn
tussen de metrostations Bijlmer
en Bullewijk.

112 Het kantoorgebouw Nieuw
Amsterdam vormt een poort
tussen het metro- en treinstation
en het hoofdwinkelcentrum de
Amsterdamse Poort.
Nieuw Amsterdam werd gebouwd
door Hillen en Roossen en al
tijdens de bouw verkocht aan ABN
en Nationale Nederlanden. De
architect is Bijlmer-bewoner ir. Pi
de Bruijn. Het gebouw met een
bruto vloeroppervlak van 40.000
m² kostte 100 miljoen gulden.

113 Het kantoor Centerpoint
werd gebouwd door Nationale
Nederlanden VastGoed-beheer,
met een bruto vloeroppervlak van
10.000 m². De bouwkosten
bedroegen 26 miljoen gulden. Het
kantoor is in gebruik bij Elsevier-
dochter Bonaventura.

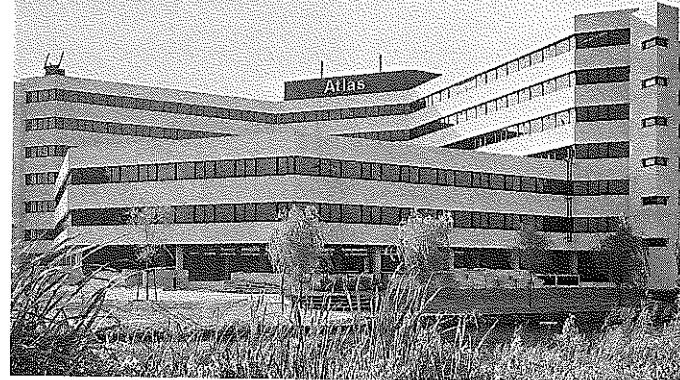
114 'De kus' van Jeroen Henne-
man, voor het kantoor van de
Koninklijke Bijenkorf Beheer.

De hoeveelheid kantooroppervlakte die de afgelopen jaren in Amsterdam Zuidoost werd opgeleverd is gigantisch. Daarbij valt het op dat veel bedrijven moeite doen mét hun eigen gebouw een eigen gezicht te laten zien. Bull bevindt zich daarbij in een tussenpositie. De 38.000 vierkante meter kantooroppervlakte in het kantoorgebouw Nieuw Amsterdam werd gebouwd door projectontwikkelaar Hillen en Roossen voor onbekende toekomstige gebruikers. Dat vereist een flexibele indeling. De projectontwikkelaar slaagde er niet in huurders of kopers te vinden en al tijdens de bouw dreigde een faillissement. Tenslotte besloten de Algemene Bank Nederland en Nationale Nederlanden VastGoed-beheer het gebouw te kopen. Al kan de locatie gerust de beste in Amsterdam Zuidoost genoemd worden, de verhuur kwam traag op gang. Aan het feit dat het gebouw in de Bijlmermeer staat kan het niet liggen. Het gebouw Centerpoint is ook in eigendom bij Nationale Nederlanden VastGoed-beheer en is volledig verhuurd aan Elsevierdochter Bonaventura. Vanwege de leegstand in Nieuw Amsterdam besloot de eigenaar de tweede geplande toren van het Centerpoint-complex voorlopig niet te bouwen.

Toch lijkt het erop alsof het de meeste bedrijven eigenlijk niets kan schelen hun kantoor te vestigen in een wijk die tot voor kort bij velen nog zo'n slechte naam had. De directie van de AMRO-bank nam die beslissing op basis van een bevolkingsonderzoek. Dat werd in 1978 gehouden en daaruit bleek dat er in de woonwijk voldoende administratief personeel beschikbaar zou zijn. Men had toen nog een schreeuwend personeelstekort en was bang niet voldoende mensen te kunnen krijgen, zodat dit argument als een belangrijk voordeel beschouwd werd. Bij de bank nemen ze al jaren geen mensen meer aan, maar men heeft er toch geen spijt van de stap naar Zuidoost gezet te hebben. P. C. Andre de la Porte: 'Er is een tendens, dat heel Nederland het vervelend begint te vinden, die slechte naam van Amsterdam en van de Bijlmer. Heel Nederland moet zich tegenover buitenlanders altijd verdedigen. Iedereen hoopt dat het anders en beter wordt en wil daar aan meewerken. In die zin is het nu een mooie tijd om een nieuw imago op te bouwen en te onderbouwen'.

Misschien kunnen die grote kantoren daar op hun eigen manier een bijdrage aan leveren: 'Die keurige bankmensen die wij natuurlijk zijn, ook de jongeren, met blauwe

115 Het Atlas kantorencentrum werd gebouwd door het PGGM. Bij een bruto vloeroppervlak van 81.700 m bedroegen de bouwkosten 250 miljoen gulden. Gebruikers zijn onder andere Unisys en Fokker.

116 De Amsterdamse Poort.

pakken aan als het enigszins kan, en die keurige secretarissen, als die hier wat uitwaieren, en als die ook een beetje op dat centrum gaan zitten, dan wordt het wat gemêleerder, dat straalt ook uit geloof ik.' En het zou allemaal nog beter worden als mr. G. Ph. Brokx zijn zin krijgt en het de bedrijven verboden wordt een eigen kantine te exploiteren: 'In de Verenigde Staten mag dat niet. Die mensen moeten allemaal naar buiten voor hun eten.' Het zou de plaatselijke middenstand ten goede komen en het straatbeeld verlevendigen.

BLAKKA FOTO

Werd er in het begin van de jaren zeventig nog gesproken over de talloze alleenstaanden en homoseksuelen die de flats in de Bijlmer bevolkten, naarmate hun bestaan een min of meer geaccepteerd verschijnsel in heel Amsterdam werd kwam de nadruk te liggen op het grote aantal bewoners dat gerekend moest worden tot de zogenaamde 'minderheden'.⁸² De Bijlmermeer, ooit bedoeld als doorstromingsgebied voor welgestelden werd Blakka Foto, dat is sranan tongo voor: de zwarte stad.⁸³

Het aantal Bijlmer-bewoners dat de Nederlandse nationaliteit niet bezat was eigenlijk nooit veel hoger dan vijfduizend: twaalf procent van de bevolking, slechts één procent meer dan het gemiddelde voor heel Amsterdam. Daar zat het probleem niet. Het ging om het grote aantal Surinamers. Die mochten dan wel een Nederlands paspoort bezitten, als volwaardige landgenoten werden ze niet beschouwd. Van alle Surinamers die naar Nederland kwamen vestigde een kwart zich in Amsterdam en daarvan kwam weer ongeveer een kwart in de Bijlmermeer terecht.

Tussen 1972 en 1975, toen het aantal rijksgenoten dat naar Nederland kwam met de zogenaamde 'Bijlmerexpres' steeds groter werd weigerde de Nederlandse regering een beleid te voeren dat spreiding van de nieuwe bewoners over het gehele land tot gevolg zou hebben. De toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken prof. mr. W. F. de Gaay Fortman, beschouwde dat als een vorm van deportatie, waar hij niet aan mee wilde doen.⁸⁴ De achterliggende gedachte was dat een goed opvangbeleid het leegstromen van Suriname alleen maar zou bevorderen.

Mr. G. Ph. Brokx, acht jaar staatssecretaris voor Volkshuisvesting kreeg aan het eind van de zeventiger jaren als bewindsman te maken met de zo ontstane situatie. Hij zegt daar nu over: 'Ja, het was ook een ontmoedigingsbeleid: als we die mensen te goed opvangen komen er nog meer. Zo kwamen ze allemaal in de Bijlmermeer terecht. Kijk, de Surinamers kwamen niet aan in Delfzijl, maar op

117 Tijdens het 'Blij met de Bijlmer'-festival in 1986 trad het Winti-gezelschap Blakka Boeba op.

Schiphol. In de Bijlmermeer woonde de familie al. Zwaan, kleef aan. Ze konden vaak ook nergens anders heen.⁸⁵ Het lag voor de hand dat het samenbrengen van twee zo verschillende bevolkingsgroepen als de Surinaamse en de Nederlandse problemen op zou leveren: de Surinamers kwamen in de Bijlmermeer in een heel ander leefklimaat terecht en ondervonden grote aanpassingsmoeilijkheden. De Nederlanders wisten niet veel van Suriname en velen van hen wilden er ook niets van weten. Toch waren het, zoals De Groene Amsterdammer schreef: 'de rijksgenoten die de meeste kleur geven aan de wijk. Zij hingen het eerst de gekleurde lampjes op de galerij, hun kinderen spelen het vindingrijkst buiten, ze kunnen uitstekend een jeugdsociëteit drijven en passen zich soms aanstekelijk zorgeloos aan de hen zo vreemde omgeving aan.'⁸⁶ De aandacht voor de problematiek van de minderheden was op zich terecht. Maar voor de rest van de bewoners leverde deze situatie ook problemen op. De stedelijke overheid wist daarmee geen raad. In Blakka Foto groeide de spanning. Typierend voor de situatie die ontstond was opnieuw Glijphoeve: 'Ik vertrek, niet omdat ik me hier bedreigd voel, maar de zaak is hier vervuild, de flat is één grote pispak. Wij krijgen de rekening van het verleden betaald. De Surinamers komen terughalen wat onze voorouders bij hen weg hebben gesleept. Gelijk hebben ze, maar wij zijn nu wel de

slachtoffers.'⁸⁷ Aan het woord een 32-jarige receptionist die het in het door de gezamenlijke Nederlandse pers als een getto omschreven flatgebouw voor gezien hield. Een ander aspect was het 'criminele gedrag van de kleurlingen'. De criminaliteit zou met name onder de Surinaamse jongeren groot zijn. Op het ministerie van CRM dacht men daar in 1974 gelukkig al tamelijk relativerend over.

118 Het Winti-koor Abaisa tijdens een Winti pré.

Surinamers in Nederland

1960	14.000
1970	48.000
1973	74.000
1974	91.000
1975	120.000

Inwoners op 1 januari 1981:

	Bijlmer- meer	(%)	Rest Zuid- oost	(%)
- Nederlanders	25.734	65,08	11.485	87,09
- Surinamers	8.476	21,43	1.051	7,97
- Antillianen	734	1,86	109	0,83
- Overige buitenlanders	3.021	7,64	361	2,74
- Turken	204	0,52	22	0,17
- Noord Afrikanen	294	0,74	65	0,49
- Noord Mediterraanen	1.081	2,73	93	0,71
Totaal	39.544	100,00	13.186	100,00

Inwoners op 1 januari 1986

	Bijlmer- meer	(%)	Rest Zuid- oost	(%)
- Nederlanders	22.895	55,77	23.387	77,39
- Surinamers	11.454	27,90	4.795	15,87
- Antillianen	1.663	4,05	542	1,79
- Overige buitenlanders	3.802	9,26	1.032	3,42
- Turken	312	0,76	53	0,18
- Marokkanen	371	0,90	194	0,64
- Zuid Europeanen	554	1,36	216	0,71
Totaal	41.051	100,00	30.219	100,00

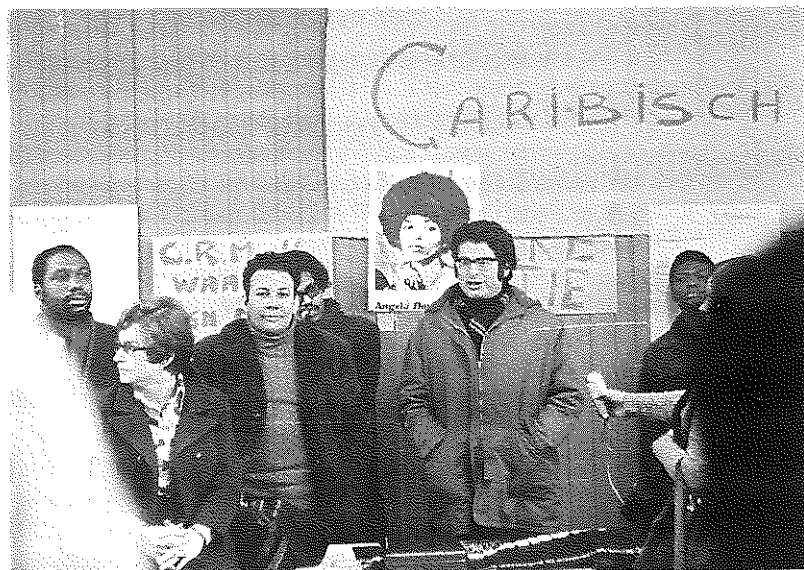
Drs. H. B. Entzinger van de afdeling Onderzoek en Planning: 'Je mag de cijfers over allerlei onderwerpen niet zo maar met elkaar vergelijken. Er wordt gesproken over de grote criminaliteit onder de Surinamers, maar je moet niet vergeten dat er veel jonge rijksgenoten naar Nederland komen. Onder de Nederlanders tussen de 15 en 30 jaar is de criminaliteit ook erg hoog. Als je dat per leeftijdscategorie vergelijkt scheelt het helemaal niet zo veel.'⁸⁸ In februari 1972 kraakten Surinamers en Antillianen een leegstaand schoollokaal om daar het Caraïbisch Centrum in te vestigen. Ze wilden niet langer beschouwd worden als een groep die alleen maar iets komt halen en nooit iets komt brengen. Ed. van Thijn deed aan de kraakactie mee en stelde zich achter het doel van de actie. Hij noemde het kraken van de ruimte 'een ijzersterke zaak, van belang voor ons hele land' en bood aan op de bres te gaan staan

als van de zijde van de overheid tegenactie ondernomen zou worden.⁸⁹ Een van de initiatiefnemers was Leo van Sprang: 'Wij zijn natuurmensen. Hier kun je de natuur niet in. Veel te koud. Maar in die gehorige flattroep moet je weer rekening houden met iedereen. Je kunt geen muziek maken en zo. In het Caraïbisch Centrum willen wij ons eigen gezicht laten zien. Er is hier geen mogelijkheid om uit te gaan. Je kunt alleen maar snert en boerenkool krijgen. We willen specifieke Surinaamse en Antilliaanse gerechten kunnen eten.'⁹⁰

De verschillende groepen in de Surinaamse gemeenschap organiseerden zich. En net als in de 'Hollandse' samenleving zijn er in de Bijlmermeer verenigingen en stichtingen voor allerlei doelgroepen en op velerlei grondslag. Zo zijn er jongerencentra als Kwakoe (genoemd naar een neger slaaf die in opstand kwam), Aswo Mokro (Actieve Surinaamse Werklozen Organisatie), Godó (wat bijenkorf betekent)

119/120 In februari 1972 kraakte een groep Surinamers en Antillianen een leegstaand schoolgebouw om daar het Caraïbisch Centrum in te vestigen. Ed van Thijn, toen nog lid van de Tweede Kamer voor de PvdA deed aan de kraakacties mee en schaarde zich achter het doel ervan: 'een ijzersterke zaak, van belang voor het gehele land'.

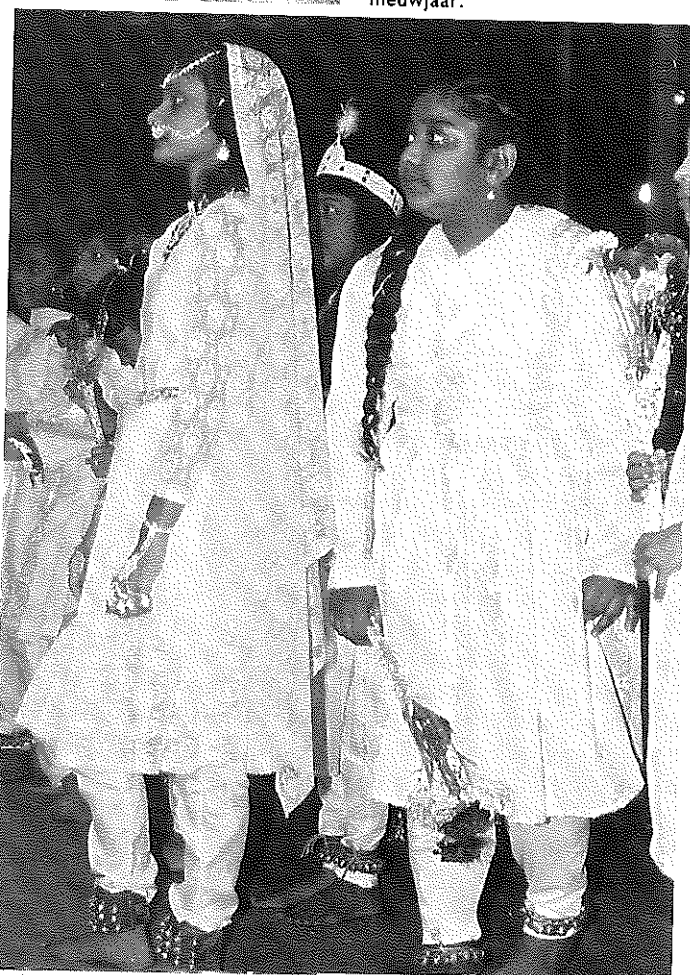

121 De stichting 'Welzijn voor Moslims' liet de moskee 'Jama Masjid Taibah' bouwen. In 1985 werd de moskee, een ontwerp van de Amsterdamse architect Paul Haffmans, geopend.

en de stichting Ishos (Integratie, Scholing, Herscholing, Omscholing en Sport), kinderopvangcentra met namen als Prakiki en Topido ('tot ons plezier is dit ontstaan'), voor de vrouwen de Stichting SVB (Surinaamse Vrouwen Bijlmer), hindoestaanse belangengroeperingen als Om Tryambakam en Prem Sangeethj Samaadj (PSS) en de Islamitische stichting Welzijn voor Moslims.

De Bijlmermeer is een stad zonder kerktorens. Tevergeefs zal men tussen de flats zo'n oerdegelijk Hollands herkenningpunt zoeken. Een katholieke parochie is er natuurlijk wel. Met het gereformeerde en het Nederlands-hervormde geloof kan men ook terecht. En eveneens wanneer men tot de Antiocheens-orthodoxe kerk, de doopsgezinde, de remonstrantse, de evangelische broeder- of de evangelisch lutherse gemeente behoort. Er is zelfs een ontmoetingscentrum van de pinkstergemeente en de getuigen van Jehova hebben er hun koninkrijkszaal.

De verschillende culturele groepen brachten natuurlijk ook hun eigen geloofsovertuiging mee. Zo telt de Bijlmermeer volgens de secretaris-generaal van de stichting Welzijn voor Moslims, Mohammed Idris Roel Lachman, ongeveer 3500 Moslims. Voor hen waren in Amsterdam in verschillende buurten gebedsruimtes ingericht in oude pakhuizen en armetierige houten keten. De stichting van Lachman kreeg voor elkaar dat de eerste echte moskee in de Bijlmer gebouwd werd. De richting in

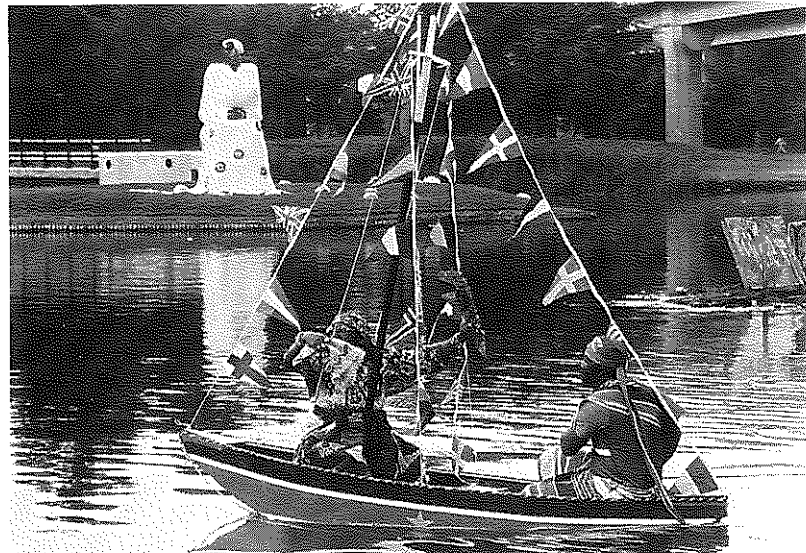

122 Twee Hindoestaanse meisjes in feestelijke kledij vieren Holi Phagwa, het Hindoestaanse nieuwjaar.

de Islam die door de Bijlmermoslims wordt aangehangen sluit aan bij de World Islamic Mission, een internationaal islamitisch gezelschap dat vanuit Pakistan wordt geleid. Op zaterdag 19 januari 1985 werd de moskee Jama Masjid Taibah officieel geopend. Het is een prachtig bouwwerk van de Amsterdamse architect Paul Haffmans, dat op een eigenwijze manier, met de hoofdas gericht op Mekka, contrasteert met het metroviaduct, het station Kraaienest, en andere de Bijlmer typerende constructies. Taibah heeft twee miljoen gulden gekost. De gemeente Amsterdam schonk bij uitzondering tweehonderdvijftigduizend gulden om de voorbereidingskosten te dekken. De rest van het geld kwam uit giften, vooral van de internationale Moslim gemeenschap.

Ook de Hindoes wilden hun eigen tempel. Een mandir, zoals een Hindoetempel genoemd wordt moet natuurlijk ook aan allerlei voorwaarden voldoen. Er moet een meters brede vijver omheen liggen en in tegenstelling tot de mandirs in India die meestal aan één Hindoegod gewijd zijn zou de tempel in de Bijlmer voor alle goden een plaatsje moeten bevatten, zodat alle stromingen er gebruik van kunnen maken. De Hindoe-landen behoren echter niet tot de rijkere naties van de wereld, zoals de olielanden die de moskee mee-financierden. Ook wenst de gemeente Amsterdam geen geld meer beschikbaar te stellen, zodat de bouw van een Hindoetempel voorlopig nog wel een droom zal blijven. De hindoestaanse gemeenschap kent ook haar eigen gebruiken. Zo wordt bijvoorbeeld nieuwjaar gevierd op een dag in maart: de Holi Phagwa. De precieze datum wordt door de priester vastgesteld aan de hand van de stand van de zon. Het feest wordt in Suriname op uitbundige wijze gevierd, maar ook hier heeft de dag niets van haar bijzondere betekenis verloren. Veel Hindoes ontmoeten elkaar in het Mahatma Gandhi Centrum, waar lessen in de hindoestaanse cultuur gegeven worden.

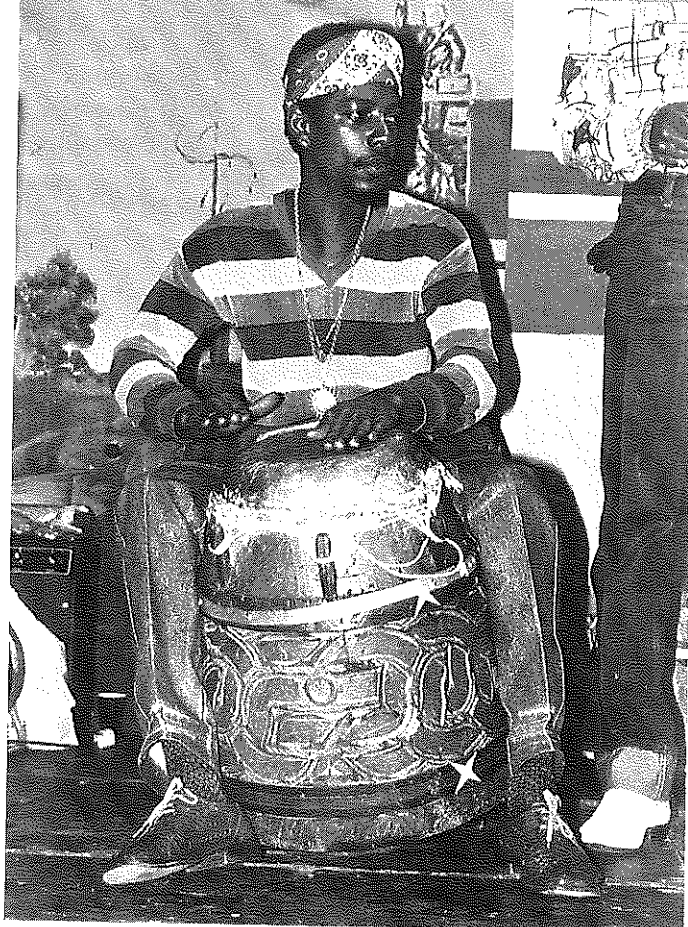
De gelovige creoolse Surinamer is lid van de evangelisch lutherse- of van de evangelische broedergemeente. Naast de ene God, Anana is er ook nog het oorspronkelijk uit Afrika afkomstige natuurgeloof dat Winti heet. Om dat geloof te kunnen belijden is eigenlijk geen gebouw nodig. Soms heeft een bonoeman of een bonoevrouw (zo worden de ingewijden in deze religie genoemd) een tempeltje in

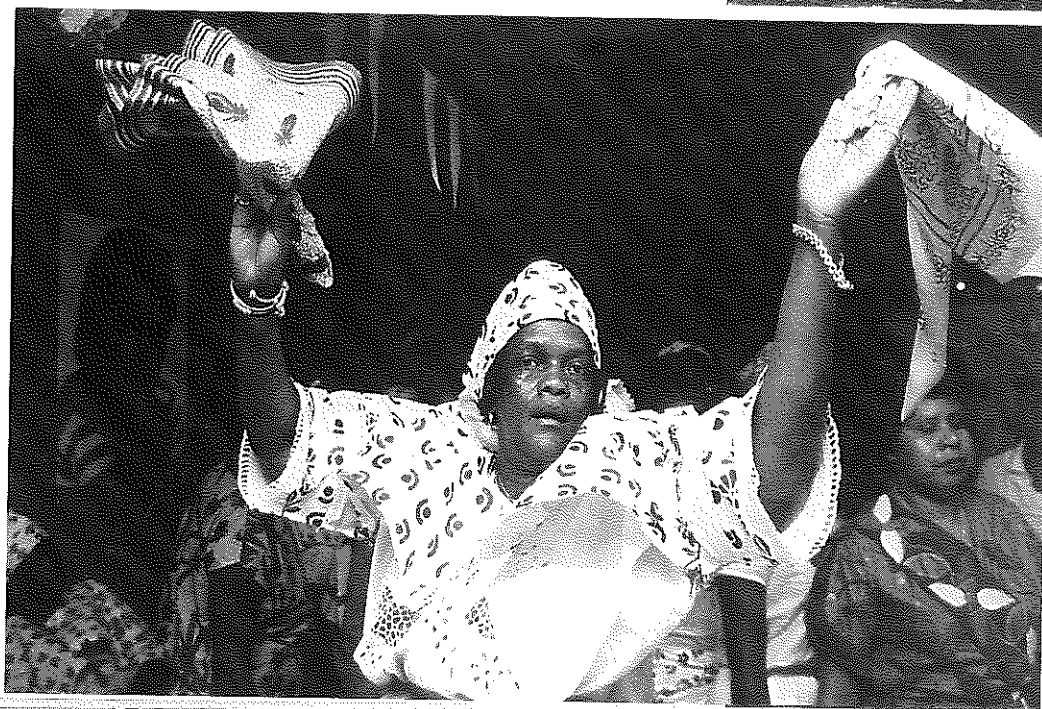
123 In de Grubbezee verscheen het beeld 'moeder Aisa' van de in Israël geboren kunstenaar Chaim Oren. Tijdens het 'Blij met de Bijlmer'-festival in 1986 werd de vijver via een speciaal daarvoor gebouwd bootje door het leeg-gieten van een fles cola in Cola Kreek omgedoopt.

zijn of haar woning. Daarin worden allerlei rituele zaken zoals spiegels, kralen, kruiden, doeken en kleine, bijzondere meubelstukken bewaard. Winti is het geloof in vooroudergeesten, die hun nakomelingen helpen maar zich ook tegen hen kunnen keren. Verder zijn er de natuurkrachten en heeft iedereen een eigen Winti: de Kra. Deze Winti's, afgeleid van wind, maar letterlijk vertaald 'geesten', kunnen communiceren met de mensen. Soms zo maar, in een trance, maar meestal op religieuze bijeenkomsten: Winti-pré's. Het is belangrijk dat de schepper Anana, de andere goden, de vooroudergeesten en de mensen met elkaar in harmonie gebracht worden. Als de nood echt hoog is zal de creoolse Surinamer naar de bonoeman of -vrouw stappen. Soms dient een offer gebracht te worden. Maar het kan ook nodig zijn je zelf, je Kra, te verwennen. Op je verjaardag eet je met je vrienden, maar op tafel komen de spijzen waar je Kra van houdt. Welke spijzen dat zijn vertelt de bonoeman.

Het oorspronkelijke Wintigeloof leefde het sterkst onder de boslandcreolen die in Suriname in een betrekkelijk isolement leefden. De Nederlandse koloniale overheerser heeft het lange tijd verboden. Bij de overstap naar het rijke, welvarende Nederland gingen veel van deze gebruiken verloren. Het was het geloof van de laagste sociale klasse. Winti is nu bezig herondekt te worden: als referentiepunt voor de eigen orde en veiligheid zoekt men het opnieuw op. Men is er van overtuigd dat er wel degelijk Winti-ziektes bestaan, die alleen door ingewijden genezen kunnen worden. De bonoeman kan bij de genezing een belangrijke rol spelen en de Winti-pré kan dienen om die situatie te behouden of te verbeteren. De nieuwe waardering van Winti had tot gevolg dat er muziekgezelschappen en koren ontstonden die Winti-muziek ten gehore gingen brengen. Er werden plaatsen ingericht waar men Winti-pré's kan houden. Daar spelen muziekgezelschappen als Akrema, Alla Kondre en Abaisa. Heel belangrijk zijn daarbij de drums. De drums die gebruikt worden zijn soms eeuwenoud. Ze zijn hét medium tussen de mensen en de geesten. De instrumenten dienen ritueel gewijd te zijn. Ze heten de Apinti Adjida en de Pudja, maar ook andere ritme-instrumenten worden gebruikt, zoals de Kwa Kwa Bangi, een houten bankje, de Sakka's, een soort sambaballen en de Dawra, een bel. Voor- en koorzangers zorgen voor het vocale gedeelte.

124 Drummer van het muziekgezelschap Akrema, tijdens een winti-pré. Hij speelt op een ritueel gewijde drum, de Apinti Adjida.

125 Bonoevrouw van het Winti-gezelschap Abaisa.

De oorspronkelijke invloeden zijn ook terug te vinden in andere Surinaamse muziek. De oervorm van de Afro-Surinaamse muziek is de Winti-muziek die bijvoorbeeld gespeeld wordt door Akrema en Abaisa. Uit de Winti-muziek ontwikkelde zich de Kawina, een meer op vermaak gerichte muziek waarbij de rituele drums vervangen zijn door smalle ronde trommels met aan beide zijden een vel. Kaseko is de vermenging van Winti, Kawina, soul en rythm-and-blues. De drums worden aangevuld met instrumenten die oorspronkelijk uit de militaire drumbands afkomstig zijn, zoals de Scratschi, een grote trom met daar bovenop een bekken en verder blaasinstrumenten zoals saxofoon, trompet en trombone. Het is de muziek die gespeeld wordt door groepen als Trafassi, Oema Soso en de Funmasters.

Een ander opvallend verschijnsel is het vogelkooitje waar sommige Surinamers mee buiten lopen. In die kooitjes zitten kleine tropische vogeltjes: kwa kwa's, waar men zangwedstrijden mee houdt, meestal op zondagochtend. Het moet dan wel warmer zijn dan 20 graden en het mag vooral niet regenen. Twee mannetjes-vogels worden tegenover elkaar gezet en het gaat er om welke vogel in vijf minuten het vaakst aanslaat. Om de vogels tot hun lokroep te bewegen worden de mannetjes vlak voor de wedstrijd bij een vrouwtje gezet. Via een afvaltoernooi

126 De strijd speelt zich niet alleen op het voetbalveld af.

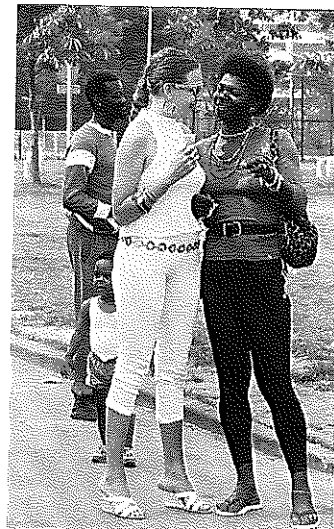
127/128 Op mooie dagen in de lente of in de zomer worden vogeltjeszangwedstrijden gehouden. Het gaat er hierbij om welke 'kwa-kwa' binnen vijf minuten het vaakst aanslaat.

krijgt de eigenaar van de 'beste' vogel een beker. Veel belangrijker is het gokelement. Dat zorgt er ook voor dat de handelswaarde van de beste kwa kwa's, net als voor een uitstekende Nederlandse postduif, tot boven de 3000 gulden kan oplopen.

De Bijlmermeer is een multi-culturele samenleving die door de bewoners zelf is opgebouwd. Een multi-culturele samenleving en geen getto zoals jarenlang voorspeld werd. Voor veel bewoners uit welke bevolkingsgroep dan ook is dat een van de belangrijkste redenen om er te wonen en er te willen blijven wonen. De gezinnen met kinderen die de eengezinswoningen in Gaasperdam verkozen boven de Bijlmerflats bezoeken nog steeds de markten op Kraaiennest en Ganzenhoef, vanwege de gezelligheid. Het Kwakoe-voetbaltoernooi trekt ieder jaar meer bezoekers, uit de directe omgeving, maar ook uit het gehele land. Moskee Taibah is een van de belangrijkste ontmoetingspunten voor de Islamitische gemeenschap in Nederland. Op de

meest uiteenlopende plaatsen in de Bijlmermeer kun je Surinaamse gerechten zoals moksi meti, bakeljauw, kwi kwi's, pom en roti eten. Veel mensen die niet in Nederland zijn geboren zijn deel uit gaan maken van deze samenleving. Dat zal ook zo blijven. Ze kregen hier veelal werk en kinderen die opgroeien tussen twee culturen. De samenleving is in de Bijlmermeer definitief van samenstelling veranderd, en dat is een verrijking van die samenleving.

EEN HUIS MET EEN TUINTJE

De voortvarendheid waarmee men de Bijlmermeer in de beginfase vol zette met hoogbouw maakte allengs plaats voor aarzeling en terughoudendheid. Toen Holendrecht, Venserpolder en Gaasperdam bebouwd werden durfde men deze lijn niet goed door te zetten. Daar ontstond een heel ander stedenbouwkundig beeld. De eentonigheid werd doorbroken – in de ogen van sommigen kwam er de truttigheid voor in de plaats.

Echt tevreden waren alle betrokkenen na het opleveren van de flats in de Bijlmermeer niet. De bewoners eisten zelfs inspraak bij de bebouwing van de zogenaamde Zuid-Bijlmer. Het ene plan na het andere zag het licht. Al in 1971 kwam de Federatie van Woningbouwverenigingen die de verhuurders van de woningen vertegenwoordigde tot de conclusie dat de hoge huren en het gebrek aan variatie een belangrijk struikelblok vormden in de Bijlmermeer. Er moest een eind komen aan het beleid dat tot eentonigheid en onbetaalbaarheid leidde. Het bouwen van flats was nog niet uit de plannen verdwenen. Nog steeds was het de firma Intervam die daarvoor voorstellen mocht ontwikkelen. Nu weer eens met loopstraten over de wegen, dan weer met pleintjes en zonder parkeergarages. Al in 1970 waren de eerste 'sputvakken' in de Zuid-Bijlmer bouwrijp. Pas op 29 november 1974 zou met de bouw van Holendrecht worden begonnen.

De Dienst Stadsontwikkeling kon geen goed meer doen. Amsterdam, ooit door de plannen van Berlage voor Amsterdam-Zuid het Mekka van de stedenbouw genoemd en daarna tientallen jaren onder de bezielende leiding van Van Eesteren toonaangevend op op het gebied van de stedenbouw, bevond zich nu op een doodlopende weg. De stadsontwikkelaars werden node gemist. Het tijdperk van het hobbyisme was aangebroken. Han Lammers werd wethouder Publieke Werken, de dienst waar Stadsontwikkeling nog steeds deel van uitmaakte. Misschien had

131 Op de voorgrond de laagbouw in rijtjes-huizen van Holendrecht-Oost, daarboven Holendrecht-West. Op de achtergrond het Academisch Medisch Centrum.

Lammers gehoord van de gesprekken die Den Uyl ruim tien jaar eerder met de afdeling Stadsontwikkeling gevoerd had, want ook hij verklaarde zijn stedenbouwkundige 'visie' met een lucifersdoosje. Tegen de Volkskrant zei hij: 'Toen ik wethouder was wist ik nauwelijks waar de Bijlmer lag. Goed, ik werd wethouder toen Holendrecht gebouwd moest worden. Ik heb toen heel bewust naar een breuk gestreefd. Ik heb nooit veel theorieën gehad. Ik snap niets van architecten. Ik zei: kijk naar Amsterdam-West, omgeving Olympiaplein en probeer zo iets te bouwen. Het is stedelijk van schaal en toch menselijk. Er mag best iets hoogs bij zitten, maar tot dan toe was het te rigoreus doorgevoerd.' Ter illustratie zet Lammers een lucifersdoosje recht op tafel en klapt het om. 'Kijk, zo ontstond Holendrecht.'⁹¹ Overigens ligt het Olympiaplein in Amsterdam-Zuid.

Het stedenbouwkundig plan voor Holendrecht werd ontwikkeld door de architecten W. G. Quist, (nu Rijksbouwmeester) F. J. van Gool en N. Schippers, in samenwerking met de zes belanghebbende woningbouwverenigingen, het Grondbedrijf, de afdeling Stadsontwikkeling én de dienst Volkshuisvesting. De halfhoge wegen waren hier al aanwezig. Zo kon ontstaan wat mej. ir. J.H. Mulder in haar alternatieve plannen voor de delen D en E van de Bijlmermeer al voorgesteld had: de infrastructuur van de Bijlmermeer gecombineerd met een grondige

132 Woningen van de architect W. Quist in Holendrecht-West.

133 Woningen en winkels van de architect A. Alberts aan het Westbroekplein bij het metrostation Gein. Alberts is ook de architect van het NMB-kantoor.

afkeer van flats – dat werd Holendrecht. Verschillende stedenbouwkundige bureaus vulden Gaasperdam naar eigen inzicht in. Het Amsterdamse architectenbureau Bakker en Bakker ontwierp het door het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds gebouwde Nellestein. De architect van het nieuwe NMB-kantoor A. Alberts bouwde 250 woningen aan het Westbroekplein. Groep 5 bouwde bijna 500 woningen aan de Tongerenstraat en ir. C. Dam verzorgde de omgeving van het metrostation Reigersbos. Daarmee zijn de aardigste projecten wel genoemd. Als klap op de vuurpijl haalde de dienst Volkshuisvesting in 1986 een andere Rotterdamse architect, Rem Koolhaas, naar de Bijlmermeer om dit gebied aan een revisie te onderwerpen. Iedereen lijkt er vrede mee te hebben dat de dienst Ruimtelijke Ordening, zoals de afdeling Stadsontwikkeling tegenwoordig heet, zich steeds minder met dit soort zaken bemoeit. De Rotterdamse architect ir. C. Weeber ontwikkelde in samenwerking met het ingenieursbureau DHV het stedenbouwkundig plan voor de Venserpolder, een gebied

Lammers gehoord van de gesprekken die Den Uyl ruim tien jaar eerder met de afdeling Stadsontwikkeling gevoerd had, want ook hij verklaarde zijn stedenbouwkundige 'visie' met een lucifersdoosje. Tegen de Volkskrant zei hij: 'Toen ik wethouder was wist ik nauwelijks waar de Bijlmer lag. Goed, ik werd wethouder toen Holendrecht gebouwd moest worden. Ik heb toen heel bewust naar een breuk gestreefd. Ik heb nooit veel theorieën gehad. Ik snap niets van architecten. Ik zei: kijk naar Amsterdam-West, omgeving Olympiaplein en probeer zo iets te bouwen. Het is stedelijk van schaal en toch menselijk. Er mag best iets hoogs bij zitten, maar tot dan toe was het te rigoreus doorgevoerd.' Ter illustratie zet Lammers een lucifersdoosje recht op tafel en klapt het om. 'Kijk, zo ontstond Holendrecht.'⁹¹ Overigens ligt het Olympiaplein in Amsterdam-Zuid.

Het stedenbouwkundig plan voor Holendrecht werd ontwikkeld door de architecten W. G. Quist, (nu Rijksbouwmeester) F. J. van Gool en N. Schippers, in samenwerking met de zes belanghebbende woningbouwverenigingen, het Grondbedrijf, de afdeling Stadsontwikkeling én de dienst Volkshuisvesting. De halfhoge wegen waren hier al aanwezig. Zo kon ontstaan wat mej. ir. J.H. Mulder in haar alternatieve plannen voor de delen D en E van de Bijlmermeer al voorgesteld had: de infrastructuur van de Bijlmermeer gecombineerd met een grondige

132 Woningen van de architect W. Quist in Holendrecht-West.

133 Woningen en winkels van de architect A. Alberts aan het Westbroekplein bij het metrostation Gein. Alberts is ook de architect van het NMB-kantoor.

afkeer van flats – dat werd Holendrecht. Verschillende stedenbouwkundige bureaus vulden Gaasperdam naar eigen inzicht in. Het Amsterdamse architectenbureau Bakker en Bakker ontwierp het door het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds gebouwde Nellestein. De architect van het nieuwe NMB-kantoor A. Alberts bouwde 250 woningen aan het Westbroekplein. Groep 5 bouwde bijna 500 woningen aan de Tongerenstraat en ir. C. Dam verzorgde de omgeving van het metrostation Reigersbos. Daarmee zijn de aardigste projecten wel genoemd. Als klap op de vuurpijl haalde de dienst Volkshuisvesting in 1986 een andere Rotterdamse architect, Rem Koolhaas, naar de Bijlmermeer om dit gebied aan een revisie te onderwerpen. Iedereen lijkt er vrede mee te hebben dat de dienst Ruimtelijke Ordening, zoals de afdeling Stadsontwikkeling tegenwoordig heet, zich steeds minder met dit soort zaken bemoeit. De Rotterdamse architect ir. C. Weeber ontwikkelde in samenwerking met het ingenieursbureau DHV het stedenbouwkundig plan voor de Venserpolder, een gebied

134 Venserpolder naar een stedenbouwkundig ontwerp van ir. C. Weeber. Op deze foto het woonblok dat deze architect er zelf bouwde.

135 Weeber is een architect zonder idealen, zegt zijn collega Rem Koolhaas. In de Venserpolder keerde Weeber terug naar de Amsterdamse traditie van het gesloten bouwblok. Venserpolder is een wijk met op zich de nodige kwaliteit: de aansluitingen met het omliggende gebied zijn echter volledig verwaarloosd, de straten lopen van 'niets naar nergens'.

dat wordt ingesloten door de spoorlijn, de metro en de kantoren van Diemen Zuid. In 1984 werd een groot gedeelte van de bijna 3500 woningen opgeleverd. Weeber keerde terug naar het gesloten bouwblok, zoals dat in Amsterdam Zuid met zo veel succes werd toegepast. De directeur van de dienst Ruimtelijke Ordening, ir. A. Oskam zegt: 'Daar zijn we buiten gehouden. Dat gebeurt wel meer.'⁹² Rem Koolhaas vindt de Venserpolder een van de waardigste woongebieden die in de jaren tachtig in Nederland gebouwd zijn, maar zegt hij, 'daar is natuurlijk niet veel mee gezegd. Het zegt meer over de jaren tachtig dan over Carel Weeber. Het heeft in ieder geval kwaliteit. Carel Weeber is iemand die er prat op gaat dat hij geen illusies heeft. Wat hij met de Venserpolder wil zeggen is dat eigenlijk alle andere modellen, met een veel opener structuur, illusies zijn.'⁹³

De Venserpolder bestaat uit gesloten bouwblokken en straten. Ir. H. de Boer, die meewerkte aan de plannen voor de Bijlmer zegt erover: 'Het jammere van de Venserpolder is dat het een incident is. Het is ingebed in een omgeving die op een heel andere leest geschoeid is. Relaties met stations zitten er eenvoudigweg niet in, een doorgaande fietsroute houdt zo maar op. De straten gaan van niets naar nergens. Maar op zich zelf is het idee om weer naar de traditionele straten terug te gaan, de auto's er langs te zetten en de bekende woonblokken weer te bouwen niet zo slecht.'⁹⁴

Zo werd de Bijlmermeer omringd door anti-Bijlmers. De nieuw gebouwde woningen dienden vooral om de overloop tegen te gaan. Maar de bewoners van de Bijlmermeer werd er mee duidelijk gemaakt dat het gemeentebestuur een fout gemaakt had en dat zij eigenlijk verkeerd woonden.

Rem Koolhaas zegt: 'Ik vind het ongelofelijk jammer dat al die reacties op de Bijlmer eigenlijk geen reacties zijn maar domweg de Bijlmermeer negeren, en terugvallen op eerdere modellen. Ik denk dat het stukken interessanter zou zijn geweest om een bepaald idee niet te herhalen maar iets te ontwikkelen. Te kijken wat er fout is en wat er goed is met de Bijlmer, om via een soort cultivering of een dialectisch proces te komen tot vernieuwingen.' En ir. H. de Boer: 'Ik vind het probleem met Gaasperdam dat het helemaal niet meer in de Amsterdamse traditie past. Wat daar aan bloemkooltjes en dingetjes is neergelegd dat is gewoon flirten met de truttigheid. Daar herken ik echt niets meer in van waar Amsterdam altijd zijn bekendheid aan heeft ontleend.'

Voor stedenbouwkundigen en architecten zal de discussie ongetwijfeld interessant zijn, de bewoners hadden er minder boodschap aan. De bewoners van Gaasperdam en Holendrecht Oost bij voorbeeld kozen voor een eengezinswoning die ze of konden huren of konden kopen. Ze wilden liever niet verhuizen naar Almere, Lelystad of een van de andere overloopgemeentes. Bas Mol en Susan van Keulen woonden tien jaar in de Bijlmermeer.⁹⁵ Toen hun eerste kind geboren was besloten ze ook naar een eengezinswoning in Gaasperdam te verhuizen. Het huis is weliswaar een stuk kleiner, maar wel goedkoper en het heeft een tuin. Mol is geboren en getogen in de Indische Buurt, in Amsterdam Oost, van Keulen groeide op in Duivendrecht. Als hij nu in de Indische Buurt komt vindt Mol de buurt zo veranderd dat ze voor hem al lang niet meer het ideaalbeeld vormt van hoe hij zou willen wonen. Van Keulen was heel enthousiast over de Bijlmer. Supersonisch modern, je kon zonder nat te worden of uit te glijden naar je woning lopen en ook de kunstwerken in de parken waren heel futuristisch en eigentijds. Van Keulen: 'Op zondag gingen we door die prachtige architectuur wandelen.'

Ze woonden in de Bijlmermeer toen deze wijk bruiste van de activiteiten. Dat maakte het gezellig. Daardoor leerden

136 Veel voormalige Bijlmerbewoners kozen uiteindelijk toch voor een 'huis met een tuintje', 'omdat je met die kinderen zit'.

ze veel mensen kennen. De bewoners waren solidair met elkaar. Dat werd later een stuk minder toen erg veel mensen verhuisden. De kennissen trokken weg omdat ze kinderen kregen of gewoon omdat ze voor het geld dat ze voor die flats moesten betalen een woning konden krijgen met een tuin. Van Keulen: 'Niet omdat ze het niet meer gezellig vonden, maar vooral omdat ze te veel moesten betalen.'

Het tweetal is ook weggegaan omdat de flat erg snel

137 Woningen in Holendrecht-Oost. Op de bakfiets PPR-deelraadslid, actievoerder en buurtwerker Toon Borst.

achteruitging. In een jaar tijds waren aan de ene kant drie keer nieuwe burens komen wonen. De flat had meer weg van een hotel, maar dan een slecht hotel met veel te weinig personeel. De bewoners interesseerden zich minder voor hun omgeving. Van Keulen: 'Ik had het idee altijd op vakantie te zijn, volgende week gaan die weg en die daar zijn komen wonen gaan dan al weer weg.' Mol: 'Je werd altijd in het defensief gedwongen, dat je in de

Bijlmermeer woonde, je moest je altijd verdedigen.' Ze vinden dat in Gaasperdam het woongenot hoger ligt en dat als je het tegen elkaar afweegt de balans doorslaat naar het huis dat ze nu hebben. Van Keulen: 'Het is hier natuurlijk wel allemaal op een rijtje gezet en die huizen hier stellen eigenlijk niet veel voor. Als je de Bijlmer gewend bent, de ruimte, het valt hier boven wel mee met de slaapkamers, maar de huiskamer, als je visite hebt, je

138 In Gaasperdam hebben niet alleen de huizen een tuintje: er zijn ook grote complexen met volkstuinten voor het kweken van groenten en bloemen aangelegd.

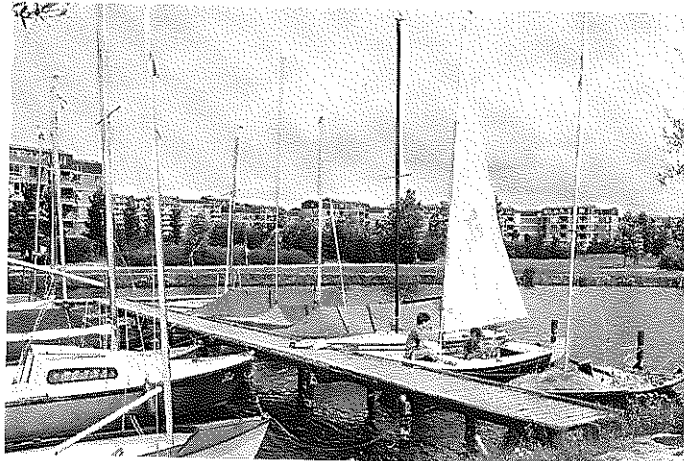

wordt hysterisch, het is afschuwelijk. Daar wil ik m'n huis niet mee afkraken want ik ben er echt erg gelukkig mee, maar ik noem het vaak wel een caravan. Want het is echt zo achter elkaar gezet. Toch, als je kunt kiezen tussen een flat in de Bijlmermeer of dit, dan kies ik voor het eengezinshuis, vooral omdat je met die kinderen zit.' De akties en de gezelligheid van tien jaar geleden in de Bijlmermeer vinden ze in 'Reigersbos 4' niet terug. Het is er vrij gezapig. De kinderen spelen met elkaar. De ouders maken praatjes, door de kinderen krijgen ze contact. Ze staan ook bij de school op hun kinderen te wachten. Van Keulen: 'Maar dat zou ook in een flat zo zijn als je daar allemaal kinderen had.' Ze gaan nog graag naar Ganzenhoef, de gezellige markt, met al die buitenlandse mensen. 'We gaan vaak naar het Kwakoe-toernooi kijken. Daar straalt echt gezelligheid vanaf, wat het voor ons juist aantrekkelijk maakt om hier te blijven wonen.'

Voor Rem Koolhaas is het niet genoeg dat de mensen die in Gaasperdam wonen het er gewoon naar hun zin hebben. Koolhaas: 'Ik vind dat echt een ongelooflijk schandalige terugval in een soort waardoeloesheid waarvan ik het feit dat de mensen daar met plezier wonen geen argument genoeg vind om het ook te accepteren. De architectuur daar is over het algemeen ontzettend lelijk maar ook de hele opzet is ongelooflijk bot. Ik bedoel: van alles wat daar staat, dus van al die modellen, bestaan

betere voorbeelden. Het is daarmee niet alleen een terugval, maar ook een verslechtering zelfs van die modellen die er dan in verwerkt zitten. Kortom, daar schiet je echt niets mee op.' Nagemaakt, maar ook nog slecht nagemaakt. Alberts, de 'antroposofische' architect van het nieuwe NMB-kantoor op het Bijlmerplein denkt daar duidelijk anders over: 'Ik vind teruggaan naar iets wat al gebeurd is inderdaad niet juist. Dat is niet goed, we moeten juist telkens iets nieuws vinden. Maar aan de andere kant moet ik zeggen dat ik Gaasperdam toch wel weer dichterbij de mens vind staan. Het zijn wat kleinere opdrachten geweest en er is dus wat meer variatie. Het individu vindt zich er meer in terug, dat gevoel krijg ik toch als ik er doorheen loop. Het heeft toch wat meer van de mens. Een archiefsysteem van dertienduizend maal hetzelfde is daar niet te vinden. Dat is een vooruitgang.'⁹⁶ En ir. H. de Boer: 'Het liefste had je dan het hele gebied ten zuiden van de Gaasperdammerweg weer opnieuw willen ontwikkelen, samenhangend, niet dat je daar nog restanten uit het verleden ziet liggen. Dat is toch jammer. Zo'n groot gebied met zo veel los-zand-effecten.'

139 De wethouder voor de Volkshuisvesting in Amsterdam, J. Schaefer slaat samen met J. van der Dussen, directeur bij het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, de eerste paal van Geindrie-dorp. Op de achtergrond maken de bewoners duidelijk dat ze niet onverdeeld enthousiast zijn.

140 Jachthaven aan de Gaasperplas; op de achtergrond Nellestein.

141 'Gaasperdam past helemaal niet meer in de Amsterdamse traditie, wat daar aan bloemkooltjes en dingetjes is neergelegd is gewoon flirten met de truttigheid'.

HET GERAAMTE IS GOED

Vaak wordt vergeten dat tal van bewoners zich in de loop der jaren wel degelijk thuis waren gaan voelen in de Bijlmermeer. Dat neemt niet weg dat het er nog steeds niet goed ging. Aan analyses, activiteiten, overleg en plannen geen gebrek, maar echt zoden aan de dijk zette het allemaal niet. Langzaam dreigde de Bijlmer weg te zakken in het moeras dat ze ooit geweest was.

Twee figuren uit de landelijke politiek hebben in de vroege en in de meer recente besluitvorming rond de Bijlmermeer een belangrijke rol gespeeld. Dr. J. J. M. den Uyl was wethouder van Publieke Werken in Amsterdam toen de plannen voor de stadsuitbreiding gemaakt en goedgekeurd werden. Hij was daarna fractievoorzitter, premier, minister en politiek leider van de grootste partij in de Tweede Kamer. Mr. G. Ph. Brokx was de afgelopen tien jaar woordvoerder voor het CDA inzake de volkshuisvesting. Acht jaar lang was hij staatssecretaris, eerst in het kabinet-Van Agt I, van december 1977 tot september 1981, daarna in het eerste en nog een paar maanden in het tweede kabinet-Lubbers, van november 1982 tot oktober 1986. De beide politici blijken een tamelijk eensluidende mening te hebben over de oorzaken van de problemen in de Bijlmermeer. Ze zijn ook opmerkelijk positief over de mogelijkheden die deze bijzondere wijk in hun ogen nog steeds biedt. Den Uyl zegt: 'De Bijlmer kreeg een slechte naam die ze stedenbouwkundig naar mijn diepe overtuiging niet verdiend heeft.' En Brokx: 'Het zijn prima flats, daar is niets mis mee.'⁹⁷

Den Uyl noemt vier redenen waarom het met de Bijlmermeer fout is gegaan. Ten eerste het sterk afnemende geboortecijfer na de introductie van de pil, vervolgens de grote toestroom van minderheden, veroorzaakt door de (aanstaande) onafhankelijkheid van Suriname. Dan de economische crisis, waardoor de koopkracht stagneerde

en zelfs achteruit ging, mede door de stijging van de gasprijzen. En tenslotte, maar zeker zo belangrijk: het volgens hem desastreuze overloopbeleid. Den Uyl: 'De Bijlmer vraagt veel onderhoud en veel gemeenschappelijkheid. Daar heeft het lang aan ontbroken. De problemen waren te voorkomen geweest, als men, toen bleek dat er een geboortechteruitgang inzette, in de jaren zeventig gestopt was met de overlooppolitiek. Maar het bouwen in Almere, Lelystad, Purmerend, Hoorn, Alkmaar, Uithoorn, is nog tien jaar voortgezet en dat heeft een geweldige uitholling van de Bijlmer betekend.' Door de gezamenlijke Amsterdamse woningbouwverenigingen zou dit beleid later betiteld worden als 'bouwen voor de leegstand.'⁹⁸ Het kabinet-Den Uyl ging er vanuit dat de woningnood vrijwel voorbij was. Daarentegen verhoogde Brokx het aantal nieuw te bouwen woningwetwoningen van twintig-tot dertigduizend per jaar. 'Dat was in de tijd van Bestek '81. De prognoses aan het eind van de jaren vijftig waren dat we in het jaar 2000 in Nederland met twintig miljoen inwoners zouden zitten. Later bleek bovendien dat door echtscheidingen, maar ook door de jongerenhuisvesting en vooral door de migratie en de gezinshereniging de woningnood veel groter was dan verondersteld. Dat kon nooit opgevangen worden in de steden. Er zou een buitengewoon grote maatschappelijke spanning zijn ontstaan als er in de overloopp gemeenten niet doorgebouwd was. Dat ben ik niet met Den Uyl eens.' Een veel grotere fout die bij het bouwen van Almere en Lelystad, maar

vooral in de Bijlmermeer gemaakt werd was dat eerst de woningen gebouwd werden en jaren daarna de voorzieningen pas kwamen. Brokx: 'In het buitenland doen ze dat allemaal anders. Daar leggen ze eerst de infrastructuur neer. Wij bouwen eerst de woningen, en nu zijn we de spoorweg naar Lelystad pas aan het aanleggen. Daar zit een tijdsverschil tussen van twintig jaar. Intussen staan in Lelystad veel woningen leeg.' Den Uyl: 'Lelystad is er nog veel beroerder aan toe dan Almere en de Bijlmer. De Bijlmermeer, daar zit nog perspectief in. Ik zie daar meer kansen dan in Lelystad.'

Van groot belang was het huurbeleid dat door het departement van Volkshuisvesting gevoerd werd. In de Bijlmermeer was het tien jaar lang de reden van bestaan van het Comité Huurverlaging. Ook landelijk was er oppositie tegen. Brokx is trots op drie belangrijke wetten die hij als bewindsman van zijn handtekening heeft voorzien: de wet op de dorps- en de stadsvernieuwing, de huurprijzenwet woonruimte en de wet individuele huursubsidie. De laatste ziet hij als een onmisbaar middel om de stadsvernieuwing op gang te brengen en te houden. De huurprijzenwet relateert de kwaliteit van de woning via een puntenstelsel aan de huur. Maar zegt Brokx: 'Als je een inkomen hebt dat niet hoog genoeg is om die huur zelf te kunnen bestuiveren moet je toch redelijk kunnen wonen. Dan krijg je huursubsidie. Daar heb ik ook altijd voor gevochten.' Dat puntenstelsel zit vreemd in elkaar. De stedenbouwkundige en de architectonische kwaliteiten van de Bijlmermeer blijken een groot aantal punten op te leveren: de meeste punten zelfs van heel Amsterdam. Hier lijkt iets niet te kloppen: de woningen die volgens de normen van de wet het hoogste aantal punten krijgen blijken in Amsterdam het minst geliefd te zijn. Maar, zegt Brokx nogmaals: 'Het zijn prima flats, er is niets mis mee. Het huurverhogingsbeleid is een nationaal beleid en geldt dus voor alle huizen. Je kunt niet zeggen: de Bijlmer is een aparte zaak, dus daar laat ik het niet voor gelden.'

De oud-staatssecretaris noemt nog een oorzaak die tot problemen aanleiding gaf: de werkwijze van de corporaties. In de Bijlmer waren eerst veertien en later twaalf verschillende verhuurders actief. Een aantal flats werd beheerd door twee, soms wel drie woningbouwverenigingen. Dat leidde tot grote verschillen. Brokx: 'Er zijn

tallose delen waar de bewoners hun flat probleemloos huurden. Die mensen zeiden: bij mij is niets aan de hand. Er zijn natuurlijk toch woningbouwverenigingen geweest die er op enigerlei manier in geslaagd zijn om geen Surinamers toegewezen te krijgen als er een woning leeg stond. Als Onze Woning, of Pas Buiten of hoe ze allemaal mogen heten, zegt: we hebben geen ruimte, dan moet dat toch opgelost worden. Het is een groter wordende cirkel: er staan flats leeg, daar komen Surinamers wonen, er komen er nog meer leeg. In een andere flat kwam zo'n proces niet op gang, daar waren de mutaties veel minder.'

Ook al waren er in veel woongebouwen geen problemen, het ging niet goed met de Bijlmer. Aan activiteiten, zowel van de bewoners als van de verantwoordelijke bestuurders, ontbrak het niet. En zie: 'Er komt een omstreden professor naar de Bijlmer' schreef Frits van Exter in augustus 1979 in Trouw. Die professor was Oscar Newman, architect en criminoloog die met zijn boek 'Defensible Space' in de Verenigde Staten furore heeft gemaakt.⁹⁹ Op een congres had het hoofd van de afdeling verenigingswoningen bij de dienst Volkshuisvesting van de gemeente Amsterdam, Martin Essenberg, de professor ontmoet en gevraagd naar de Bijlmermeer te komen.¹⁰⁰ Newman wil in 'Defensible Space' aantonen hoe de woonomgeving er toe bijdraagt dat bewoners slachtoffer worden van misdadigers. Volgens Newman zijn er drie belangrijke oorzaken aan te wijzen die leiden tot hogere criminaliteit:

- de aanwezigheid van veel alternatieve ontsnappingsroutes;
- het gebrek aan sociale controle;
- anonimiteit, veroorzaakt door het onpersoonlijk karakter van dit soort gebieden, waar niemand iemand kent.

Voor de veiligheid van de bewoners beveelt Newman camera's, hekken, wachttorens, sloten en beveiligingsambten aan. Er bestaat volgens de professor een direct verband tussen de woonvorm en de omvang van de criminaliteit. Jac. van Weringh, hoogleraar criminologie aan de Universiteit van Amsterdam noemde de bewijzen die Newman daarvoor in zijn boek levert 'losse flodders'.¹⁰¹ Op 6 augustus 1979 kwam Oscar Newman op Schiphol aan. Enig gevoel voor humor kon de hoogleraar niet ontzegd worden: op zijn jasje had hij een bordje gespeld

143 De Amerikaanse architect en criminoloog prof. dr. O. Newman werd door het gemeentebestuur van Amsterdam uitgenodigd als adviseur bij het oplossen van de 'knelpunten' die zich voordeden in de Bijlmermeer. Zijn bezoek deed al voor zijn aankomst veel stof opwaaien. Bij zijn aankomst op

Schiphol maakte hij meteen zijn aanpak en ideeën kenbaar.

met daarop: 'De Verlosser' en op zijn koffertje stond: 'Goedkope Oplossingen'. Dat laatste klopte alleen waar het de aard van de oplossingen betrof. De voorzitter van de door de gemeente Amsterdam ingestelde werkgroep die het onderzoek begeleidde, wethouder Michael van der Vlis, verzette zich fel tegen het voorstel van Newman om de bewoners te gaan selecteren naar inkomen, gezinsgrootte en leeftijd. De hoogleraar dacht in iets te Amerikaanse rassentegenstellingen. Amsterdam had zich het geld voor Newman's bezoek gevoeglijk kunnen besparen.

In de Bijlmermeer ontstond een golf van protest toen bleek dat de omstreden Amerikaanse professor de woonwijk met een bezoek zou vereren. De bewoners besloten zelf een rapport te schrijven met daarin een opsomming van alles wat er volgens hen mis was aan de wijk: de knelpunten. Alle problemen werden netjes uitgezocht, geordend, de oplossingen hier en daar wetenschappelijk onderbouwd en daarna opgeschreven. Het gemeentebestuur besloot van het kwart miljoen dat beschikbaar was voor onderzoek naar Bijlmerproblemen 50.000 gulden (hetzelfde bedrag dat Newman gekregen had) voor de bewonersnota beschikbaar te stellen. Als mooi pocketboekje met de titel 'Van de Bijlmer méér maken. Een deltaplan voor de Bijlmermeer'¹⁰² kon deze nota nu uitgegeven worden. 'De Bijlmer is in vele opzichten een miskleun van een aantal bestuurders, stedenbouwkundigen, planners en andere deskundigen. Maar de Bijlmer is beslist geen hopeloos geval zoals dat vaak voorgesteld wordt'. Met die twee zinnen begon de knelpuntennota. Ze werden in alle landelijke dagbladen geciteerd.¹⁰³ De nota behandelde vooral de oplossingen voor alle, al jaren bekende problemen. Een van de belangrijkste voorstellen, naast de gewenste huurverlaging, was het onderbrengen van alle woningen in één Bijlmercorporatie. Van de aanbevelingen is het grootste gedeelte na zeven jaar gehonoreerd. Andere knelpunten zijn er voor in de plaats gekomen. Helemaal ideaal wordt het natuurlijk nooit.

Gevolg was dat men de bewoners uitnodigde zitting te nemen in de zogenaamde beheersgroep, die de gemeente Amsterdam in de Bijlmermeer ingesteld had. Twee jaar lang vergaderden ze met vriendelijke en zeer welwillende ambtenaren, maar veel vooruitgang zat er niet in. De beheersgroep had nauwelijks enige status binnen het logge bureaucratische gemeenteapparaat. Meer dan bewegwijzering op de fietspaden en de toewijzing van gratis tuintjes op verschillende plaatsen op het maaiveld leverde het overleg niet op. Op 29 oktober 1981 vond een speciale vergadering van de raadscommissies voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting in de Bijlmermeer plaats. Daar werden de knelpunten-rapporten besproken. De gemeenteraadsleden drongen er bij het college op aan de beheersgroep om te zetten in een projectgroep, zodat er efficiënter gewerkt zou kunnen worden. De probleemflat

Gliphoeve vroeg om een krachtige aanpak, maar ook de leegstand die elders in de Bijlmer begon op te treden. De beheersgroep bereidde de totale verbouwing van deze flat voor en ook de herinrichting van het maaiveld. Voor de uitvoering van die plannen was een krachtige organisatie in de Bijlmer een vereiste. Wethouder Schaefer greep in. Zonder de betrokken ambtenaren, met wie al twee jaar werd gepraat in te lichten besloot het college van B&W een projectbureau met verregaande uitvoerende bevoegdheden in de Bijlmermeer in te stellen. Ir. P.J. Bos zou de projectleider worden. 'Iemand die perfect in staat zou zijn om in Alaska een pijpleiding aan te leggen, binnen het bestaande budget én op tijd', zo werd de door Schaefer en Van der Vlis uitverkoren projectleider voorgesteld. Ir. M. Klaren was de stuwende kracht in de beheersgroep, stedebouwkundige en bij de dienst Volkshuisvesting verantwoordelijk voor de bebouwingsplannen van de Groesbeekdreef, Hoptille en Haardstee. De Nieuwe Bijlmer noteerde uit zijn mond: 'De nieuwe groep mensen weet grotendeels van toeten noch blazen en bestaat uit gefrustreerde ambtenaren.' Een week later werd die zinsnede op zijn verzoek gerectificeerd. Er moest staan: 'De nieuwe groep mensen weet grotendeels van toeten noch blazen en de oude beheersgroep bestaat uit gefrustreerde ambtenaren.'¹⁰⁴ Er zou de komende jaren

144 Staatssecretaris mr. G. Ph. Brokx van Volkshuisvesting arriveert bij Ganzenhoef voor het symposium dat op 17 maart 1983 over de Bijlmermeer werd gehouden.

Kamer voor de PSP André van Es (eerste rij rechts) ook de projectwethouder voor de Bijlmermeer Michael van der Vlis (daarnaast) en Jan de Jong, voorzitter van de Federatie van Amsterdamse Woningcorporaties, (eerste rij links) het woord.

145 Op het symposium 'Om de nieuwe toekomst van 100.000 Amsterdammers voerden naast Brokx en het lid van de Tweede

heel wat veranderen. Op tijd en binnen het budget. En niet in Alaska.

In overleg met de overkoepelende instelling voor de gezondheidszorg (SGZ) en een wetenschappelijk instituut in Amsterdam (Stichting Onderzoek Maatschappelijke Strategie Ontwikkeling) werd besloten een symposium in en over de Bijlmermeer te organiseren: een laatste poging de overheden aan hun verstand te brengen wat er mis was en hoe de problemen aangepakt moesten worden. 'Om de nieuwe toekomst van 100.000 Amsterdammers' was de inspirerende titel.¹⁰⁵ De machtigste man op het gebied van de volkshuisvesting en dus degene die in ieder geval een gedeelte van de problemen op kon lossen was staatssecretaris Brokx. Zijn ambtenaren hadden liever niet dat hij naar deze poel des verderfs af zou reizen. Zelf zegt hij daarover: 'Mijn ambtenaren zeiden toen: dat moet u niet doen, daar moet u niet naar toe gaan, dan komen er relletjes. U kunt er niet veilig rondlopen. Maar ik had er een jaar daarvoor al rondgelopen. Ik ben daar gewoon naar binnen gelopen. Er was niets aan de hand. Ongetwijfeld heeft dat symposium een belangrijke invloed op de discussie en de besluitvorming gehad.' Sterker nog: de basis voor het reddingsplan van de Bijlmermeer werd er gelegd.

ZONDER OMWEGEN

Hoewel spijkers met koppen alléén niet genoeg waren om de Bijlmer overeind te houden besepte men dat die toch het eerst geslagen dienden te worden. Op het moment dat de leegstand tot grote hoogte steeg, het beschikbare geld eigenlijk al op was en het woord 'sloop' steeds vaker begon te vallen, sloeg men op allerlei niveaus eindelijk de handen ineen.

Hoe kon de Bijlmermeer gered worden? De huren waren nog altijd te hoog en in de directe omgeving werden flinke aantallen goedkope woningen opgeleverd. Het verval van de flats voltrok zich in een schrikbarend tempo, de woonomgeving verloederde en de verantwoordelijkheid voor het wel en wee van het ooit zo ambitieus begonnen project berustte bij zo veel verschillende instanties dat van een effectief beleid geen sprake kon zijn. Voor de woonomstandigheden in de Bijlmermeer waren in eerste instantie de woningbouwverenigingen verantwoordelijk. Die waren voor het grootste gedeelte aan het einde van hun financiële Latijn. Omdat er tientallen miljoenen nodig waren om de Bijlmer weer gezond te krijgen bleef er weinig anders over dan een beroep te doen op de ministerie en dus op de staatssecretaris voor Volkshuisvesting, Brokx. Deze was niet te beroerd om zijn nek voor de Bijlmer uit te steken. Omdat hij over het geld ging kon hij ook de voorwaarden stellen waarop dat geld eventueel op tafel zou komen. Op het eerder gememo-reerde symposium had Brokx gezegd: 'Ik wil binnen het kader van algemeen geldende regelingen elk redelijk voorstel om tot huurverlaging te komen in overweging nemen.' Dat klonk vrij onschuldig, maar de betrokkenen wisten wat hij bedoelde. Jan de Jong, toen voorzitter van de Amsterdamse Federatie van Woningcorporaties (waarbij alle woningbouwverenigingen zijn aangesloten) gaf toen ook te kennen dat binnen zijn organisatie de vorming van één woningbouwvereniging voor de Bijlmer-

meer niet langer onbespreekbaar was.

Brokx nu: 'Er was sprake van grote leegstand. Het onderhoud kon door de woningbouwverenigingen niet meer betaald worden, de huur was te hoog. De woningbouwverenigingen naderden een faillissement.' De oplossing werd gezocht in een beter beheer, een huurverlaging en een flinke opknapbeurt, zowel van de woongebouwen als van de woonomgeving.

Waarom moest er volgens de bewindsman één woningbouwvereniging voor het totale Bijlmerbezit komen? 'Uit de voorgaande jaren was ik tot de conclusie gekomen dat er te grote onevenwichtigheden waren, in de woningtoewijzing, maar ook in de kwaliteit. Je kunt aan bewoners niet verkopen dat ze in een zelfde type flat wonen en in de ene doet de lift het, en als je de kraan opendraait heb je warm water, en in de andere werkt dat allemaal niet. Dan zeggen de mensen: wat is dit voor onzin. Als alles onder één noemer gebracht wordt is dat te draaien, je hebt dan ook een beter woningtoewijzingsbeleid, je kunt de dingen spreiden en een woningverbeteringsprogramma kan veel effectiever uitgevoerd worden.'

Wethouder Schaefer verzocht de Federatie de mogelijkheid te onderzoeken het Bijlmerbezit bij de drie grootste en krachtigste verenigingen onder te brengen. Dat ging dus niet door.¹⁰⁶ Door ambtenaren van het departement, de gemeente Amsterdam en medewerkers van de Federatie werd het Plan voor de Bijlmer geschreven. Dat plan vormde het voor alle partijen aanvaardbare onderhande-

lingsstuk. Eind november 1983 stelde de staatssecretaris honderd miljoen gulden in het vooruitzicht zodat de huren verlaagd konden worden. Voorwaarde was dat de corporaties aan het plan voor de vorming van één woningbouwvereniging mee moesten doen. Minstens 85% van het bezit dat ze in de Bijlmer hadden moest in de nieuwe organisatie ondergebracht worden, anders zou het allemaal niet doorgaan. Wie niet meedeed kreeg geen geld. 'Ik heb toen die 100 miljoen bij Ruding gehaald, dat ging ook allemaal niet zo gemakkelijk.' Het enthousiasme bij gemeente en corporaties voor de plannen van Brokx was gering, vooral ook omdat van de zogenaamde donorcorporaties een flinke afkoopsom gevraagd werd. Gezamenlijk moest 131 miljoen gulden opgebracht worden voor de nieuwe instelling. Daarbij kwam nog dat alles in één maand geregeld moest worden: voor 31 december eiste Brokx antwoord. Vooral Rochdale, een van de corporaties met de minste problemen in haar hoogbouwbezit zag weinig heil in de plannen van de staatssecretaris. En anderzijds was er Eigen Haard, de corporatie met de meeste leegstand, die ongeveer 25 miljoen moest bijdragen. 'Nee,' zegt Brokx nu, 'men was het niet met mijn oplossing eens. Alleen de bewoners zagen het zitten. Maar het is wel voor elkaar gekomen.' Uiteindelijk zag slechts één woningbouwvereniging van deelname af. De beheerder van Gliphoeve I (nu Geldershoofd) had het jaar daarvoor al tientallen miljoenen voor de verbouwing van deze probleemflat gekregen. Men berekende dat het financieel aantrekkelijker was het bezit in de Bijlmermeer te behouden, ondanks het feit dat hun woningen daarmee de oorspronkelijke huurprijs behielden. Brokx: 'Ons Belang deed niet mee. Ik heb daar hartige gesprekken mee gevoerd en gezegd: zijn jullie belazerd. Maar ik kon ze niet meer dwingen. Die anderen moesten wel, ze waren bijna failliet of zouden failliet gaan, omdat hun goede geld uit andere projecten gehaald moest worden.'

Het is een manier van werken die de voormalige staatssecretaris niet bij iedereen even geliefd maakte. Maar zelf zegt hij: 'Je moet als bestuurder pragmatisch zijn. Pragmatisch maar niet ongefundeerd. Je moet goed afwegen en dat kost tijd. Tegelijkertijd heb je te maken met de bewoners, de woningbouwverenigingen en de politiek die allemaal zeggen: snel, het had gisteren al moeten gebeuren. Op de post waar ik zat moest ik me in

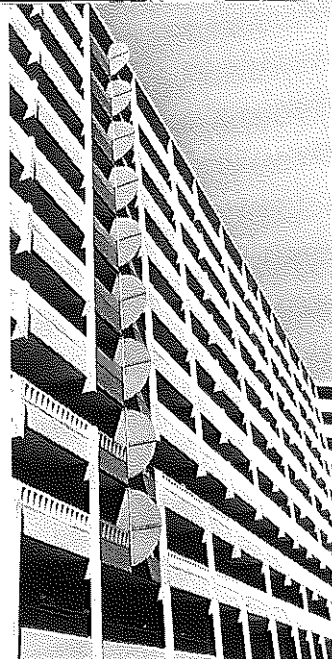
ieder geval niet zenuwachtig laten maken.'

Op 1 januari 1984 was Amsterdam een nieuwe woningbouwvereniging rijker: Nieuw Amsterdam. De huren van de woningen in de Bijlmermeer gingen gemiddeld met vijftienzestig gulden per maand omlaag, met terugwerkende kracht tot juli van het voorgaande jaar. 'Nieuw Amsterdam' kreeg van de donorcorporaties tachtig miljoen mee om verbeteringen aan de woongebouwen uit te voeren. De gemeente besloot de parkeergarages gratis te maken en stelde boven de normale fondsen dertien miljoen gulden beschikbaar voor een drastische aanpak van de woonomgeving.¹⁰⁷

De door de gemeente Amsterdam in de tweede helft van 1982 aangestelde projectleider Paul Bos begon niet helemaal onvoorbereid aan zijn 'mission impossible'. Het college van B&W had hem gevraagd zijn eigen voorwaarden en werkwijze in een zogenaamd instellingsbesluit vast te leggen. Dat instellingsbesluit was op 30 december 1982 door de gemeenteraad van Amsterdam bekrachtigd. Gekozen werd voor een projectmatig gedifferentieerde aanpak. Projectmatig opdat niet overal tegelijk gewerkt zou worden en alle bewoners jarenlang in de troep zouden zitten en in die zin dat de werkzaamheden die 'Nieuw Amsterdam' aan de woningen uit liet voeren afgestemd zouden worden op de veranderingen van het maaiveld en de rest van de openbare ruimte. Met gedifferentieerd werd bedoeld dat niet overal dezelfde maatregelen uitgevoerd zouden moeten worden. Er moesten meer verschillen tussen de delen van de Bijlmermeer worden gecreëerd.

Al met het eerste onderdeel van het verbeteringsplan voor de woongebouwen week men af van deze aanpak. De bergingen die zich allemaal onderin de flatgebouwen bevinden moesten met het oog op een betere bruikbaarheid verbouwd worden. Dat gebeurde via de zogenaamde terugploegregeling en dus overal tegelijk. Het bleek een dure maar vrij zinloze ingreep. Nog steeds zijn deze wettelijk voorgeschreven bergingen moeilijk te gebruiken.

De Bijlmermeer is in veel opzichten een grootschalig project. Er is veel groen (35 m² per bewoner: in de Dapperbuurt is dat 0,2 m²), het wemelt er van de parkeergarages (15.000 parkeerplaatsen voor 5.000 auto's), de metro kan 60.000 mensen per uur vervoeren

Enkele uitgevoerde plannen van het Projectbureau Hoogbouw Bijlmermeer uit 1984.

146 Een gedeelte van de parkeergarage Ganzenhoef werd gesloopt.

147 In de binnenstraat van Geinwijk werd het glas weggehaald en vervangen door een hekje.

148 Met behulp van schotten werden de galerijen afgesloten.

149 In de flat Eeftink werden de bergruimten vervangen door 'grondgebonden woningen'.

150 Bij de flats in deel E werden aan de buitenzijde liften aangebouwd.

151 Alle verbeteringsvoorstellen stonden in het boekje: 'De Bijlmer in de lift'.

verbeteringsvoorstellen voor flats en woonomgeving

de Bijlmer in de lift

1984

en zo zijn er nog vele voorbeelden te noemen. Maar er bestaan ook tekorten, aan woningen voor één- en tweepersoonshuishoudens, aan liften, aan beveiliging en aan andere voorzieningen.

Een groot aantal maatregelen was en is er op gericht het te veel aan openbare ruimte terug te dringen en de overcapaciteit te benutten. De parkeergarages van Gliphoeve en Geinwijk werden gedeeltelijk gesloopt. In alle parkeergarages werden afsluitbare kooien aangebracht zodat het aantal inbraken in auto's sterk is afgenomen. Bij de entrees van een paar garages werden winkels of andere voorzieningen aangebracht, zoals een avondsupermarkt, een drukkerij en een dierenartsenpraktijk. In veel gebouwen werden de trappehuizen en de galerijen afgesloten. Ze zijn nu alleen nog voor de bewoners bereikbaar. In sommige gebouwen is de binnenstraat weggehaald. Daar waar dat nodig was werd het aantal liften vergroot, hier en daar zelfs verdubbeld. Honderden vierkamerflats werden gesplitst in telkens twee tweekamerwoningen. Om de overgang van woongebouw naar maaiveld te verbeteren wordt geëxperimenteerd met grondgebonden woningen. De bergingen zijn door woningen vervangen. Op enkele plaatsen zijn ventwegen op het maaiveld aangelegd, zodat men de auto voor de toegang van het gebouw kan parkeren. Het groen in het gigantische park dat de hele Bijlmer eigenlijk is had op veel plaatsen door een gebrek aan onderhoud Braziliaanse oerwoudvormen aangenomen. Daar werd, vaak onder luid protest van de bewoners, flink de bijl in gezet. Veel kronkelpaden zijn vervangen door rechtstreekse verbindingen. Ook de winkelcentra zijn flink aangepakt. Op Ganzenhoef heeft men het groene binnengebied vervangen door een plein waar nu de markt kan worden gehouden. Het winkelcentrum Kraaiennest, dat volledig weggestopt ligt onder een parkeergarage is in 1987 rigoreus verbouwd. Daarbij werd het aan de buitenkant volledig afgesloten, zodat in het binnengebied een gezellige overdekte passage kon ontstaan.

Gedurende het eerste jaar van het bestaan van de woningbouwvereniging 'Nieuw Amsterdam' gold een overgangssituatie. De donorcorporaties namen het beheer waar en maakten er een nog grotere puinhoop van dan ooit tevoren. Veel hadden ze in de Bijlmer niet meer te verliezen. De vrees van het gemeentebestuur dat een

nieuwe organisatie te veel aanloopproblemen zou ondervinden kwam uit. De woningbouwvereniging werd in 1984 minimaal bemand.

Op 4 februari 1985 werd het kantoor dat 'Nieuw Amsterdam' had betrokken geopend: een nieuwe organisatie met op dat moment ruim honderd werknemers. Maar de leegstand was intussen opgelopen tot 20% en de achterstallige huur bedroeg 7 miljoen. Het werd nog erger. Vanuit de Tweede Kamer werd in juli 1985 het voorstel gedaan om, ter voorkoming van de criminaliteit, wijken als de Bijlmer te slopen. Het Nieuws van de Dag leverde fel commentaar: 'Waar niets is kan niets misgaan luidt de briljante filosofie achter dit plan. (...) Nog even en heel Amsterdam gaat met de grond gelijk.'¹⁰⁸ In augustus van dat jaar bereikte de leegstand haar hoogtepunt: 25%. De 131 miljoen die 'Nieuw Amsterdam' van de donorcorporaties had meegekregen was al voor het grootste gedeelte opgesoupeerd. De verbeteringsprojecten die men uit moest voeren kwamen buitengewoon traag op gang. Toch had 'Nieuw Amsterdam' meer ruimte dan men zelf in de gaten had. Het departement stelde veel meer geld voor allerlei projecten beschikbaar dan eigenlijk verantwoord was. Oud-staatssecretaris Brokx zegt daar nu over: 'Die regelingen voor de verbeteringen werden heel erg uitgerekt. Ik heb dat met erg veel overtuiging gedaan. Dat zal ook wel in de enquête (over de bouwsubsidies, EV) naar buiten komen, ik heb ook andere regelingen uitgerekt. Als je op die plek alleen maar zit om de regels en de wet toe te passen, ook al vergaat de hele wereld, dan hoeft je mij daar niet neer te zetten. Dan kun je het werk ook door een computer laten doen. Het uitrekken van die regelingen moet verantwoord zijn en dat moet je kunnen verdedigen. Ik werd ook benaderd in Delfzijl, in Kampen en in Heerlen, maar ik zei: dat kan bij jullie niet want dat is toch weer anders. Daarvoor draag je die verantwoordelijkheid. Die heb ik nooit geschuwd.' Toch was 'Nieuw Amsterdam' van mening dat de zaak op deze manier niet gered kon worden. En opnieuw werd er een commissie ingesteld. De Nationale Woningraad, de Amsterdamse Federatie van Woningcorporaties, de gemeentelijke dienst Volkshuisvesting, het Projectbureau Hoogbouw Bijlmermeer en het departement, weer waren ze allemaal vertegenwoordigd. Brokx zegt: 'Kijk, woningbouwverenigingen zeggen redelijk snel: we redden het niet. Dat begrijp ik allemaal best. Maar met de wet in de

152 Op het nieuwe plein in het winkelcentrum Ganzenhoef wordt twee maal per week een markt gehouden waar etenswaren uit alle werelddelen, maar ook Hollandse boerenkaas te koop is.

153 Leren schaatsen op de nieuw aangelegde vijver tussen Groeneveen en Grubbehoefe.

hand als stok achter de deur zei ik dan toch: doorgaan met aanpassen.'

In de commissie 'Toekomst Bijlmermeer' gebeurden vreemde dingen. Er werden verschillende toekomst-scenario's gemaakt. Voor welke oplossing ook gekozen zou worden, er was opnieuw minstens 250 miljoen gulden voor nodig. Dat geld moet van het departement komen. Zowel de Amsterdamse dienst Volkshuisvesting, als het departement stelden dat geen enkele plan geaccepteerd zou worden als er geen sloop in voor zou komen. Slechts het Projectbureau Hoogbouw Bijlmermeer en een vertegenwoordiger van de bewoners verzetten zich in de werkgroep tegen deze gedachte. In Amsterdam was zowel binnen het college van B&W als in de gemeenteraad geen politiek draagvlak aanwezig voor zo'n boude uitspraak. Dat gold ook voor het departement. Brokx zegt achteraf: 'Slopen was de duurste oplossing. Slopen kost mij alleen maar geld, dat geld krijg ik van de minister van Financiën niet extra, dat moet ik uit de fondsen halen, of van stadsvernieuwing of van nieuwbouw, dat vond ik onzinnig. Daar was niemand mee gediend. Maar het water steeg tot de lippen en het leegstandspercentage naderde 25%. Dan ga je denken: hier strandt het schip. Dat was al in mijn nadagen, aan het einde van het eerste kabinet-Lubbers. Dan vinden ze dat het allemaal snel geregeld moet worden. Ik heb toen niet gedacht aan sloop, maar wel aan leegstandsconcentratie.' Met leegstandsconcentratie bedoelt de oud-staatssecretaris het ontruimen van bepaalde flatgebouwen om daar de leegstand te concentreren: de bewoners worden dan elders in de Bijlmermeer gehuisvest. Met het standpunt van de dienst Volkshuisvesting en van de vertegenwoordigster van het departement werd 'Nieuw Amsterdam' op het verkeerde been gezet. Zo kon het gebeuren dat een paar maanden later de zogenaamde 'sloopscenario's' werden gepresenteerd.¹⁰⁹ Vrijwel onmiddellijk viel iedereen die er wat over te vertellen had over bestuur en directie van 'Nieuw Amsterdam' heen. De kersverse projectwethouder Louis Genet wilde geen uitspraak doen.¹¹⁰ De wethouder Economische Zaken van Amsterdam, toen nog Enneus Heerma, nu zelf staatssecretaris op het departement Volkshuisvesting, vond de sloopideeën onzinnig. Zelfs burgemeester Ed. van Thijn liet op een werkbezoek in de wijk weten deze voorstellen absoluut niet te steunen.¹¹¹ Brokx: 'In 1985 kwam de trek naar de stad weer goed op

gang, de yuppies en al dat volk. Het AMC stond er al en toen kwamen die banken allemaal, dat volk dat hier naar toe gaat, die verdienen sloten met geld. Dus ik dacht: laten we nu eens uitrekenen wat het kost als we twee flats leeg maken en die verkopen aan een projectontwikkelaar. Laat ze daar maar mooie appartementen van maken, met voor mijn part een sauna en met een hele mooie tuin en bewaakt, dat kan daar. Met dat geld kun je weer andere dingen doen. Uit de allerlaatste berichten blijkt nu dat het allemaal niet nodig is. Dat is de geschiedenis.'

De dienst Volkshuisvesting nodigde tegelijkertijd het Rotterdamse 'Office for Metropolitan Architecture' van Rem Koolhaas uit een plan voor de Bijlmermeer te maken. Het gemeentebestuur presteerde het om op dezelfde dag dat het bestuur van 'Nieuw Amsterdam' haar sloopscenario's aan de pers wilde toelichten de plannen van Rem Koolhaas te presenteren. De verzamelde journalisten begrepen wat wel en wat geen nieuws was. 'Geen sloop in de Bijlmer maar bos, avenues en villa's' schreef Willem Ellenbroek in de Volkskrant. En: 'Sloop Bijlmer is geen oplossing' stond er in de NRC.¹¹² Langzaam maar zeker begon het er op te lijken dat de Bijlmermeer uit het diepe dal omhoog zou kruipen. In het jaar erop begonnen de uitgevoerde projecten hun vruchten af te werpen. Ook de opening van het nieuwe hoofdwinkelcentrum de Amsterdamse Poort speelde daarbij mee. Het leegstandspercentage liep met één procent per maand naar normale proporties terug.

De bewindsman van het departement van de Volkshuisvesting bezocht in de moeilijke tijd 'incognito' zoals hij dat zelf zegt de met zware problemen kampende hoogbouw-wijk: 'Ik kreeg brieven van 'past u nou op, iedereen schrijft dat die Bijlmer afgebroken moet worden maar wij wonen hier nu vijftien jaar en we wonen er prima'. Dat speelde voor mij een rol. Op de post waar ik zat moet je dat andere ook meewegen. Tja, en dat de woningbouwverenigingen er wel van af wilden, dat was een ander aspect.'

154 De nieuw aangelegde speelwiel tussen Frissenstein en Fieerde, bij het draadplastic van Loes van der Horst.

BLIJ MET DE BIJLMER

Misschien dat het in de loop der jaren wat minder geworden is, maar nog altijd wil de publieke opinie dat wonen in de Bijlmer gelijk staat met een soort vrijwillige ballingschap. Het zal nog wel even duren voor dat misverstand uit de wereld is. De bewoners belet het niet zich daar via een scala van activiteiten op allerlei terrein zo weinig mogelijk aan gelegen te laten liggen.

In de jaren zeventig was het gebruikelijk zogenaamde multifunctionele centra te bouwen. Voorbeelden zijn het Karregat in Eindhoven en de Meerpaal in Dronten. De Bijlmermeer kreeg ook zo'n multifunctioneel centrum: Ganzenhoef. De folder die de opening van Ganzenhoef begeleidde was minstens zo mooi als het geschrift dat ooit de bouw van de Bijlmermeer aankondigde. Een aantal bewoners richtte de stichting De Ganzenhoedster op. In het bestuur zaten naast Bijlmerbewoners als Pi de Bruijn, Dick Koger en de kunstredacteur van de Volkskrant, Jan Paul Bresser, ook de directeur van het Shaffy-theater Steve Austen en oud-wethouder van kunstzaken maar nu directeur van de stichting die het theater moest exploiteren, Huib Riethof. De Ganzenhoedster wilde de cultuur van de grote stad. Steve Austen: 'Hoe meer theaters, hoe meer voorstellingen. (...) Als je het goed aanpakt moet die zaal wel vol zitten. Bovendien lijkt het me voor mensen die daar wonen makkelijk, dat ze 's avonds even het theater kunnen binnenwippen en niet helemaal naar de stad hoeven.'¹¹³ De Ganzenhoedster nam in december 1976 het theater van Ganzenhoef met een spectaculair programma in gebruik. Maar er waren ook andere gegadigden die hier wilden programmeren. Een opgerichte Interimstichting was bang dat De Ganzenhoedster haar taak wilde overnemen. Gevolg was dat er geen subsidie voor culturele programma's kwam. De beheerder van Ganzenhoef, de SOSB (Stichting Ontwikkeling Subcentra Bijlmermeer), bleek niet in staat de problemen op te

lossen. De multifunctionaliteit van het centrum leidde er toe dat er eigenlijk niets functioneerde. Ganzenhoef leidt tot op de dag van vandaag een kwijnend bestaan. Steeds meer ruimtes werden gekraakt, vooral door Surinaamse jongeren die elders in de Bijlmer met afgeschreven houten keten afgescheept werden. Er worden nu plannen gelanceerd om het gehele centrum te slopen. De makkelijkste maar tevens duurste oplossing wanneer men niet in staat blijkt problemen mét de gebruikers op te lossen. De teloorgang van dit initiatief met Ganzenhoef weerhield anderen er niet van met nieuwe plannen te komen. Zo organiseerde de stichting De Blije Bijlmer in de persoon van Henno Eggenkamp een tijd lang popconcerten op vrijdagavond. De bedoeling was een zo gemêleerd mogelijk publiek te bereiken. Dat zou niet lukken: al na een paar maanden kwamen er te weinig bezoekers om de kosten te kunnen dragen. Toch zou De Blije Bijlmer niet bij de pakken neerzitten. Vanaf 1982 organiseert Henno Eggenkamp ieder jaar op de zondagmiddagen in augustus op een veld tussen Grubbehoef en het dubbele metroviaduct het Blij met de Bijlmer-festival. Het is een festival waar allerlei soorten muziek, theater, filmvoorstellingen in de open lucht en kinderactiviteiten worden gepresenteerd. 'De Bijlmer swingt en duidt geen sloop' schreef de Groene Amsterdammer er over.¹¹⁴ Het ideaal is een zomerse manifestatie te krijgen die mensen uit de wijde omgeving aantrekt. Maar er zijn veel manifestaties in augustus in Amsterdam en ook in de Bijlmermeer wil

BLIJ GRUBBE
HOEVE
MET DE BIJ
MER
AUGUSTUS
10 17 24 31

iedere zichzelf respecterende organisatie via een festival haar eigen gezicht laten zien. Dat maakt het voor Blij met de Bijlmer steeds moeilijker zich zelf te bewijzen.

Wat in Ganzenhoef niet lukte probeerde men later in de verschillende collectieve ruimtes die de Bijlmer rijk is. Het meest succesvol gebeurde dat in het paviljoen van de flat Hofgeest, waar Anita Porcelijn nu al weer tien jaar lang één keer per maand op zondagmiddag Jazz in Hofgeest organiseert. Vrijwel ieder jaar is daar ook een jazzfestival. Legendarisch waren vooral de optredens van Boy Edgar, de inmiddels overleden jazz-musicus. Edgar had zijn huisartsenpraktijk in de H-buurt en gaf met zijn band een fantastisch concert ter gelegenheid van het tienjarig bestaan ervan. Veel bezoekers trok ook het optreden van de Belg Thoots Thielemans.

Naast muziek is ook sport een belangrijke vorm van ontspanning. In 1983 kreeg de Bijlmermeer een mooi sportcentrum met daarin twee zwembaden en een tennishal. Vooral de Surinaamse gemeenschap is perfect in staat sport en muziek als belangrijke bronnen van vermaak te combineren. Het jongerencentrum Kwakoe organiseert al vanaf 1975 een voetbal-toernooi dat dezelfde naam draagt. In 1987 is de organisatie overgegaan in handen van een apart daartoe in het leven

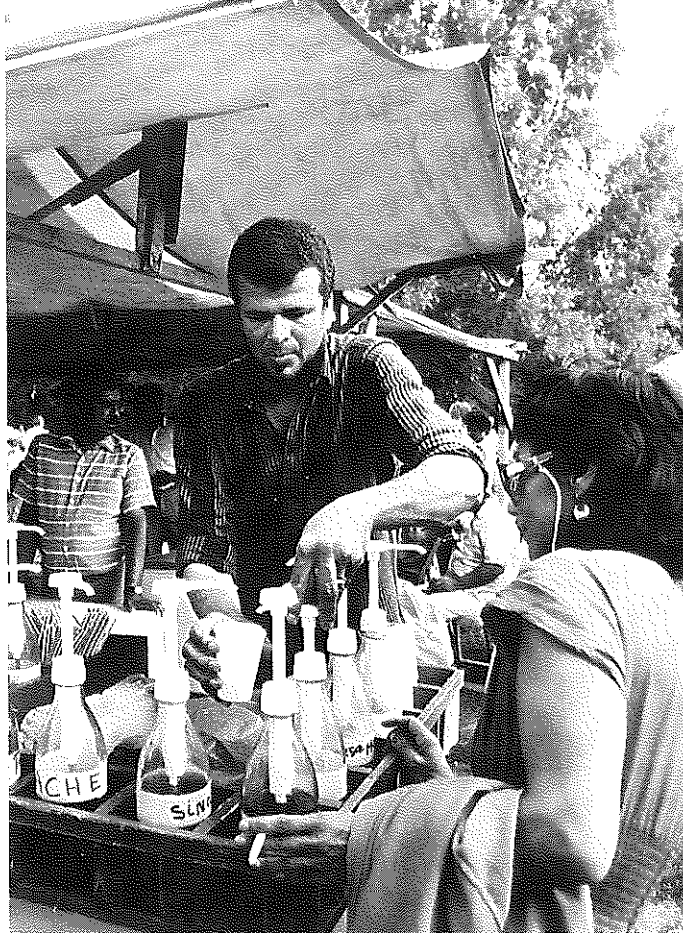
geroepen stichting. Maar de naam van het toernooi blijft dezelfde.

Het is in Suriname een traditie dat er, vooral op zondag, veel aan sport wordt gedaan. Men trekt er dan op uit, vaak naar de districten. Toen er in de loop der jaren veel Surinamers in Nederland kwamen wonen werd die traditie, zo goed en zo kwaad als dat ging, voortgezet. In de Bijlmermeer voetbalde men op het Bijlmerplein. Daar werden zogenaamde ééndagstoernooien gespeeld, tussen gelegheidsselftallen van de flats. Later breidde zich dat uit, dankzij verschillende teams uit Amsterdam zelf, vooral uit cafés waar veel Surinamers komen. Daarna kwamen er ook teams uit Osdorp, uit Zaandam, zelfs uit Haarlem. Het toernooi groeide elk jaar en men raakte er mee bekend. Tegenwoordig nemen er zelfs buitenlandse teams aan deel. Spelers die nu in het betaalde voetbal hun draai gevonden hebben, zoals Stanley Menzo, doelvrediger van Ajax en Sigi Lens van Fortuna Sittard, deden ooit aan het toernooi mee. De bezoekers komen bij duizenden en uit het gehele land. Het Kwakoe-voetbaltoernooi is de meest spectaculaire jaarlijks terugkerende gebeurtenis in de Bijlmermeer.

Het toernooi is een Surinaams initiatief, maar ook andere elftallen kunnen er aan deelnemen. Het wordt volledig buiten de officiële bonden om georganiseerd. De elftallen

156 Bijlmer-bewoners pikken een vorkje mee. Van stank- en rookoverlast is hier in ieder geval geen sprake.

zijn gelegenheidselftallen. De scheidsrechters zijn Surinamers en meestal ook actief binnen de KNVB. Chas Warning was jaren lang voorzitter van het jongerencentrum Kwakoe en nu wethouder in de kersverse stadsdeelraad. Warning: 'Soms zijn het mensen die goed kunnen fluiten zonder dat ze diploma's hebben. Je kunt ook mensen zoeken die denken dat ze kunnen fluiten, maar door hun gezag en hun uitstraling fouten mogen maken tijdens zo'n wedstrijd. We hebben voor het recreatieve aspect gekozen en in zo'n opzet kan dat. Een journalist schreef over ons toernooi en over de jongens die ook bij AZ voetballen. De voorzitter van AZ las dat en heeft zeven spelers bij zich geroepen. Hij verbood ze hier verder te voetballen. Het risico was te groot. Die jongens waren semi-prof, ze werden door hem betaald. Hij vond dat te riskant.'

Het Kwakoe-toernooi duurt acht weken en vindt plaats in de maanden juni en juli. Op zaterdag en zondag wordt er

158/159 Toeschouwers met uiteenlopende belangstelling bij het Kwakoe-voetbaltoernooi.

157 Het Surinaamse schaafsij, dat met een rasp van een groot blok waterijs afgeschaafd wordt is verkrijgbaar in allerlei lekkere smaken.

160 Twee agenten en enkelen van de 40.000 bezoekers.

gespeeld, op twee voetbalvelden. In totaal kunnen er 36 elftallen deelnemen: gemiddeld melden zich er 60 aan. De eerste vier ploegen van het voorgaande jaar worden geplaatst, die hoeven niet aan de loting deel te nemen. Om de 32 andere plaatsen wordt geloot. Aan het toernooi gaat een vergadering met de elftalvaarders vooraf waarin het reglement doorgenomen wordt. Warning: 'De belangrijkste uitgangspunten zijn recreatie, sport en verdraagzaamheid.' Een speler kan na een overtreding vijf minuten van het veld gestuurd worden. Beslissingen van de scheidsrechter moeten geaccepteerd worden: gebeurt dat niet, dan kan een heel elftal uitgesloten worden. Chas Warning zegt: 'Je zit met de warme zon en je weet wel, gemoederen kunnen dan verhit raken. Iedereen mag deelnemen. Het verheugt ons dat de afgelopen periode veel blanke elftallen zich hebben laten inschrijven.' Voor veel bezoekers is vooral het kermisachtige gebeuren rond de velden in het Bijlmerpark de belangrijkste

trekpleister. Er worden Surinaamse, Antilliaanse, maar ook Turkse en zelfs Nederlandse hapjes verkocht. Er is ook doorlopend muziek. Disc-jockey Kees praat de platen aan elkaar, maar er is ook veel live-muziek en een playbackshow. Voor sommige mensen is het een alternatieve vakantie. Vooral binnen de Surinaamse gemeenschap in Nederland ziet men elk jaar reikhalzend naar dit festijn uit. De finaledag in 1986 trok een recordaantal van 40.000 bezoekers, de laatste wedstrijd in 1987 meer dan 25.000 – aantallen waar in het betaalde voetbal menige club jaloers op zou zijn. Terwijl op de nationale voetbalvelden het vandalisme hoogtij viert en hele peletons M.E. aantreden om de rust en de orde (niet) te handhaven, lopen op het Kwakoe-toernooi gemiddeld drie agenten rond. Die zijn er alleen om in voorkomende gevallen een ambulance op te roepen. Meer agenten heeft de politie in de Bijlmermeer weliswaar niet beschikbaar, maar dat lijkt ook niet echt nodig te zijn. De toernooi-organisatie heeft haar eigen ordedienst die, naar Surinaams gebruik, het nodige door de vingers ziet. Echt uit de hand loopt het nooit.

Chas Warning: 'Iedereen is reuze enthousiast. Vooral de reacties van de autochtone Nederlanders die bijvoorbeeld op zondagmiddag met hun hond even in het park gaan lopen en dan ineens die grote groep mensen daar tegen komen zijn erg leuk. Ze raken volkomen onder de indruk, gaan naar huis en komen met de hele familie terug. Ze raken niet uitgepraat over hoe goed het wel is. Ze gaan het aan meer mensen vertellen en komen de week erop terug. Dat geeft aan dat er over de Bijlmermeer nog te weinig bekend is. Het negatieve krijgt te veel kans in de media, terwijl met deze evenementen het tegendeel bewezen kan worden.'

161 Naast Surinaamse, Antilliaanse en zelfs Turkse hapjes worden er ook Nederlandse gerechten zoals patat verkocht. Ook de firma Heineken draait tijdens de toernooidagen een topomzet.

162 Altijd prijs.

HET BIJLMERKASTEEL

Vrijdag 11 september 1987 was het zo ver: niemand minder dan de Prins-gemaal verrichtte de opening van het nieuwe hoofdkantoor van de Nederlandse Middenstandsbank. Het ontwerp van architect Ton Alberts is vooralsnog zo uniek dat het NOS-journaal aan de opening een reportage wijdde en men bij de bank de aanvragen voor een rondleiding in het gebouw niet kan verwerken.

In 1979 werd de Amsterdamse architect Ton Alberts voor het eerst benaderd door de Nederlandse Middenstandsbank, die gesprekken voerde met twintig verschillende Nederlandse architectenbureaus voor de bouw van een nieuw hoofdkantoor. Net als bij het ontwerp voor de AMRO-bank bleven er drie over, in dit geval het bureau PRO en de architecten Alberts en Herzberger. De keuze voor Amsterdam Zuidoost als bouwlocatie stond toen al vast. Uiteindelijk kreeg Alberts de door de NMB kernachtig samengevatte opdracht: er moest 'een in technisch en organisatorisch opzicht doelmatig te gebruiken gebouw ontwikkeld worden, waarin het element menselijke maat – naast economische maatstaven als efficiëntie, flexibiliteit en lage operationele kosten – centraal zou staan.' Het ontwerp van het bankgebouw kwam tot stand door van het begin af aan alle betrokkenen bij elkaar te brengen: de architect, de bouwfysicus en de gebruiker. Een vereiste was tevens dat er zuinig moest worden omgegaan met energie. Alberts: 'Dat hebben we heel serieus opgenomen. Een van onze principes is dat de mens zuinig moet zijn met wat de aarde heeft.'¹⁵ Dit leidde ertoe dat alle werkvertrekken op het zuiden liggen. De beeldschermen, de mensen en de lampen produceren warmte. Zelfs bij tien graden onder nul is er nog sprake van een warmte-overschot. Dat overschot aan warmte wordt in de betonmassa opgeslagen. In de ochtenduren wordt het daar weer aan onttrokken. Als er soms, vooral 's morgens, extra warmte nodig is, dan wordt die geleverd door twee warmte/kracht

gekoppelde installaties die ook electriciteit leveren. Het gebouw staat niet, zoals het kantoorgebouw Nieuw Amsterdam tegen de halfhoge weg aan, hoewel de Dienst Ruimtelijke Ordening dat eigenlijk wilde. De voorwaarden van de NMB en de visie van Alberts lieten dat niet toe. In het bankgebouw wil men de ramen open kunnen zetten. Dit betekende dat er een oplossing gevonden moest worden voor het verkeerslawaai. Om het geluid zo veel mogelijk buiten te houden werden de gevels schuin geplaatst. Dit effect wordt nog versterkt door de muren schuin op te laten lopen. De plaatsing van de ramen zorgt ervoor dat het licht van buiten voor het grootste deel van de dag voldoende is om bij te werken. Het kunstlicht kan individueel in- en uitgeschakeld worden. Alles bij elkaar genomen is het resultaat dat het energieverbruik per vierkante meter in het NMB-gebouw ongeveer 80% minder is dan dat van andere kantoren die nu gebouwd worden. De NMB kan zeggen het energiezuinigste gebouw ter wereld te hebben.

Alberts houdt het er zelf op dat hij als architect gekozen is vanwege wat hij noemt het menselijke aspect. 'Als je de meeste kantoorgebouwen bekijkt, dan is dat een eindeloze herhaling van dezelfde elementen. Een monocultuur. Dat is niet menselijk. Als mens eis je variatie.' Het NMB-kantoor is opgebouwd uit tien aan elkaar in een S-vorm gekoppelde torens of clusters, in hoogte variërend van drie tot zes verdiepingen. Geen muur staat loodrecht, ook de hellinghoeken verschillen. De weg van cluster naar

cluster loopt langs open trappen, via een binnenstraat. De liften zijn aan het oog onttrokken, de trappen extra waarneembaar en aantrekkelijk gemaakt. Het uiterlijk van het gebouw wordt gekenmerkt door roestroodbruine handgevormde bakstenen, die een warme kleur aan het gebouw geeft. Ondanks de uiterlijke indruk van verscheidenheid is de opzet heel rationeel. De tien dakopbouwen zijn alle gelijk, evenals de twee bovenste verdiepingen. Alberts doet aan organische stedenbouw en architectuur, dat wil zeggen dat hij dingen wil maken alsof het levende organismen zijn. De materie moet uitgetild worden boven haar levenloze vorm in wat hij een nieuwe vorm van bewustzijn noemt, met voor iedere functie de ideale plek. Het organische als een hogere vorm van het functionalisme: 'Elke plant heeft zijn volmaakte vorm, maar die vorm wordt nooit bereikt, want er is altijd wel een boom in de buurt die schaduw geeft, of de wind die een bloem knakt of de regen die niet komen wil. Het gaat niet om de volmaaktheid van de plant, maar om de volmaaktheid van het samenstel als geheel. Een gebouw of een stad is een levend wezen. Het is een samenstel van verschillende materialen, die zo gevormd en op elkaar afgestemd moeten worden, dat het een orgaan moet worden voor de mens die er in verblijft.' Architectuur op basis van de principes van de antroposoof Rudolf Steiner. 'Wij noemen het organische architectuur. Maar het NMB-kantoor is wel een antroposofisch gebouw.'

163 De buitenkant van het NMB-kantoor wordt gekenmerkt door de roestbruine kleur van de bakstenen, die opmerkelijk genoeg in banden van boven naar beneden werden aangebracht.

164 'De meeste kantoorgebouwen kenmerken zich door een eindeloze herhaling van dezelfde elementen: een monocultuur. Ik vind dat niet

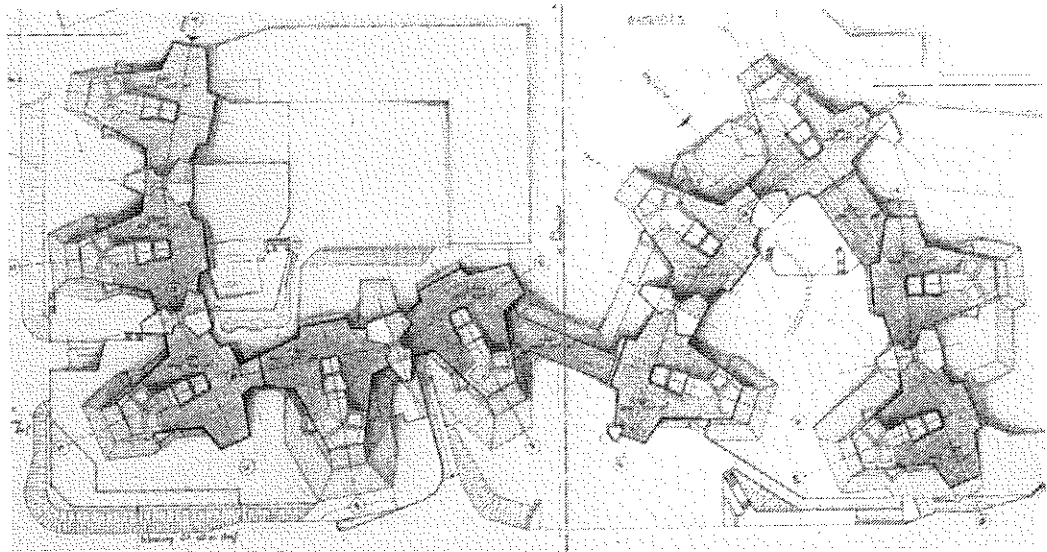
menselijk, want als mens eis je variatie. Een te gecompliceerd milieu is overigens ook niet goed. Ik zoek naar een redelijke mate van variatie: het menselijke aspect is dat gewoon.' (NMB-architect A. Alberts).

165 Ook in het interieur van het gebouw bevinden zich geen rechte hoeken. De in het centrum van de clusters aangebrachte lichthoven maken het gebruik van kunstlicht vrijwel overbodig.

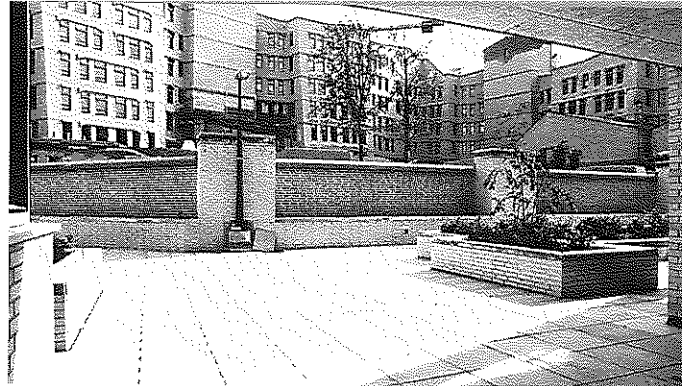
166 Tien clusters met dezelfde vorm zijn in een S-patroon in de hoek van de Hoogoorddreef en de Foppingadreef gegroepeerd.

Het hoofdkantoor van de NMB is zonder meer het meest markante gebouw dat tot dusver in Amsterdam Zuidoost en verre omgeving verrezen is. De lezers van Het Parool riepen het in 1987 uit tot het mooiste gebouw dat er de afgelopen vijf jaar in Amsterdam gebouwd is. Het gebouw kreeg onmiddellijk bijnamen zoals Bommelstein, het Bijlmer-kasteel en de Burcht. De stijl vertoont enige verwantschap met de Jugendstil. Maar dan wel met de Jugendstil van iemand als de Spaanse architect Gaudi. Alberts: 'Ik ben natuurlijk een enorme bewonderaar van Gaudi. Als je tegen Gaudi gezegd zou hebben: 'je bent Jugendstil' dan was hij boos geworden. Maar wij zeggen het nu toch.'

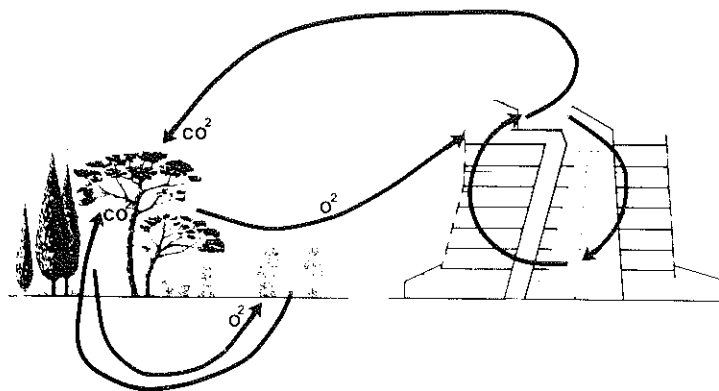
Het NMB-kantoor van Alberts valt niet los te denken van de Bijlmermeer. Op iedere andere plaats dan hier, op het Bijlmerplein, zou de architect dan ook een ander gebouw ontworpen hebben. Dat heeft vooral te maken met de manier waarop hij tegen de op het eerste gezicht volledig met zijn ideeën contrasterende wijk aankijkt. Alberts daarover: 'De fout van de Bijlmermeer is dat er dertien-duizend maal hetzelfde gemaakt is. Ik heb Van Eesteren persoonlijk gekend en ik denk niet dat er in die tijd grotere idealisten dan hij rondliepen. Merkelbach en Van Eesteren waren fantastische mensen. Je kunt nooit zeggen dat de Bijlmer uit kwade wil zo gemaakt is, integendeel: uit puur idealisme. Die vrij eenzijdige benadering van zon, licht en ruimte is daar gerealiseerd. Iedereen heeft er zon en frisse lucht. Maar de mens stelt ook nog andere eisen. Daar had men toen niet zo veel oog voor. Laten we nu dat andere oog proberen te openen en die visie er in brengen.'

Alberts benadert de Bijlmermeer, het hoofdcentrum en zijn gebouw daarin als een organisch geheel. Dat die flats er staan, daar is volgens hem niets aan te doen en ze moeten er ook blijven staan. In zijn visie moet daar tegenwicht aan gegeven worden om op die manier harmonie te creëren. Alberts: 'Wij hebben geprobeerd een antwoord op de Bijlmermeer te geven. Misschien is het een contrast, maar dan hebben we toch met dat contrast een tegenwicht gevormd. Overigens weet ik dat het gebouw, ondanks het feit dat het behoorlijk groot is, eigenlijk nog veel te klein is.'

167 Binnenplein tussen de woningen op de Amsterdamse Poort en het NMB hoofdkantoor.

168/169 De relatie tussen het kantoorgebouw en de natuur is van belang: zuurstofrijke lucht wordt door de dakopbouw aangevoerd.

DE BIJLMERSTRIP

De Bijlmermeer is een stedenbouwkundig fenomeen dat de gemoederen van het begin af aan danig heeft bezig gehouden. De discussies duren onverminderd voort. Over één ding lijken bewoners, bestuurders en andere deskundigen het in ieder geval eens te zijn: de Bijlmer is nog lang niet af. Het meest recente voorstel hoe de problemen aan te pakken heeft opnieuw veel stof doen opwaaien.

Een van de weinige architecten die het van het begin af aan voor de Bijlmer heeft opgenomen is Rem Koolhaas. In 1977 schreef hij een artikel in het Duitse architectuurtijd schrift *Werk Architese* met als titel *Bijlmermeer-strip*: 'De Bijlmermeer heeft een monumentale grootsheid en is, ondanks haar onbeholpenheid, ruwheid en eentonigheid, een architectonisch spektakel. In haar monotonie, hardheid, ja zelfs in haar brutaliteit, is de Bijlmer ironisch genoeg verfrissend.'¹¹⁶ De Haagse Post noteerde in december 1985 uit zijn mond: 'De Bijlmer? Indrukwekkend! Socialisme in de jungle.'¹¹⁷ Het *Office for Metropolitan Architecture* (OMA), het bureau dat Koolhaas samen met zijn compagnon Jan Voorberg in Rotterdam leidt, maakte in 1986 op verzoek van het Amsterdamse gemeentebestuur twee studies van de mogelijkheden die de Bijlmermeer biedt. Op een lezing die Koolhaas in september 1987 in het Amsterdamse theater 'De Balie' gaf zei hij: 'Het fascineert me dat de unieke kwaliteiten van deze wijk op zo grote schaal verwaarloosd en ontkend kunnen worden: door een groot aantal architecten, maar ook door de politiek.' Zelfs in een gesprek met oud-staatssecretaris mr. G. Ph. Brokx (gepubliceerd in het tijdschrift *BOUW*) verdedigde Koolhaas de Bijlmer: 'De impopulariteit is voor een groot gedeelte te danken aan de 'intelligentsia' en de pers die er vanaf het begin tegen hebben gefulmineerd. (...) Wij ontmoeten steeds meer mensen die trots zijn op hun wijk. Zij hebben er ondanks alle problemen toch een eigen beschaving opgebouwd. Het is verbijsterend dat er

zo weinig oog is voor wat daar echt aan de hand is. De verantwoordelijke wethouder praat over die wijk alsof hij het ongelofelijk vindt dat er nog steeds mensen wonen. Er bestaat daar een leefklimaat waar heel veel mogelijk is. Er is geen sociale controle en je kunt er leven zoals je zelf wilt.'¹¹⁸

Eerst werkzaam als journalist en als schrijver van filmscenario's besluit Koolhaas op 23-jarige leeftijd architectuur te gaan studeren in Londen. Daar ontmoet hij in 1970 Pi de Bruijn, de latere voorzitter van de beheersgroep Bijlmermeer en nog later de architect van het kantoorgebouw Nieuw Amsterdam, die hem vertelt over Amsterdams nieuwste stadsuitbreiding. Koolhaas ging kijken: 'Ik zag uit de mist, het sneeuwde, een fata morgana van beton opdoemen. Dat bleek de Bijlmer te zijn. Een heel mysterieus iets vond ik het, omdat ik er niet op voorbereid was. Ik werd van het begin af aan getroffen door de esthetiek die het had.'¹¹⁹

De dienst Volkshuisvesting nodigde Koolhaas uit om te kijken wat er nog met de Bijlmermeer gedaan kon worden. Hij zegt: 'Het was een probleem dat hun oplossingen te boven ging. Anders gezegd: hun oplossing was de Bijlmer tegen de grond te gooien. In ieder geval was er een zeer sterke neiging om zeer radicale oplossingen te zoeken.' Maar: 'De fouten die gemaakt zijn kunnen gecorrigeerd worden zonder de Bijlmer tegen de grond te gooien.' Ook

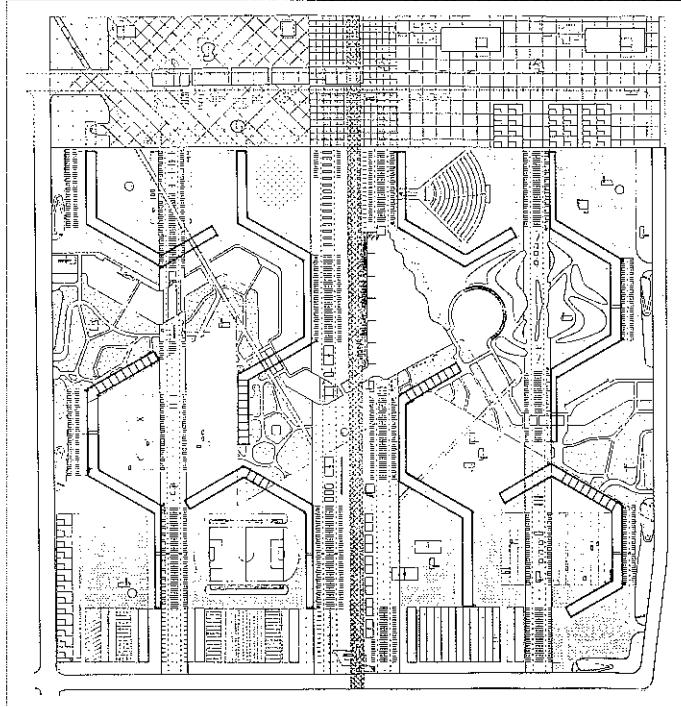
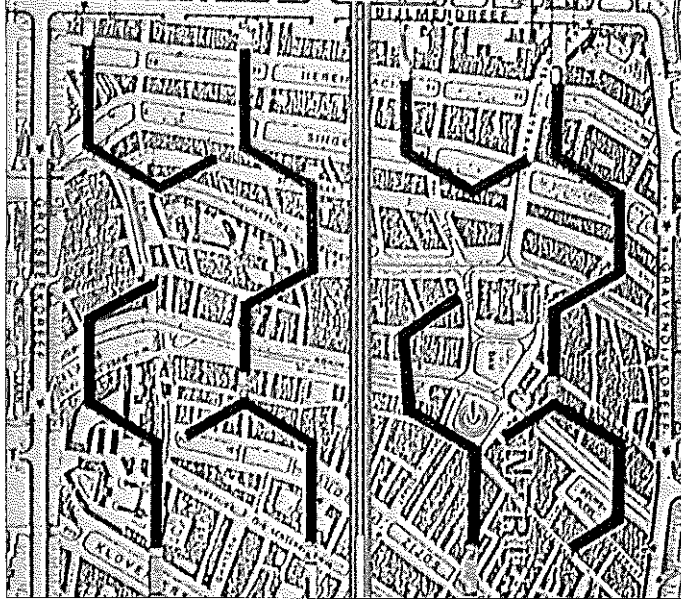
Koolhaas vindt dat er het een en ander mis is met de Bijlmer. In 1979 zei hij in Vrij Nederland: 'In de Bijlmer is het wonen in een park, in aanmerking genomen dat de stad pas tien jaar functioneert, werkelijk gerealiseerd. Het is misschien wel heel spartaans gedaan. De enige fout van de Bijlmer is dat het hele sociale leven zich onder het wegdek afspeelt, waardoor van die enge grauwe spelonken zijn ontstaan. (...) De Bijlmermeer is volstrekt schaamteloos in zijn planning, maar komt daar ook eerlijk voor uit.'¹²⁰ Was de locatie van de voorzieningen in 1979 nog de enige fout, in de 'Revisie', het eerste plan voor de Bijlmer dat het Office for Metropolitan Architecture in juni 1986 presenteerde, wordt sterk de nadruk gelegd op de geringe invulling van het maaiveld. Het woord revisie is met opzet gekozen: de plannen van OMA hebben de pretentie een visie met een andere visie aan te vullen en zo een nieuw totaalbeeld te creëren dat geen sporen hoeft te dragen van de gecorrigeerde fouten. In de Bijlmermeer heeft het gebouwde door haar overweldigende zichtbaarheid de schuld gekregen van alles wat er in deze woonwijk mis is. Koolhaas zoekt de oorzaken veel meer in de inrichting van het maaiveld. De delen D en E worden in de 'Revisie' geprojecteerd op Pompei en vervolgens op het centrum van Amsterdam om aan te geven wat er op een zelfde oppervlakte allemaal kan gebeuren: 'Hoe fijner de verdeeldheid van de ondergrond, hoe rijker het gesuggereerde leven, hoe interessanter de blokken. Volgens deze redenering is het essentiële probleem van de Bijlmer de homogeniteit van het maaiveld: nog nooit eerder in de geschiedenis is geprobeerd ± 50.000 mensen gelukkig te maken met een stedelijk leven verschaald tot wandelen, pootjebaden, vissen, spelen, enz.; in andere woorden, met louter onschuldige activiteiten.' Conclusie: 'Het spectrum van stedelijkheid dat de Bijlmer biedt en dat in de eerste instantie is vastgelegd in het maaiveld, is te beperkt.'¹²¹ Het antwoord daarop is het aanbrengen van allerlei voorzieningen op het maaiveld, vooral in de open lucht. Een echt bos, een theater, tennisbanen, velden voor voetbal, honkbal en cricket. De scheiding van verkeerssoorten wordt doorbroken: het verkeer als activiteit wordt gebruikt om het maaiveld te verlevendigen. Dwars door de gebieden worden rechte wegen met parkeerplaatsen aangelegd, in de omgeving van de centra grote pleinen, de parkeergarages worden gesloopt. Koolhaas:

'We wilden voorstellen doen die uitgaan van het bestaande en met die middelen proberen er uit te komen.' Het parkeren op het maaiveld heeft, op de manier die Koolhaas voorstelt, een direct contact tussen het gebouw en de begane grond tot gevolg. 'Dat lijkt me onder deze omstandigheden het meest haalbare omdat je anders meer overhoop gaat halen dan je waar kunt maken'. Het kolossale viaduct van de metro noemt Koolhaas 'een architectonisch wonder', waar op het maaiveld niet op gereageerd wordt. Daar zou een boulevard moeten komen met een strand.

Koolhaas geeft toe dat zijn ideeën in de loop der jaren veranderd zijn: 'Het wezenlijk andere en ook het wezenlijke van ons hele plan is dat we eerst dachten dat de Bijlmermeer voltooid moet worden met meer architectuur. De Bijlmer is al utopisch genoeg. In de revisie stellen we dat het zonder architectuur kan en dat het maaiveld nog veel belangrijker is dan wat je met drie-dimensionale onderdelen doet.' Vaak wordt, in de ogen van Koolhaas, met architectuur meer afgesloten dan mogelijk gemaakt.

Naast de herinrichting van het maaiveld komt OMA in de 'Revisie' terug op een eerdere constatering: het sociale leven zit weggestopt onder het wegdek. Dat probleem doet zich vooral voor in Ganzenhoef, waar door het aanleggen van platforms tussen de parkeergarages en viaducten een woud van kolommen is ontstaan. Onder de parkeergarage en het autoviaduct zijn sociaal-culturele voorzieningen en een winkelcentrum verstopt. Maar er is nog een gigantische hoeveelheid loze ruimte overgebleven, waardoor een uitermate onheilspellende wereld is ontstaan. OMA: 'Een karikatuur van wat er mis is met moderne planning. Een structurele tijdbom onder de hele Bijlmermeer. Als er iets gesloopt moet worden is het hier.'

Op het stadhuis was men onder de indruk van de plannen van het Office for Metropolitan Architecture. Als vervolg op de 'Revisie' kreeg Koolhaas van de dienst Volkshuisvesting, mede ondersteund door de dienst Ruimtelijke Ordening een nieuwe opdracht, nu voor de hele Bijlmermeer. Er moest verder gegaan worden dan het herinrichten van het maaiveld. Men vroeg Koolhaas aan te geven waar en wat er gebouwd zou kunnen worden. In de 'Studie Herinrichting Bijlmer' werkt OMA het idee van de

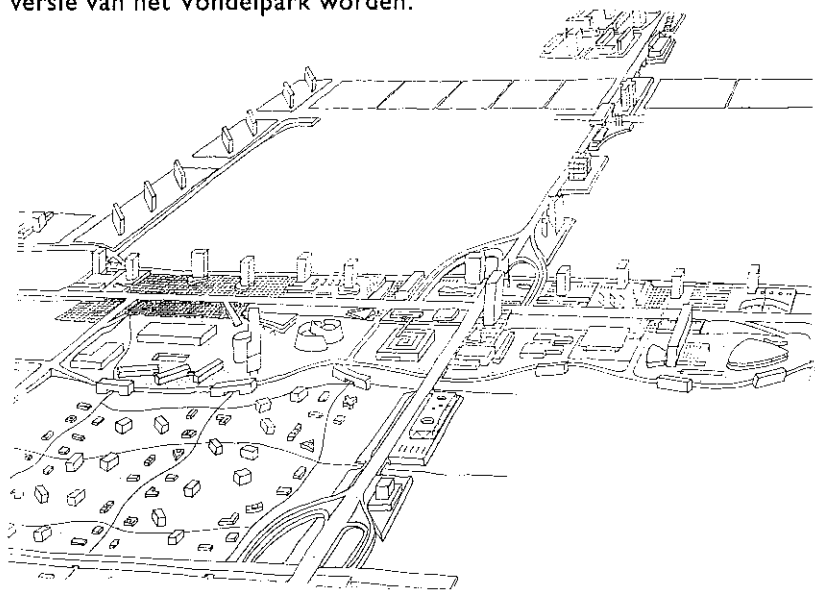
170 Deel E van de Bijlmermeer geprojecteerd op de binnenstad van Amsterdam, om aan te geven wat er op een zelfde oppervlakte allemaal zou kunnen gebeuren.

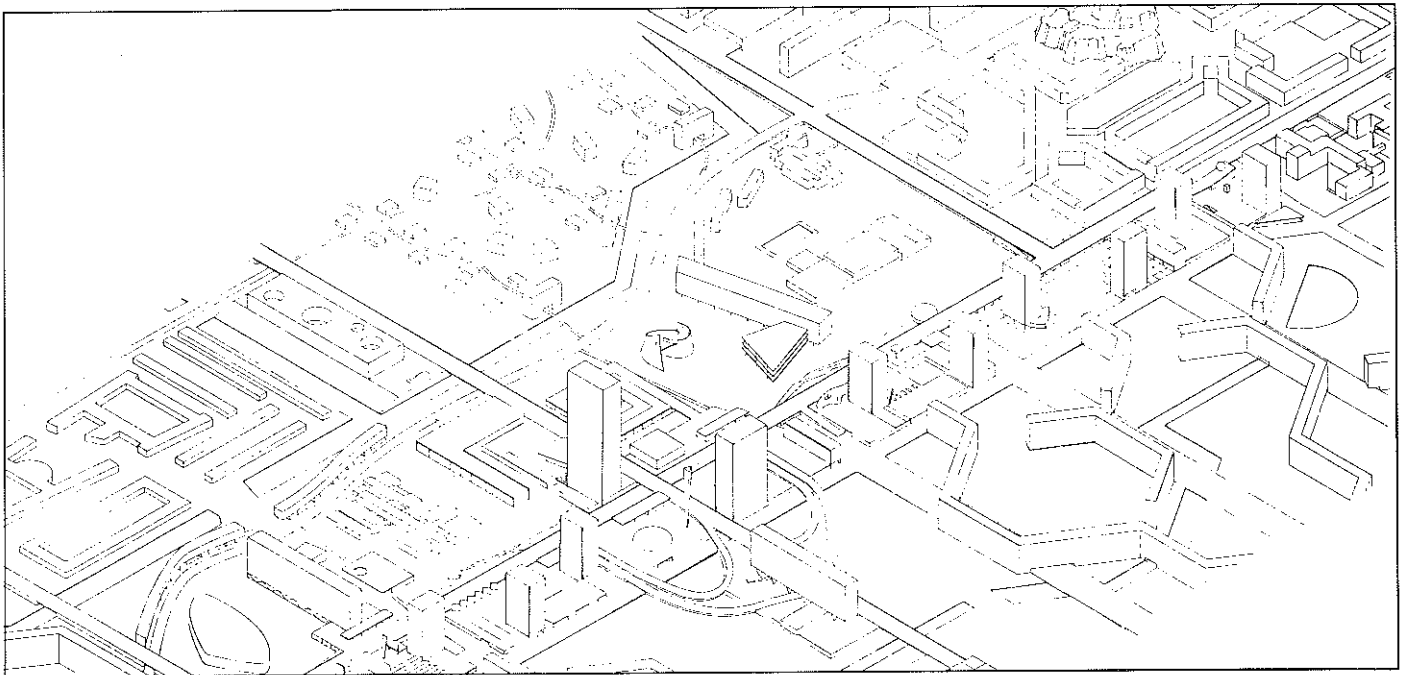
171 In het plan van het Office for Metropolitan Architecture wordt

het maaiveld in deel E opnieuw ingericht, nu met allerlei functies in de open lucht.

172 Een perspectieftekening van wat er in de Bijlmermeer bij gebouwd zou kunnen worden.

Bijlmer-strip uit. De Bijlmer-strip wordt ontwikkeld tot een 'oord van schuldige activiteiten': tussen Ganzenhoef en de Amsterdamse Poort worden aan de noord-kant van de Bijlmerdreef grote, publieksgerichte functies gepland, zoals meubelhallen en een caravan-verkoop, vanaf de halfhoge weg door middel van grote reclameborden herkenbaar en daarnaast allerlei voorzieningen die met de auto bereikbaar zijn, zoals restaurants, benzinstations en bankfilialen. Een aantal bestaande parkeergarages kunnen in de bebouwing worden opgenomen, anderen moeten worden gesloopt. Direct aan de Bijlmerdreef kunnen ook woontorens gebouwd worden. Aan de zuid-zijde van de halfhoge weg wordt de te bebouwen oppervlakte beperkt gehouden. Op wat grotere, onderling van elkaar gescheiden locaties kunnen culturele activiteiten worden afgewisseld met open gebieden met hier en daar bomen. Direct aan de noord-zuidas, de Gooiseweg, zijn kantoren van ongelimiteerde hoogte gepland: zo wordt het karakter van deze weg als doorgaande route benadrukt. De huidige Bijlmer is in feite één groot park. Het bestaande Bijlmerpark doet in deze zee van groen overdreven aan en kan met een uitgeknipte verkaveling bebouwd worden.¹²² Aan de rand van het park is plaats voor urban villa's: woontorens van maximaal vijf verdiepingen (de 'boomgrens') met grote appartementen, maar ook voor gewone villa's. Dit park kan zo een moderne versie van het Vondelpark worden.

Het bestaande niemandsgebied tussen de Venserpolder en de Bijlmerhoogbouw moet verder worden ontwikkeld en het industriegebied aan de andere zijde van de spoorlijn kan door middel van doorlopende wegen verbonden worden met de Bijlmer-strip. Hier is op ruitvormige kavels plaats voor een herkenbare vestiging voor bedrijven van relatief bescheiden omvang, maar ook voor woningen. Met deze ingreep en met de invulling van de Bijlmer-strip wordt bewust de scheiding tussen woon- en werkgebieden doorbroken.

Om zijn visie op de mogelijkheden van de Bijlmermeer te verklaren introduceert Koolhaas het uit New York afkomstige begrip bridge and tunnel people: het zijn de mensen die over een brug of door een tunnel moeten om de grote stad te kunnen bereiken. Koolhaas zegt: 'De architectuur heeft geen oog voor de bridge and tunnel people, die hoe dan ook bestaan. In de Bijlmermeer zijn inmiddels een groot aantal culturele fenomenen tot stand gekomen. Het is een van de gebieden waar spontane initiatieven effectief en heel creatief zijn. De Bijlmer zou kunnen dienen als uitvalsbasis voor diegenen die de beperkingen van de binnenstad niet meer pikken.'

In de plannen van OMA wordt een element van competitie met het 'oude' Amsterdam geïntroduceerd. Koolhaas vertrouwt daarmee op het feit dat de Bijlmermeer sinds kort gedeeltelijk onafhankelijk geworden is, waardoor een vrijheid van handelen kan ontstaan. Van de Bijlmer kan een heel bijzonder gebied gemaakt worden, door de hele regelgeving te veranderen: een gebied met een enorme aantrekkingskracht voor die dingen die nu nergens kunnen. Hij trekt daarbij een vergelijking met de Amerikaanse staat Nevada, of dichterbij huis met de Belgische grens, gebieden waar ook van alles mogelijk is. Er moet daarmee een polariteit ontstaan tussen de moderne Bijlmer en het traditionele van Amsterdam. Er wordt nog 'te vaak gedacht dat het middeleeuwse beeld van de stad het enige conventionele en aanvaardbare beeld is van stedelijkheid.'

Volgens Koolhaas zijn het juist de bridge and tunnel people die behoefte hebben aan activiteiten die genoten kunnen worden zonder de dwang van enige vorm van architectuur. De Bijlmermeer is in die visie een gigantisch laboratorium voor behoeftes die zich kunnen afspelen in de grote, amorfe, nog niet in beslag genomen ruimte. Het gevolg kan zijn dat ook de naamgeving uiteindelijk

verandert: Zuidoost wordt Amsterdam en de bestaande 'stad' Amsterdam-Noordwest.

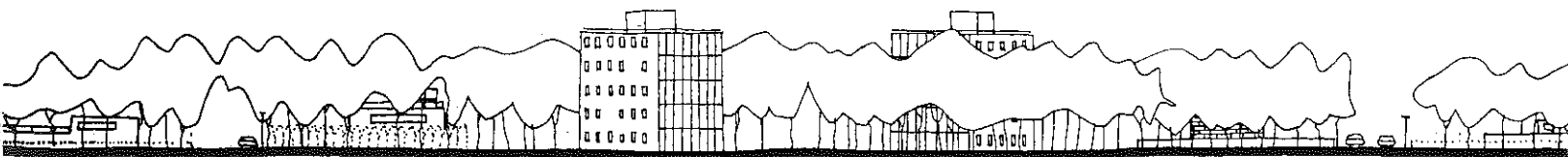
De plannen van het Office for Metropolitan Architecture werden met enthousiasme ontvangen. Veel kranten schreven er over, het maandblad voor ontwerp en omgeving 'Plan' gaf OMA de ruimte haar ideeën toe te lichten. Het in Frankrijk uitgegeven blad 'Urbanisme' besteedde er tien pagina's aan en nam alvast een voorschot op de naamswijziging door het artikel 'Le projet d'OMA pour Amsterdam' te noemen.¹²³ Wat vinden de hoofdrolspelers in dit boek van Koolhaas' voorstellen? Ir. H. de Boer, die als stedenbouwkundige bij de Afdeling Stadsontwikkeling werkte toen daar de Bijlmermeer ontworpen werd kent ze alleen uit de pers. Hij zegt: 'Zo'n opmerking van Koolhaas: hoe hebben ze het ooit kunnen verzinnen om onder die donkere viaducten alle voorzieningen neer te leggen, daar kan ik alleen maar op zeggen: wij hebben dat nooit verzonnen.' Dr. J. J. M. den Uyl, wethouder van Publieke Werken tijdens de ontwikkeling van de grondslagen voor de Bijlmer zegt nu: 'De Bijlmer is helemaal niet verloren in mijn ogen. Ze heeft een voortreffelijke opzet en een ijzersterke structuur en kan dus gered worden. Dat lukt alleen als via het uitbouwen van Zuidoost, de architectonisch interessante kantooragglomeratie, meer nieuwe mensen aangetrokken worden en men daarmee de Bijlmer meer stedelijke elementen bezorgt. Zo wordt het wonen daar ook aantrekkelijker.' Oud-staatssecretaris Mr. G. Ph. Brokx heeft met Koolhaas over zijn voorstellen gesproken. Hij zegt: 'Ik vind het niet zo slecht dat men Koolhaas naar de Bijlmer heeft laten kijken. Met name zijn ideeën over het maaiveld en de niveauverschillen spreken me aan. Ik heb nooit de indruk gehad dat de gemeente daar erg veel aan gedaan heeft.' Zelfs Ton Alberts, de antroposofische architect van het

NMB-kantoor ondersteunt de plannen. Hij gaat zo mogelijk nog verder: 'Van Eesteren onderscheidde in de stedenbouw de vier elementen wonen, werken, recreëren en verkeer. Wij zeggen nu: daardoor ontstaan monoculturen. Die moeten we weer integreren. Kijk, als Koolhaas zegt: de Bijlmermeer is net als Stonehenge, niet omver te krijgen, dan zeg ik: dat zal toch moeten. Niet letterlijk maar figuurlijk, door er een gigantisch tegenwicht aan toe te voegen. Dán red je die woningen, met elementen die nu in de Bijlmermeer ontbreken. Denk dan niet: de Amsterdamse binnenstad is mooi, dus gaan we daar wat van imiteren. Dat kan niet. Amsterdam heeft haar eigen karakter. Dat willen we bewaren. In de Bijlmermeer moet een nieuw idee opgezet worden.'

Gevraagd naar de haalbaarheid zegt Koolhaas: 'Het realiseren van mijn plannen zal een mengsel zijn van geluk, politieke wil en consensus. Ik denk dat mensen in de projectontwikkelingssfeer heel belangrijk zijn. Ze zouden die plannen moeten adopteren, ze zouden daar een impuls aan kunnen geven.'

De eerste tekenen zijn niet positief. Het nieuwe politieke bestuur gaat voorzichtig van start. Dezelfde ambtenaren die Koolhaas bij het uitwerken van de 'Revisie' begeleidden, adviseren nu meer dan de helft van zijn voorstellen niet uit te voeren en een ander stedenbouwkundig bureau in te schakelen om de rest op haalbaarheid te onderzoeken. Koolhaas: 'Politiek is een wereld waarin het vaak verstandiger is om het niet te begrijpen'. Het lijkt voor hen moeilijk te beseffen dat de 'Revisie' en de 'Studie Herinrichting Bijlmermeer' een raamwerk bieden voor toekomstige ontwikkelingen en niet de pretentie hebben een eindbeeld te schetsen. Een eindbeeld dat niet bestaat omdat een stad altijd aan vernieuwing onderhevig is.

174 'Urban villa's', niet hoger dan de 'boomgrens' in het Bijlmerpark.

DE BIJLMERMEER IN DATA

- 1575** De Bijlmer komt voor op een kaart van Joost Jansz.
- 1622** Staten van Holland hechten goedkeuring aan drooglegging Bijlmermeer.
- 1626** Meer door Abel Matthijszoon Burch drooggelegd.
- 1672** Bijlmer onder water gezet omdat een Franse aanval op Amsterdam werd gevreesd.
- 1673** De Bijlmermeer wordt door de Fransen bestuurlijk bij Weesp ondergebracht.
- 1677** Afspraken over het gebruik van het zandpad tussen Amsterdam en Weesp vernieuwd.
- 1678** De meer wordt opnieuw drooggelegd.
- 1702** Dijkbreuk bij Muiden door watersnoodramp. Er wordt een gat geslagen in de Bijlmer-ringdijk, ook het on-diepste gedeelte van de polder staat nu onder water.
- 1707** Amsterdam draait op voor de kosten van het dichten van de Bijlmer-ringdijk. De Bijlmer zal 123 jaar onder water blijven staan.
- 1815** Nieuw verzoek tot het droogmaken van de polder.
- 1816** De Bijlmermeer (voor het grootste gedeelte water) wordt een zelfstandige gemeente.
- 1825** Bijlmermeer opnieuw drooggemalen.
- 1846** De Bijlmermeer wordt bij Koninklijk besluit toegevoegd aan de gemeente Weesper-karspel, op dat moment de grootste gemeente van Nederland.
- 1928** Het beheer over het zandpad tussen Weesp en Amsterdam wordt overgedragen aan de provincie Noord-Holland.
- 1928** Eerste CIAM-congres in La Sarraz.
- 1929** Ir. C. van Eesteren benoemd tot hoofdarchitect bij de afdeling Stadsontwikkeling van de gemeente Amsterdam.
- 1933** 29 juli tot 13 augustus: derde bijeenkomst van het CIAM aan boord van de s.s. Patris II met als thema: de Functionele Stad.
- 1935** Het Algemeen uitbreidingsplan (AUP) voor Amsterdam wordt door de gemeenteraad vastgesteld.
- 1959** De stadsrandcommissie presenteert een structuurplan voor de zuidoostelijke stadsuitbreiding.
- 1962** Publieke Werken in Amsterdam ontwikkelt stedenbouwkundige plannen voor een woongebied voor 100.000 Amsterdammers.
- 1963** Er wordt begonnen met het opspuiten van de Bijlmermeer.
- 1964** Op 27 oktober neemt de Tweede Kamer de motie Scheps aan waarin de Bijlmermeer aan Amsterdam wordt toegewezen.
- 1965** Door de afdeling Stadsontwikkeling bij de dienst der Publieke Werken van Amsterdam worden de grondslagen voor de zuidoostelijke stadsuitbreiding gepresenteerd.
- 1966** De Bijlmermeer wordt voor twaalf jaar bij het grondgebied van Amsterdam gevoegd.
- 1966** 15 maart: burgemeester van Hall slaat de eerste paal voor een nieuw gemaal aan het 'zandpad'.
4 oktober: burgemeester van Hall slaat de eerste paal voor een viaduct in de Bijlmermeer.
13 december: burgemeester van Hall slaat de eerste paal voor de flat Hofgeest.
- 1968** 25 november: K. J. Copray ontvangt als eerste bewoner de huissleutel voor zijn nieuwe woning op Hofgeest uit handen van de wethouder van Volkshuisvesting, de heer Th. C. A. M. Elsenburg.
- 1969** 27 januari: de eerste bewoners beleggen hun eerste protestbijeenkomst.
- 1970** 10 juli: de eerste collectieve ruimte, in de flat Grubbehoefte, wordt geopend.
- 1970** 26 augustus: begin van de aanleg van de metro.
- 1971** 21 januari: Koningin Juliana bezoekt de Bijlmermeer.
- 1972** De laagbouwoningen in Kelbergen worden opgeleverd.

- 1974** De laagbouwwoningen van Kantershof worden opgeleverd.
- 1974** 29 november: de eerste paal wordt geslagen voor de bouw van Holendrecht.
- 1975** De laatste flats, Hakfort en Huigenbos worden opgeleverd.
- 1976** oktober: de metro tussen Amsterdam en de Bijlmermeer gaat rijden.
- 1979** 6 augustus: de Amerikaanse professor Oscar Newman komt naar de Bijlmermeer voor een onderzoek naar de (on-)veiligheid.
- 1980** 13 november: het Wijkopbouworgaan Bijlmermeer presenteert de knelpuntennota: 'Van de Bijlmer méér maken'.
- 1982** Hoptille, Haardstee en Heesterveld worden opgeleverd.
- 1982** 31 december: het Projectburo Hoogbouw Bijlmermeer wordt door de gemeenteraad van Amsterdam ingesteld.
- 1983** 17 maart: Symposium 'Om de nieuwe toekomst van 100.000 Amsterdammers' in de Bijlmermeer.
- 1984** 1 januari: Een nieuwe woningbouwvereniging voor de Bijlmermeer: Nieuw Amsterdam. De huren in de hoogbouwwoningen gaan met terugwerkende kracht tot juli 1983 omlaag. De tarieven voor de parkeergarages worden afgeschaft.
- 1984** Een groot gedeelte van de woningen in de Venserpolder wordt opgeleverd. Daarnaast wordt ook de verdichtingsbouw aan de Groesbeekdreef opgeleverd.
- 1985** Augustus: de leegstand in de flats bereikt een hoogtepunt met 25%.
- 1986** juni: het Office for Metropolitan Architecture van de architect Rem Koolhaas presenteert haar revisie voor de Bijlmermeer.
- 1987** maart: Amsterdam Zuidoost, waar de Bijlmermeer deel van uit maakt krijgt een eigen stadsdeelraad.
- 1987** 11 september: het Bijlmer-kasteel, het nieuwe hoofdkantoor van de NMB wordt door Z.K.H. Prins Claus geopend.
- 1987** 14 oktober: het hoofdwinkelcentrum voor de Amsterdam Zuidoost wordt geopend.

Aantallen woningen:

Hoogbouw Bijlmermeer: ruim 13.000

Kelbergen en Kantershof: bijna 1000

Haardstee/Hoptille: bijna 500

Venserpolder: ruim 3500

Groesbeekdreef: ruim 1000

Holendrecht: ruim 3500

Reigersbos: ruim 3000

Gein: ruim 3500

Totaal: 30.000 huur of premiehuurwoningen.

SUMMARY

In 1966, a start was made on what at that time was a unique building experiment – the Bijlmermeer. Twenty years later, in 1986, the dream had become a nightmare and the Bijlmermeer was undergoing a radical process of redesign, rebuilding and extension. This book tells the story of this experiment, what went wrong and what is being done to put it right.

Plans to extend Amsterdam by building a number of suburbs alternating with green-belt areas, the so-called 'Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) [General Development Plan], had existed since 1935, and suburbs planned at that time can now be found to the west, the north and the south of the city. At the end of the fifties, however, it became obvious that the land reserved for building was insufficient to meet the demand, and those responsible for Amsterdam's housing were forced to look beyond the city boundaries. Their eyes fell on the old Bijlmermeer polder, which centuries earlier had been reclaimed by the city. This seemed eminently suitable, particularly as the polder was unsuitable for agricultural purposes. Despite this, however, there was heated political discussion at both local and national levels over the question of which local council should actually be allocated the land. In 1966, after years of debate, the government granted the former polder to Amsterdam for a period of twelve years (eventually the city was given the land on a permanent basis), and building could begin.

This huge piece of land, uniquely situated on the outskirts of Amsterdam, was ideal for a daring experiment: the building of a 'functional city'. The idea of a functional city was not a new one. The Congrès Internationale d'Architecture Moderne, a group of internationally known city planners and architects, had discussed the idea in 1933. The French architect, Le Cobusier, had used the

idea in 1925 in his plan for Voisin, near Paris, and it was he who published the results of the Congress in his famous 'Charte d'Athènes', in 1941. Two groups of Dutch 'modern' architects, 'De 8' and 'Opbouw', which included men such as Rietveld, Duiker and Stam, had an important influence on this Congress. The Dutch delegation also provided its chairman, C. van Eesteren, who in 1928 had become the head of the City Development department of Amsterdam. It was under his guidance that the General Development Plan had come into existence and it was he who would see the Bijlmermeer come into existence some thirty years after the first plans had been drawn.

Fundamental to the idea of a functional city was the separation of the different functions of the city: living, working, recreation and traffic. In the Bijlmermeer it was decided to build most of the apartment buildings in a honeycomb grid, ten storeys high, with extensive areas of open space between them (there are also four eighteen-storey blocks). These blocks contain some 14,000 of the Bijlmermeer's 18,000 dwelling units. It was also decided that the various types of traffic should be on different levels. The footpaths and cycle tracks were to be at ground level, the roads at a somewhat higher level and the metro higher still. Unfortunately, for financial reasons a number of ideas in the original plans had to be scrapped. As a result there were storage rooms at ground level in place of the planned inner streets, which were moved to

the first floor. It was decided to build long galleries on the upper storeys to reduce the number of lifts required. Important concessions were also made in the multi-storey car parks. Between the garages and roads were platforms supported on concrete pillars. From below these presented an unattractive picture, particularly where they were built beside existing roads. Moreover, the building of shopping centres and cultural and recreational facilities lagged far behind the needs of a city. And as if this were not enough, for a complexity of reasons public transport links with Amsterdam itself, to say the least, left a great deal to be desired. In 1968, two years after building had started, the first people moved into the Bijlmermeer. At that time many Amsterdammers were still living in accommodation that was either sub-standard or too small. An advertising campaign promising 'the city of the future' appealed to these people and at first it was not difficult to let the apartments.

However, in the course of time the inherent problems caused by the basic design and building compromises became more and more obvious. Moreover, the government introduced a policy of building completely new 'overspill', towns round the southern shores of the IJsselmeer which provided relatively cheap accommodation. The population of the Netherlands was also increasing less quickly than had been forecast. By 1971, five years after building had started, it had become very difficult to let apartments in the Bijlmermeer.

At that time, certain groups in Amsterdam – single people, unmarried couples, large poorer families and foreigners – had great difficulty in finding suitable accommodation. Although rents in the Bijlmermeer were among the highest in the city, annual rent increases were kept within the limits necessary for tenants to qualify for rent subsidies, and this enabled large numbers of people from these groups to go to live there. Moreover, between 1970 and 1975 a flood of immigrants arrived from Surinam, a Dutch colony which became independent in 1975. Many of these immigrants settled in the Bijlmermeer, particularly in the Gliphoeve complex, which rapidly became over-populated because more than one family often lived in a single apartment.

Because of these specific population groups, the problems created by the poor infrastructure and the high rents, many people – particularly those who could find accommodation elsewhere – found the Bijlmermeer unattractive as a place to live. Those who did move there, however, whether by choice or not, together formed a melting pot of cultures. Furthermore, because there were so many problems to be solved, many people in the Bijlmer were notably militant and inventive. They conducted a continuous battle with the housing associations and local council, who had promised a great deal and done very little. Although not everything these activists attempted met with success, much did. Among other things they set up a children's farm, a local TV-station and cafés run by volunteers.

A start was made to solving one of the major problems – public transport links with Amsterdam – when work started on the metro in 1970. Bus services were at that time the only form of public transport. They were usually full and because of the poor road system the normal journey time was half an hour, while in the rush hour it was far quicker to walk! This situation improved in the course of the seventies. A railway station was opened (at first temporarily) while in 1977 the metro was at last completed and provided a fast, frequent and reliable service into the city.

In the 1970's plans were also developed to build on the rest of the available terrain. Because of the worsening situation in the Bijlmer, doubts were raised about the practicality of the 'functional city' and it became obvious that a radical change in thinking was necessary. It was decided to build, among other things, smaller houses with gardens and four-storey apartment buildings – in short to return to more traditional architectural ideas. This was done in Holendrecht and Gaasperdam (south of the Bijlmermeer) and Venserpolder.

As often happens when an experiment is not altogether successful, the press and other media concentrated on the drawbacks and failures of the Bijlmermeer, and this undoubtedly led to many people hesitating to settle there. Not only that, but the same problems led to more and more people moving out. The vacancy rate continued to

rise and in 1983 the rents were lowered and charges for car parking abolished in an attempt to reverse this trend. In the meantime the Glijphoeve 'ghetto' and its immediate surroundings had been fundamentally rebuilt.

But the 'functional city' was functioning less and less efficiently and in 1984 a new housing association, Nieuw Amsterdam, was set up. This was supported financially by the associations which had originally built and administered the Bijlmermeer and by the Government, and was charged with solving the problems of the Bijlmermeer. They went to work with a will. Sections of the multi-storey car parks were demolished and lock-up parking areas built. About 1000 four and five-room apartments were split up to provide smaller homes. In some buildings the long inner streets disappeared, galleries were closed off and more entrances and lifts were provided. The old storage areas at ground level were converted into apartments. In some green areas private gardens, where people could grow flowers and vegetables, were created. These changes, however, took time, and by 1985 the vacancy rate had risen as high as 25%. This obviously meant a huge financial deficit, and voices calling for the demolition of parts of the Bijlmermeer began to be heard, although the buildings were in a perfectly sound condition.

At the very moment when the problems were at their worst, the tide began to turn. The huge new university hospital on the edge of the Bijlmer was opened, and provided employment for thousands. A new major shopping centre and an ambitious office and business complex 'De Amsterdamse Poort' were nearing completion. At this point Amsterdam city council approached the Office for Metropolitan Architecture (OMA), the practice of architect Rem Koolhaas, and asked him to find a solution to the problems of the 'old' Bijlmermeer. He devised a plan code-named 'Revisie'.

This plan represented a radical change of direction. Koolhaas was of the opinion that the problems of the Bijlmermeer had largely arisen because the idea of a 'functional city' was basically flawed. The large open areas between the apartment blocks should be better used: the meandering footpaths should be straightened, better parking facilities should be provided outdoors in the

green areas, and urban villas and apartment blocks of a different type should be built. Furthermore a route lined with shops, offices, houses and recreational facilities – the 'Bijlmerstrip' – should be built to link the old Bijlmermeer to the new shopping and business centre. This centre had some of the most exciting modern architecture in Europe, including the NMB building, a breathtaking example of organic architecture, designed by Ton Alberts.

In short, the 'functional city' should make way for an 'Ideal city' in which the four elements of living, working, recreation and traffic would once again be combined in a harmonious whole. The old Bijlmermeer and the new, ideally situated in the centre of the Randstad (the name given to the large triangular area with Amsterdam, Utrecht and Rotterdam as its points and within which a large proportion of the Dutch population live and work), must truly become the 'city of the future', just as its original designers had dreamed decades before. Koolhaas himself admits that he has not attempted to paint a finished picture, and that a city is always subject to change. The work which started in 1986, however, and the developments which are yet to come, are a framework for this 'ideal city', this 'city of the future'. The problems of the Bijlmermeer are far from solved, but it can be said with confidence that a good start has been made, and that all who live and work there can look with optimism towards a brighter future.

Tony Burrett

ILLUSTRATIONS

2 A cross-section of North Holland from the coast a few kilometres south of Zandvoort to the IJsselmeer near Muiden.

3 This map dates from 1575 and is by Joost Jansz. Beeltnijder. The original Bijlmermeer and the hamlet of Bijlmer, complete with church, can be seen in the centre of the map.

4 This document, dated December 22, 1622, granted Abel Matthijszoon Burch the patent for reclaiming the Bylmermeer.

5 When the polder was dry in 1626, the land was divided into plots measured in 'morgen'. A morgen was approximately 0.9 hectares.

6 After the floods of 1702 the City of Amsterdam sent a bill to the town of Weesp for half the costs incurred in closing the Bijlmermeer dike. The total amount (including 4% interest) was 65,295 guilders and 15 cents. Weesp could not pay and Amsterdam had to bear the entire cost.

7 Land, houses and fishing grounds to rent in the Bijlmermeer – apply at the Herberg de Munt in Amsterdam on December 15, 1753.

8 The Bijlmermeer was an independent borough between 1816 and 1846. This coat of arms was awarded to it on February 20, 1816 by the College of Arms.

9 'Bijlmerzicht', the farm where J. L. Kruiswijk lived from 1940 to 1968.

The Bijlmer ring-dike in a photograph taken by Jacob Olie in 1896 (10). The cows were milked by hand and the milk brought from the meadow to the farm by boat (11). Dike houses, the homes of farmworkers, stood along the dike (12). The wooden bridge over the polder-ditch was a good place to chat to the neighbours (13).

14/15 The farmhouse 'Bijlmerlust' dates from the early 18th century. In the 1960's it was planned to demolish this historic building in connection with the plans for the new Bijlmermeer. Eventually it was demolished brick by brick and rebuilt near the toll-bridge on the river Gein.

16 The architects of 'De 8' in Amsterdam and 'Opbouw' in Rotterdam jointly published the journal 8+0.

17 In the 20's and 30's the architects in 8+0 strongly supported the building of tower blocks. In 1929, the architect J. Duiker published a booklet 'Hoogbouw' in which this design for an open-air terrace, designed by himself and J. G. Wiebinga, appeared.

18 In 1933 the architect W. van Tijen built the Parklaan apartments in Rotterdam. Van Tijen himself had a flat, with a roof terrace, on the top floor.

19 The Development Plan for Amsterdam-Zuid drawn up by H. P. Berlage in 1915. In it Berlage referred to the 'ideal city', an idea which had its origins in the Renaissance.

20 Buildings of the Amsterdam school of architecture, dating from the early 1930's.

21 Working class houses in P. L. Takstraat, designed by the two most important architects of the Amsterdam school, M. de Klerk and P. L. Kramer, and built by the socialist housing association 'De Dageraad'. These houses are still much loved and have recently been fully restored by the Amsterdam architect J. van Stigt.

22 The French architect Le Corbusier had already developed his plan for Voisin, a suburb of Paris, in 1925, as an example of a high-rise garden city.

23 An exhibition on the results of the CIAM Congresses, under the name 'The Functional City', was held in the Stedelijk Museum in Amsterdam from June 1 tot 23, 1935.

24 The architect C. van Eesteren was part of the influential movement of visual artists known as 'De Stijl'. He published this conception of part of a business district of a large 'modern' city in 1927 (De Stijl no. 79/84, 1927).

25 Van Eesteren in the studio of fellow architect Theo van Doesburg, who was also a member of 'De Stijl'.

26 'The first open-air school for the healthy child' was built in Amsterdam Zuid by the architects J. Duiker (see caption 17) and B. Bijvoet. The ideals of modern architecture – light, air and space – are clearly demonstrated.

27/28 The General Development Plan for Amsterdam of 1935 in which it was estimated that by the year 2000 the population of the city would be 960,000.

29 The Lord Mayor G. van Hall receives the 'Bijlmer letters' at the Town Hall. The council had their letters delivered to every house in the city. The letter contained an appeal to the inhabitants of Amsterdam to strongly support the council in its efforts to obtain the Bijlmermeer for the city.

30 Lord Mayor G. van Hall (right) and Alderman J. den Uyl (left) tensely follow the parliamentary debate on the Bijlmermeer in August, 1964.

31/32 A cartoon in the Volkskrant of October 27, 1964. Minister Toxopeus, who opposed Amsterdam's claims to the land, was not too pleased with the result of the vote on J. H. Scheeps' amendment, which was intended to allocate the land to Amsterdam.

33 Minister Toxopeus supported the idea of the Bijlmermeer becoming a separate borough. Lord Mayor van Hall wanted it to come within the jurisdiction of Amsterdam. One of the two was 'voor de bijl' – in for the chop! – according to this Müller cartoon in the Nieuwe Linie of October 24, 1964. (note: 'bijl' in Dutch means 'axe' – a godsend for the cartoonists – see page 21, illustration 31).

34 During the temporary allocation of the land for a twelve year period there was considerable confusion. The boundary between Amsterdam and the borough of Diemen ran diagonally through a number of apartment blocks in section C. A few people at the end of the block lived in Diemen, the rest in Amsterdam. Today, the Bijlmermeer is officially Amsterdam Zuidoost (South-east Amsterdam).

35 In May 1987 Amsterdam's Lord Mayor inaugurated the first local council of Amsterdam Zuidoost. 450 civil servants work in the offices. The council itself consists of 35 members of which 5 look after the day to day affairs.

36 Before building could proceed, the level of the Bijlmermeer had to be raised considerably. This was an incredible feat of engineering. Each year more than five million cubic metres of sand was pumped through a ten-kilometre long pipe from the bed of the Vinkeveense lakes. Because this sand came from a great depth it was extremely clean and today the ground in the Bijlmermeer is among the least contaminated in the Netherlands.

- 37/38** Traffic is separated in three levels. The metro is at the highest level, the road system at the middle level, and the lowest level is reserved for pedestrians and cyclists.
- 39** The grid of footpaths and cycle tracks.
- 40** The grid of primary and secondary roads. The broken line represents the metro.
- 41** A network of cycle tracks from Amsterdam to the Bijlmermeer and within the Bijlmermeer was planned within the existing network of roads. The planners aimed for optimum convenience, capacity and safety by separating the various forms of traffic.
- 42/43** The plan on the left shows sections D and E as they were finally built in honeycomb form. On the left is an alternative plan, by Meij. ir. J. H. Mulder – 'a Bijlmermeer that was never built'.
- 44** The first piles for the first apartment block, Hoogoord, are driven into the ground. The main Amsterdam-Utrecht railway can be seen in the background.
- 45** Groeneveen, Gooiloord, Kikkenstein and Krutberg under construction (September, 1968).
- 46** The Bijlmermeer under construction. In the foreground lies the newly-raised Venserpolder. Above flats in section C are under construction, to the right are the flats in section A which are already occupied. Between is the area where the first shops were established.
- 47** A drawing by O. Jaring which shows how living in the Bijlmermeer would be.
- 48** In February 1965, the architect Rijnbout used this triplex scale-model to demonstrate his ideas for housing in the future section A.
- 49** To the right is Hoogoord, to the left Hofgeest is under construction. The road on the middle level had already been built by 1968.
- 50** In the original plans the flats were intended to be built on pillars so that pedestrians could walk under them.
- 51** The inner streets would be at ground level on the sunny side of the building.
- 52** The original plan to build the flats on pillars with the inner street at ground level proved to be too expensive. The inner streets were moved to the first floor on the shadowy side. Earth banks had to be built to allow access to them.
- 53** Idealized picture of the inner street on the sunny side, with a pavilion.
- 54** A multi-storey car park under construction using the so-called RAMP-engineering. This photograph is of Hofgeest and was taken in 1969.
- 55** Steps and sloping paths were necessary to reach the inner street.
- 56** The Bridges department of the Public Works Authority had the task of building the viaducts which had to be strong enough to carry tanks. The problem of how to use the space underneath the viaducts was left to others to solve at a later date. The flats of section A are under construction in the foreground. The viaducts, where the main shopping centre has since been built, had already been built.
- 57** The Gouden Leeuw and Groenhoven, designed by the Amsterdam architect J. van Stigt, under construction in February, 1974.
- 58** People living in the Bijlmermeer objected strongly to the sale of the apartments in Gouden Leeuw and Groenhoven.
- 59** The original scale model showing the ten-storey apartment buildings which were to be built in the southern part of the former polder, Gaasperdam. Only the middle-level roads were laid and eventually single-family dwellings with gardens were built there.
- 60** On November 25, 1968, Alderman mr. Th. C. M. A. Elsenburg presented the first key – embellished with the Amsterdam pennant – to the Copray family.
- 61** Not only the removal van, but also cameramen and photographers stood ready for the great moment.
- 62** Two years earlier the Lord Mayor, G. van Hall, was present as the first pile was driven for an apartment building in the Bijlmermeer (December 13, 1966).
- 64** On January 21, 1971, Queen Juliana visited the Bijlmermeer, where she viewed the scale-model with great interest.
- 66** The Queen looks across the area where the Amsterdamse Poort would later be built. Lord Mayor Samkalden is standing beside her.
- 67** De Ziak and the Bijlmerpost, two early Bijlmer papers, which for a year were edited and largely written by Heere Heersma (a well-known writer), Pierre Heijboer (a journalist) and Wim Wandel (a graphic artist).
- 68** On the opposite side of the Bijlmermeer, in section E, 'Grub-behoeve Vooruit' made its appearance. The fourth edition announced the opening of the café 'De Nachtegaal'.
- 69** 'Heere Heersma' a prophet in the Bijlmer', wrote Het Parool on December 16, 1970.
- 70** The local television station presented a programme called 'Uit de huiskamer' (From the living-room). Here Hans Wiegel, then leader of the VVD party, is interviewed.
- 71** Nowhere was the word 'involvement' heard more often than in the young Bijlmermeer. At that time Plenix was the coordinating organization for welfare work.
- 72/73** The café 'De Nachtegaal', run by volunteers, became into a meeting place for the whole neighbourhood. De Blauwe Zaal, situated next to it, offered space for a wide range of activities.
- 74** Protest against high rents on the occasion of the driving of the first pile in Holendrecht.
- 75** On October 4, 1971, the Volkskrant warned that the Bijlmermeer would become more isolated if car parking charges were introduced. The Committee for Rent Reduction was already actively campaigning.
- 76/77** Residents smashed the barriers and ticket machines in the multi-storey carparks in protest against the imposition of parking charges.
- 78** Posters demanding a decrease in rents appeared in windows all over the Bijlmermeer in 1983.
- 79** 'Bijlmer-meer? Bijlmer-minder! (Bijlmer-more? Bijlmer-less!) was one of the exhortations of the Committee for Rent Reduction.
- 80** Protesters occupied the offices of the Amsterdam housing associations.
- 81** A symposium was held on March 17, 1983, to demand that rents be substantially lowered. The author of this book was one of the speakers.
- 82** Residents had kept up their protests and campaigns for more than ten years before the Committee for Rent Reduction 'the Independent Residents' Organisation of the Bijlmermeer met with success.
- 84** A family from Suriname arrives at Schiphol. A short time later, on November 24, 1975, Suriname became independent and the 'Bijlmer-express' – the name given to the aircraft which flew from Suriname to the Netherlands – became just another normal flight.

- 85** Some Gliphoeve residents disposed of their refuse in the simplest way – they threw it over the balcony.
- 86** Tennis courts at the entrance to the inner court which is surrounded by Geldershoofd and Gravestein – formerly the 'best known flats in the Netherlands' – Gliphoeve.
- 87** Farmer Floor originally kept his animals in the storage area under Gliphoeve.
- 88** A service road with parking spaces was laid for the Gravestein apartments, the stairs, lifts and galleries were enclosed and the whole building painted colourfully.
- 89** Over the years the Gliphoeve children's farm had been extended and now includes an educational room.
- 101** A bailey bridge and a wooden hut: the first years of the Bijlmer railway station.
- 102** Residents take action against the lack of a night bus service between Amsterdam and the Bijlmermeer.
- 103** One of the first buses to the Bijlmermeer.
- 104** The construction of the metro has begun.
- 105** The metro line between Ganzenhoef and Kraaiennest.
- 106** Fishing beneath the metro near Ganzenhoef. The Gouden Leeuw is in the background.
- 108** Shopping street in the Amsterdamse Poort with the NMB bank building in the background.
- 109** The 'Amsterdamse Poort', the main shopping centre of the Bijlmermeer still partly under construction. The NMB building is in the background.
- 111** The head office of the AMRO-bank was designed by the Rotterdam architect Hans Boot. It lies beside the railway line between the metro stations Bijlmer and Bullewijk.
- 112** The office building Nieuw Amsterdam forms a gateway between the metro and train station and the shopping centre Amsterdamse Poort. Designed by Pi de Bruijn – who is a resident of the Bijlmermeer – the building is owned by the ABN bank and the Nationale-Nederlanden insurance company.
- 113** The Centrepoint offices are occupied by Bonaventura, a subsidiary company of the publishers, Elsevier.
- 114** 'The Kiss' by Jeroen Henne-man, in front of the offices of the Koninklijke Bijenkorf Beheer.
- 115** Unisys and Fokker, among other companies, have offices in the Atlas centre.
- 117** The Winti-group Blakka Boeba perform during the 'Blij met de Bijlmer' (Happy with the Bijlmer) festival in 1986.
- 118** The Winti-choir Abaisa.
- 119/120** In February, 1972 a group of Surinamers and Antillians occupied an empty school building in order to establish a Caribbean Centre. Ed van Thijn, at that time a PvdA (socialist) member in the Second Chamber of the Dutch parliament, took part in the campaign, stating that it was the concern of the entire country.
- 121** The foundation 'Welzijn voor Moslims' had the Jama Masjid Taibah mosque built. Designed by the Amsterdam architect Paul Haffmans, it was opened in 1985.
- 122** Two Hindustani girls celebrate Holi Phagwa, the Hindustani New Year.
- 123** The statue 'Mother Aisa', by the Israeli-born artist Chaim Oren. During the 'Blij met de Bijlmer' festival in 1986, the little lake was named 'Cola Creek' in a ceremony in which a bottle of coke was poured into the water from a boat built specially for the occasion.
- 124** A drummer from Akrema, during a winti-pré. (A winti-pré is a sort of Surinam ritual sacred meeting.) He is playing a sacred drum, the Apinti Adjida.
- 125** A Bonoe woman from the Winti-group Abaisa.
- 127/128** Birdsong competitions are held on sunny spring and summer days. The winner is the 'kwa-kwa' which starts singing the most often within a period of five minutes.
- 131** In the foreground are the rows of houses in Holendrecht-Oost. Above lies Holendrecht-West. The University Medical Centre is in the background.
- 132** Houses in Holendrecht-West, designed by W. Quist.
- 133** Shops and dwellings on Westbroekplein, near Gein metro station. They were designed by the architect A. Alberts, who also designed the NMB offices.
- 134** Venserpolder after an urban development design by ir. C. Weeber. The photograph shows the apartment building the architect himself built.
- 135** Weeber is an architect without ideals, says his colleague Rem Koolhaas. In the Venserpolder Weeber returned to the Amsterdam tradition of the closed block. Venserpolder has the necessary quality but connections with the surrounding have been completely neglected. The streets lead from 'nothing to nowhere'.
- 136** Many former Bijlmermeer residents eventually decided on a house with a garden, usually for the sake of the children.
- 137** Houses in Holendrecht-Oost.
- 138** In Gaasperdam not only do the houses have small gardens, but there are also large complexes of allotments where vegetables and flowers can be grown.
- 139** The alderman responsible for public housing in Amsterdam, J. Schaeffer, together with J. van der Dussen, manager of the State Employees' Pension Scheme, sink the first pile of Gein-Drie-dorp. Residents in the background make it clear that they are less than enchanted with the idea.
- 140** Yacht marina on Gaasperplas, in the background is Nellestein.
- 141** Gaasperplas.
- 143** The American architect and criminologist, Prof. Dr. O. Newman, was asked by the City Council to find solutions for the problem areas in the Bijlmermeer. The prospect of his visit had caused a great deal of controversy. On his arrival at Schiphol he immediately made his approach and ideas known (goedkope oplossingen = cheap solutions).
- 144** The Secretary of State for Public Housing, Mr. G. Ph. Brokx, arrives at Ganzenhoef for the symposium about the Bijlmermeer held on March 17th, 1983.
- 145** Besides Brokx, the PSP member of the Second Chamber, the alderman responsible for the Bijlmermeer project and the chairman of the Federation of Amsterdam Housing Associations also spoke at the symposium 'About the new future for 100,000 Amsterdammers. A few of the 1984 plans which have been put into effect.
- 146** Part of Ganzenhoef multi-storey car park is demolished.
- 147** The glass in the inner street in Geinwijk was removed and replaced by a railing.
- 148** Galleries were partitioned off.
- 149** In Eeftink, the storage rooms at ground level were replaced by dwelling units.
- 150** Lifts were built on the outside of flats in section E.

151 All the improvements could be found in the booklet 'De Bijlmer in de lift'.

152 A market is held twice a week in the new square in Ganzenhoef shopping centre. Foodstuffs from every corner of the world, as well as Dutch cheese, are on sale.

153 Learning to skate on the newly-dug lake which lies between Groeneveen and Grubbehoeve.

154 The newly-dug lake between Frissenstein and Fleerde, near the wire sculpture by Loes van der Horst.

156 Bijlmer residents enjoy an barbecue, free, at least, of the problems of smell and smoke.

157 Surinam 'shaved ice', rasped from a large block of ice and available in all sorts of tasty flavours.

158/159 Spectators watch the Kwakoe football tournament with varying degrees of interest.

160 Two policemen and a few of the 40,000 visitors.

161 Besides Surinamese, Antillian and even Turkish snacks, Dutch, 'patat' (chips) were also on sale. Heineken had quite a turnover, too, during the days of the tournament.

161 The prizes.

163 The outside of the NMB offices is distinguished by the rust-brown colour of the building bricks. Remarkably, these bricks were laid in bands from top to bottom!

164 'Most office buildings are typified by an endless repetition of the same elements: a monoculture. I find that to be inhuman because as a human being you demand variation. An environment which is too complicated, though, is also not good, I look for a reasonable degree of variety: that's simply the human aspect.' (NMB architect A. Alberts).

165 There are also no right angles in the interior of the building. The building is designed in such a way that artificial light is almost superfluous.

166 Ten clusters of the same shape are grouped in the form of an S on the corner of Hoogoord-dreef and Foppingadreef.

170 Section E of the Bijlmermeer projected on the inner city area of Amsterdam to show what can be done with the same surface area.

171 In the Office for Metropolitan Architecture's plan, the ground level of section E has been replanned, this time with all the various functions in the open air.

172 A perspective drawing showing what could be added to the Bijlmermeer.

174 'Urban villas', no higher than tree-height, in the Bijlmerpark.

FOTOVERANTWOORDING

De nummers achter de namen verwijzen naar de nummers bij de bijschriften.

J. L. Kruiswijk 9

Gemeentearchief Amsterdam

10, 11, 12, 13, 14, 19, 27, 28, 36, 47, 59, 61, 87, 103

Thijs Koobs 15, 37, 38, 55, pag. 48, 86, 88, 105, 106, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 121, 126, pag. 76 links, 132, 134, 135, 136, 138, 140, 141, pag. 85, 147, 148, 152, 153, pag. 95, 154, 156, 157, 162, 163, 164, 167, 169

Bas Lubberhuizen 20, 26, 34, 58, 101, 110, 133, 137

Anefo 30, 64, 66

Marco van Suchtelen 34, 73, 77, 102, 119, 120

Gerrit Hols 35, 78

Nat. fotopersbureau 29, 60

Gem. dienst Volkshuisvesting Amsterdam 44, 45, 48, 49, 54, 57, 62, 104, 139

Henno Eggenkamp 85, 118, 122, 127, 149

Madeleine Ladée pag. 53, pag. 55, pag. 57, 117, 123, 124, 125, 128, pag. 76 rechts, 158, 159, 160, 161

Bert Verhoeff 143, 144

Jan Hoefsloot 150

Sybolt Voeten 165

Gerrit Serné 72

Dienst Ruimtelijke Ordening Amsterdam 46, 56, 109, 131

H. van den Boogaard 71

Niet vermelde rechthebbenden in de fotoverantwoording verzoeken wij contact op te nemen met de uitgever.

NOTEN

- ¹ Het Geologisch Landschap en het Klimaat van Nederland; Klimaatverbetering en Zeespiegelrijzing; Het Strandwallensysteem, Aflevering 5, 6 en 9 in 'Moderne Onderzoekingen in verband met IJstijden'; door ir. B. P. Hageman, in Intermediair, 27 november 1970, 11 december 1970 en 29 januari 1971.
- ² De Bijlmermeer; door mr. J. H. van den Hoek Ostende, in Amstelodamum, 49e Jaargang, april 1962.
- ³ Gesprek met J. L. Kruiswijk, 26 augustus 1987.
- ⁴ dr. J. F. de Meyer in de Telegraaf van 17 februari 1970.
- ⁵ Het Nieuwe Bouwen; Ben Rebel, Uitgeverij Van Gorcum, Assen, 1983.
- ⁶ Adres aan den Raad van Amsterdam van de architecten de 8; een nader toelichting is te vinden in Het Bouwkundig Weekblad, 1928, pp. 331 t/m 333. Het artikel is ondertekend door J. G. Wiebenga en J. Duiker.
- ⁷ Hoogbouw; J. Duiker, 1930, W. L. en J. Brussel Uitgeversmaatschappij N.V., opnieuw uitgegeven in 1981 door uitgeverij Van Gennep, Amsterdam.
- ⁸ Lezing van J. Duiker op 9 november 1927, Archief Duiker, doos Hoogbouw, NDB. Te vinden in Rebel, t.a.p. pp. 63.
- ⁹ Wat is een krot?; J. Duiker, in 8+O, 1933, p. 88.
- ¹⁰ Interview met J. van Tijen door Cees Boekraad, in Kritiek en Ontwerp: Proeven van Architectuurkritiek, door Umberto Barbieri en Cees Boekraad, SUN, 1982, pp. 70 t/m 71 en 219 t/m 220.
- ¹¹ Wonen; B. Merkelbach, in 8+O, 1932, pp. 1 t/m 5.
- ¹² Space, Time and Architecture; Siegfried Giedion, Cambridge, Mass. (1941), 6e druk, 1976, p. 194.
- ¹³ De ontwikkeling van het Nieuwe Bouwen; door prof. dr. N. Luning Prak, in Bouwen 20 - 40, 1971, pp. 29 t/m 49. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in het Van Abbemuseum, Eindhoven.
- ¹⁴ Het stuk dat later door de CIAM het Charter van Athene genoemd werd, maar na afloop van het congres gewoon 'Constateringen', staat afgedrukt als "Conclusies van het IVe internationale congres voor het Nieuwe Bouwen", in: 8+O, 1935, pp. 110 t/m 118.
- ¹⁵ Gesprek met dr. J. J. M. den Uyl, 11 juni 1987.
- ¹⁶ Van Eesteren op een architectuurcongres in 1981 in Hamburg.
- ¹⁷ Algemeen Uitbreidingsplan, Grondslagen voor de stedenbouwkundige ontwikkeling van Amsterdam; door de Dienst Publieke Werken van de Amsterdam, 1934, p. 111.
- ¹⁸ Amsterdam bouwt een nieuwe stad; door C. Wegener Sleeswijk. Bureau Voorlichting en Representatie van de Gemeente Amsterdam, 1960.
- ¹⁹ De Bijlmermeerkwesitie; door dr. G. A. Hoekveld in het Geografisch Tijdschrift, nr. XVII, 1964, pp. 10 t/m 19.
- ²⁰ Gesprek met J. L. Kruiswijk, 26 augustus, 1987.
- ²¹ Gesprek met dr. J. J. M. den Uyl, 11 juni 1987.
- ²² Om de toekomst van 100.000 Amsterdammers; door B&W van Amsterdam aan de Tweede Kamer der Staten Generaal, brochure, juni 1962.
- ²³ De Nieuwe Bijlmer van 28 oktober 1971.
- ²⁴ Gesprek met mr. G. Ph. Brokx, 11 augustus 1987.
- ²⁵ Gesprek met dr. J. J. M. den Uyl, op 11 juni 1987.
- ²⁶ Het proces van stadsuitbreiding. Case studie: De Amsterdamse stadsuitbreiding Bijlmer; door Hugo Du Laing, Katholieke Universiteit van Leuven, 1973.
- ²⁷ Grondslagen voor de Zuid-Oostelijke stadsuitbreiding, door de Afdeling Stadsontwikkeling van de Dienst Openbare Werken van de gemeente Amsterdam, 1965.
- ²⁸ Gesprek met ir. H. de Boer, 5 juni 1987.
- ²⁹ Interview van Max Pam met Rem Koolhaas, Vrij Nederland, maart 1979.
- ³⁰ Dertienduizend goedbedoelde flats; door Stephan Steinmetz, in Intermediair, 11 april 1986.
- ³¹ Bijlmermeer: de Titanic van de Amsterdamse stedenbouw; door ir. M. Klaren, in Bouw, nr. 2, 22 januari 1983.
- ³² Industrialisatie en standaardisatie; door A. J. C. Horstman, directeur bureau Bouwcoördinatie Nederland N.V., in Bouw 1971 nr. 11.
- ³³ Bijlmermeer, programma hoog- en laagbouw en verkavelingstypen, patiowoningen; door de Afdeling Stadsontwikkeling van de Dienst Openbare Werken van de gemeente Amsterdam, december 1965, p. 4; en: Niet traditionele woningbouwmethoden in Nederland; door dr. ir. H. Priemus en ir. R. van Elk, Stichting Bouwresearch, p. 13, VAM. Uit Hugo du Laing t.a.p.
- ³⁴ Persexkursie, 31 oktober 1967, toespraak van wethouder mr. Th. C. M. A. Elsenburg, afgedrukt door het bureau voorlichting van de gemeente Amsterdam.
- ³⁵ Volkshuisvesting op een keerpunt, door Egbert Ottens, in Wonen TA/BK nummer 19 van 1979, p. 12.
- ³⁶ Kuijpers wil verkoop huurflats doorzetten. De Waarheid van 14 juni 1974.
- ³⁷ Uit 'De Bijlmer smeltkroes van emoties' een artikel uit 1970.
- ³⁸ De Nieuwe Bijlmer van 22 april 1971.
- ³⁹ Bewoners Bijlmerflats slopen galerijbeplating, in Het Parool van 10 juli 1970; en: Gesprek met Rob Lange, 4 augustus 1987.
- ⁴⁰ Zo gaat de Bijlmer naar de bliksem toe; door Pierre Heijboer, in Het Parool van 31 oktober 1970.
- ⁴¹ Heere Heeresma in de 'Zlak' van 29 oktober 1971.
- ⁴² De Bijlmerpost, januari 1971.
- ⁴³ De Nieuwe Bijlmer van 22 juli 1971.
- ⁴⁴ Heere Heeresma in zijn afscheidsstencil 'Hallo Folks' uit 1971.
- ⁴⁵ Toekomst te huur; folder van de Federatie van Amsterdamse Woningbouwverenigingen, maart 1968.
- ⁴⁶ Pastor Dürr, in de Volkskrant van 4 oktober 1971.
- ⁴⁷ Boosheid in Bijlmer over parkeergarages in NRC, 29 januari 1972 en 'de 'Bijl'm er in' wil harde acties' in NRC 14 maart 1972.
- ⁴⁸ Bijlmerspecial, 'Wie A zegt moet ook B zeggen'. Uitgave van de gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Amsterdam, 24 november 1972.
- ⁴⁹ Gesprek met Bas Beekhuizen, 30 maart 1987.
- ⁵⁰ Bevolkingsproblematiek en immigratie; door R. van Hasselt, in Tal en Last, uitgave van de Stichting Welzijn en Bevolkingsgroei, 1972 nr. 10, p. 16.
- ⁵¹ Verslag Kraakacties: Surinamers op zoek naar onderdak; in Wonen TA/BK, 1974, nr. 23, pp. 29 t/m 32.
- ⁵² Gliphoeve flat in de EG buurt van de Bijlmermeer; door de gemeentelijke dienst Volkshuisvesting Amsterdam, 1979.
- ⁵³ Gliphoeve en de pogingen er een net Ghetto van te maken; Huib de Vet in gesprek met Hella Liefing, in de Vakbondskrant, 31 januari 1980.
- ⁵⁴ Zie noot 53.
- ⁵⁵ Brief aan de directeur van de gemeentelijke Dienst Herhuisvesting, betreffende de kandidaatstelling van mevrouw S. 29 december 1976.
- ⁵⁶ Vierentwintig mensen op een flat; door Frans Heddema, in het Parool 27 januari 1976.
- ⁵⁷ Gesprek met mr. G. Ph. Brokx, 11 augustus 1987.
- ⁵⁸ Ed. van Thijn happy in de Bijlmermeer; in de Nieuwe Bijlmer van 28 oktober 1971.
- ⁵⁹ Wonen in de Bijlmer; Studio, programmablad KRO, 11 maart 1973.

- ⁶⁰ De Bijlmermeer analyse van een stedenbouwkundig fiasco; door prof. dr. D. de Jonge, in het Financiële Dagblad van 21 juli 1983.
- ⁶¹ De Bijlmermeer van binnen, een grootschalige hoogbouwwijk beoordeeld door bewoners; door J. H. Dijkhuis, uitgegeven door het Centrum voor Architectuuronderzoek in Delft, 1975.
- ⁶² Toekomst Bijlmer blijft ook met verbeteringen onzeker; door prof. dr. D. de Jonge in het Financiële Dagblad van 28 juli 1983.
- ⁶³ De Bijlmermeer: ons eerste getto?; door Nico Polak in het Vrije Volk van 17 oktober 1970.
- ⁶⁴ Reinheid in een kuil van beton; door Maarten Kloos in de Volkskrant van 8 maart 1985.
- ⁶⁵ 't Aardige van de Bijlmer, door William Rothuizen in de Haagse Post van 11 november 1970.
- ⁶⁶ Het enige positieve is de maquette; Max van Rooy en Ineke Jungschleger in het Algemeen Handelsblad van 20 juni 1970.
- ⁶⁷ Een beetje anarchie kan de Bijlmer wellicht nog redden; door Ids Haagsma en Hilde de Haan in Elseviers Weekblad van 9 april 1983. En: Een oase van hoogbouw; door Rudie Kagie in het NRC-Handelsblad van 12 september 1984.
- ⁶⁸ De laatste mogelijkheid is de Bijlmerexpress; door Ron Govaars in de Telegraaf van 24 december 1974. En: De meest verguisde stad van het land bestaat tien jaar; door Ron Govaars in het Nieuws van de Dag van 9 december 1978. En: De Bijl in de Bijlmer; door Ron Govaars en Henny Korver in de Telegraaf van 26 april 1986.
- ⁶⁹ Leegstand Zuidoost daalt procent per maand; door een onzer verslaggevers in Het Parool van 4 augustus 1987.
- ⁷⁰ Wie natuurlijk wil leven, kruipt maar in een grot; door August Willemsen in het NRC-Handelsblad van 2 januari 1987.
- ⁷¹ Hoe een stadsbestuur verstrikt raakte in zijn eigen Manhattan; door Henk Bakker in de Volkskrant van 17 oktober 1977.
- ⁷² Vormgeving van de Amsterdamse metrostations: maat en schaal tegenover knusse versiersels; door Ben Eerhart in Wonen TA/BK 1977, nr. 21, pp. 7 t/m 14.
- ⁷³ Architectuur langs metro: cosmetica; door Pi de Bruijn in de Volkskrant van 4 februari 1978.
- ⁷⁴ Interview met Späungeberg en Van Rhijn in 'De Amsterdamse metro als structurele stadsvernieuwing'; door Ids Haagsma en Hilde de Haan, in de Architect, 1980, nr. 4, pp. 106 t/m 111.
- ⁷⁵ Bij velen beter bekend als de Bijlmerbajes, maar niet in de Bijlmermeer gelegen en dus door Bijlmerbewoners niet zo genoemd.
- ⁷⁶ Kantorencomplex Nieuw Amsterdam, Foppingadreef, Pi de Bruijn, 1976-1986.
- ⁷⁷ Normen voor winkelcentra; door Raphael Smit in de Nieuwe Bijlmer van 9 juli 1970.
- ⁷⁸ Gesprek met A. Alberts op 8 april 1987.
- ⁷⁹ Gesprek met P. C. Andre de la Porte op 18 mei 1987.
- ⁸⁰ Computercentrum van de Amro-bank, Groenelaan 2, Amstelveen, architectenbureau Van den Broek en Bakema, projectarchitect J. Boot. 1970-1972.
- ⁸¹ Gesprek met de architect ir. P. J. de Clercq Zubli, door Almar Tjepkema op 17 augustus 1987.
- ⁸² TV uitzending, 10 maart 1972. Van Thijn geciteerd door prof. dr. D. de Jonge, in 'De Bijlmermeer als verzamelaarsplaats van minderheden'; in het Financiële Dagblad van 26 juli 1983.
- ⁸³ Tussen de flats groeien spanningen. Problemen rond blank en zwart in de Bijlmer; Bert Bommels in Het Parool van 1 juni 1973.
- ⁸⁴ Gebrekkige opvang Surinamers wrekt zich; Jos Klaassen in de Volkskrant van 6 juli 1974.
- ⁸⁵ Gesprek met mr. G. Ph. Brox op 11 augustus 1987.
- ⁸⁶ Jos Kraai in de Groene van 18 juli 1973.
- ⁸⁷ We zullen oplossing afpersen; door Vincent Bakker in het Vrije Volk van 28 juni 1974.
- ⁸⁸ Bijlmer expres is probleem dat alleen in Suriname zelf is op te lossen; door Karel Bagijn en Rob Wouters in Het Parool van 5 juli 1974.
- ⁸⁹ Leeg schoolgebouw gekraakt voor Caribisch Centrum; in de Nieuwe Bijlmer van 2 maart 1972.
- ⁹⁰ Surinamers voelen zich ongelukkig in de Bijlmermeer; in het Algemeen Handelsblad van 1 maart 1972.
- ⁹¹ Han Lammers tegen Christof van Basten Batenburg, in de Volkskrant van 6 februari 1982.
- ⁹² Interview met ir. A. Oskam door Frans Heddema, in Het Parool van 1 maart 1986.
- ⁹³ Gesprek met Rem Koolhaas, 3 juni 1987.
- ⁹⁴ Gesprek met ir. H. de Boer, 5 juni 1987.—
- ⁹⁵ Gesprek met Bas Mol en Susan van Keulen, 5 augustus 1987.
- ⁹⁶ Gesprek met A. Alberts op 8 april 1987.
- ⁹⁷ Gesprek met dr. J. J. M. den Uyl op 11 juni 1987. En: Gesprek met mr. G. Ph. Brox op 11 augustus 1987.
- ⁹⁸ Bouwen voor de leegstand; Amsterdamse Federatie van Woningcorporaties, 2 september 1981.
- ⁹⁹ Defensible Space, Crime prevention through urban design; door Oscar Newman. Uitgegeven door Mc. Millar in New York in 1972 en door de Architectural Press in Londen in 1972.
- ¹⁰⁰ 'Bij een toevallige ontmoeting bleek de op dit terrein deskundige, Amerikaanse onderzoeker en architect Newman geïnteresseerd in de problemen die zich in de Bijlmer voordoen' Uit het Interim rapport knelpuntenonderzoek, gemeente Amsterdam, 1979.
- ¹⁰¹ Bespreking van Defensible Space, door Koos van Weringh in Wonen TA/BK van september 1974.
- ¹⁰² Van de Bijlmer méér maken. Een deltaplan voor de Bijlmermeer; een uitgave van de Stichting Wijkopbouworgaan Bijlmermeer (SWOB), 13 oktober 1980.
- ¹⁰³ Zelfs in het Vrije Volk, toch geen Bijlmer vriendelijke krant, op 14 oktober 1987.
- ¹⁰⁴ De Nieuwe Bijlmer van 28 april 1983.
- ¹⁰⁵ Symposium 'Om de nieuwe toekomst van 100.000 Amsterdammers, op 17 maart 1983 in 'De Nieuwe Stad' in de Bijlmermeer. Verslag van juli 1983 uitgegeven door Somso, Amsterdam.
- ¹⁰⁶ 'Corporatiemodel Bijlmermeer'; een brief van de Amsterdamse federatie van woningcorporaties aan de wethouder voor de Volkshuisvesting, de heer J. L. N. Schaefer, gedateerd 1 november 1983.
- ¹⁰⁷ De oprichting van één woningbouwvereniging wordt behandeld in de brief van staatssecretaris Brox aan de voorzitter van de Tweede Kamer, van 30 december 1983 handelend over de Bijlmermeer. Brief inclusief bijlagen, waaronder het oprichtingsprotocol en een brief van de staatssecretaris aan het college van B&W van Amsterdam over de huurverlaging, ook van 30 december 1983.
- ¹⁰⁸ Slopen! Rob Hoogland in het Nieuws van de Dag, 20 juli 1985.
- ¹⁰⁹ Aantal flats in Bijlmer mogelijk gesloopt; in de Volkskrant van 17 april 1986.
- ¹¹⁰ Genet staat niet om sloop te springen, in de Nieuwe Bijlmer van 21 mei 1986.
- ¹¹¹ Van Thijn tijdens werkbezoek: college voelt niets voor sloop flats; in De Nieuwe Bijlmer van 19 juni 1986.
- ¹¹² Geen sloop in de Bijlmer, maar bos, avenues en villa's; door Willem Ellenbroek in de Volkskrant van 20 juni 1986. En: Sloop Bijlmer is geen oplossing; in het NRC van 20 juni 1986.
- ¹¹³ Problemen Bijlmer-theater. Steve Austen in Volkskrant van 20 december 1976.
- ¹¹⁴ De Bijlmer swingt en duldt geen sloop. De Groene Amsterdammer van 30 juli 1987.
- ¹¹⁵ Gesprek met A. Alberts op 8 april 1987.
- ¹¹⁶ Bijlmermeer-strip, Rem Koolhaas in Werk Architectese, nummer 5, 1977.
- ¹¹⁷ De onmogelijke architectuur van Rem Koolhaas. Ron Kaal en Tom Rooduijn in De Haagse Post van 14 december 1985.
- ¹¹⁸ Brox in gesprek met Koolhaas, in Bouw, nummer 17 van augustus 1987.
- ¹¹⁹ Gesprek met Rem Koolhaas, 3 juni 1987.
- ¹²⁰ Interview met Rem Koolhaas door Max Pam, in Vrij Nederland maart 1979.
- ¹²¹ Revisie Bijlmermeer, Office for Metropolitan Architecture, juni 1986.
- ¹²² OMA's revisie Bijlmermeer; in Plan, nummer 4, april 1987, pp. 14 t/m 25.
- ¹²³ Le projet d'OMA pour Amsterdam; Urbanisme, nummer 219, mei 1987, pp. 80 t/m 87.